

É L E T E M
ÉS
É L M É N Y E I M .

IRTA

ß. FIÁTH FERENCZ.

MÁSODIK KÖTET.

*(A tiszta jövedelem a „magyar irói segély-egylet“ tőkéjének
gyarapítására fog fordíttatni.)*

BUDAPEST, 1878.
TETTEY NÁNDOR ÉS TÁRSA.

1843-ik májusban Fejérvárra érve összehívtam hiveimet, s kijelentettem, hogy mind az alispánságra, mind a követségre ismét föllépek. Pártom ezen elhatározásomat örömmel fogadta; — pár hét volt már csak a korteskedésre, a Kossuth-párt már megkezdette s „Kandó és Salamon“ volt jelszavuk.

„Sárközy és Fiáth“ lőn a mienk.

Felizgattuk az egész megyét, minden 10 voks megőrzésére egy tizedest, száznak egy századost, ezernek egy ezredest nevezünk.

Mellettünk voltak a összes nagy urak — Batthyány Kázmért kivéve: — az összes kath. Clerus, és a közép birtokosok két harmada 8000 s pár vokst hoztunk be két részről. A fegyelem katonai volt mind a két táborban. Ez a választás pártunknak és nekem sokba került, aláírtunk e célra vagy 30,000 forintot, én ismét négy ezret; gróf „Zichy Domonkos így

irt alá, mint utolsó „a mennyi ezenfelül szükséges.“

Cziráky János és Zichy Aladár voltak fő-kortes vezéreink. (1843.)

Május elején megtartottuk a tisztujítást és követválasztást együtt és egyszerre. Ez lön legnagyobb mérveket öltött választás az egész országban, mintha itt akarna mérközni a két országos párt.

A rend fenntartására gróf Cziráky főispán katonaságot requirált.

Mi vagy ezer vokssal többségben lehetünk, de a másik párt is azt állítá. A gyűlést a megyeház nagy udvarán kellett tartani. Az ellenzék élénkebb, tevékenyebb, s vállalkozóbb lévén: elfoglalta az asztal környékét, úgy hogy a főispán és a tisztikar alig tudott az asztalhoz tola-kodni. El lehet gondolni mily zaj volt ezen az udva-ron, ahol közel kilencz ezer ember tola-kodott, a hol vagy tiz banda cigány zenélt; — csen-det a vezérek sem voltak képesek eszközölni, hisz a nemesség már reggelizett volt!

Gróf Cziráky főispán ezen zürben meg-nyitotta az ülést. Én habár csak egy ölnyire ültem tőle, egy szót sem értettem beszédjéből. Ezután fölkelte Sárközy a tisztikar nevében le-köszönt, és átadta a megye pecsétjét, s a

pénztárak kulcsait a főispánnak. De a beszéd-ből a zaj miatt egy szót sem lehetett érteni.

Szemközt állt velem három fiatal legény s felém beszéltek, de én nem értettem mit? oda hajoltam hát az asztal fölé, hogy megértsem, mit akarnak? Ekkor hallottam, hogy a legalább-való bántalmakkal illetnek, s hogy azzal vádolnak, mikép én pénzért eresztettem szabadon a rabokat.

Kardomhoz kaptam, s csak is Cserna főügyésznek köszönhetem, hogy heves vérem bajba nem döntött. Ő erősen megfogta karomat e szavakkal: „nem vette észre, hogy ez csak ármány?“ s egyszerre világos lőn előttem az egész nyomorult fogás, melynek áldozata leszek vala, ha Cserna nem figyelmeztet; e jelenetet azonban, csak néhány ember vehette észre.

Cziráky szavazást rendelt. Kinevezte a voks-szedő bizottságot, fölkeltek, mi utána nem mentünk, hanem úgy tolattunk fel a lépcsőn. Az egész ellenzék „Kandó-Salamont“ kiáltva utánunk. A főispán az első, én a második emeleten laktunk. A mint a második emelet lépcsőjéhez értünk én, Döry Imre s Luzénczky Károly a második emeletbe szállásomra mentünk. A tömeg a főispánt lakosztályába tolta;

a feállított megyei hajduk s pandurok a főispán ajtajától pár perczig távol tartották ugyan a tömeget de végre ezek sem voltak képesek rá, mert a tömeget alulról fölfelé, s a folyosón a főispán lakása felé tolták.

A helyzet e mindinkább válságos pillanatában, Fiáth György volt huszár kapitány fényes egyenruhájában, s rendjeleivel kiugrott a főispán ajtaján, kirántotta éles kardját, — s harsány hangon kiáltá a panduroknak „ereszd ide a ki meg akar halni.“ Ez imponált egy percig, a tömeg megállt. Azalatt Cziráky látván a veszélyt, intett az ablakból Péchy őrnagynak, ki egy század Hessenhamburg gyalogsággal a piacon állt; ez „marche-“ot parancsolt, pergettek a dobok a és század szegezett szuronyokkal sebes lépést közelített a megyeházhoz. Mi ezt ablakaimból néztük, a lárma, zavar, jajveszéklés irtóztató volt.

Az elsők voltak a cigányok, a kik a mellék kapu fölött jöttek ki az udvarból, egymást segítve, s a mint kiértek levetették vörös egyenruhájukat, s futva szórták azt el. Egy perc alatt az egész piacz olyan lett, mintha pipacs virítna talaján. A katonaság elől a tömeg egyrésze a második emeletbe menekült; én azt hittem, hogy engemet keresnek elle-

neim. Bezártam az ajtókat, az utolsó szobában felállítottam hat dupla csövű töltött fegyvert, menyasszonyom arczképét az ágyamba rejtém, s egy jó vivó kardott hüvelyéből kirántottam. Mind ez egy pillanat műve volt.

„Mit művelsz Ferkó?“ kérdé nagybátyám.

„Meghalni készülök; de oly drágán adom életemet a mint csak lehet.“

„Ha így van öcsém akkor együtt halunk!“
S ő is, Döry is letették diszkardjaikat, s mindegyik egy kihúzott vivó kardot vett kezébe.

A zavar, lárma, jajveszékelés nőttön nőtt, sok hölgy nézte e látványt az emeleti folyosó ablakaiból; a katonaság elől menekvő tömeg a folyosó két sarkába szorította őket, s most sírva, sikoltozva menekültek a mellék lépcsőn a második emeletbe. Az udvaron maradt két részről korteshad, lehetett vagy 5.000 ember; ezek verekedtek egymás között széklábakkal. Végre kitörték a mellék kapukat, s ott mentek a piacra, és sorakoztak ismét a zászlók alá. Az én ajtómat eleget zörgették, de nem mertem kinyitni; nem tudván menekülők, elle-neim, vagy barátaim-e a bebocsájtást kívánók? Négy öt vezér beszélt a piacon egyszerre. Végre a mellékkapukon kiürült a megyeház.
— A két tábor a piacz két felén sorakozott

ujra; a katonaság ismét dobolás mellett ugry állt fel, hogy a két tábort egymástól elválasztá. De a kövek és székdarabok repültek a katonák fejei fölött egyik táborból a másikba; s minden dobás talált, mert tömegbe esett. Végre kinyithatám az ajtót, s a hölgyek se-rege előtt álltam, kik odább már nem mehet-tek, mivel a padlás ajtajai zárva voltak. Meg-kezdődött a voksolás, egyik párt az egyik, a másik a másik mellék-, most már zúzott ka-pun voksolat befelé; s a katonák által képezett fal mellett jöttek vissza egyenként a piacra zászlóikhoz, de össze nem keveredhettek.

Kivittem a folyosóra minden széket a sápadt hölgyek számára.

Meszlényi Rudolfné született Kossuth még állott; én azt hittem, hogy nem jutott részére szék, beszaladtam s kihoztam hálósobából is az utolsó széket s felajánlottam neki.

„Öntől nem fogadom el“ mondá ingerül-ten, a máskép igen művelt udvarias hölgy.

„Sajnálom; de e tudtommal eddig meg nem érdemlett ellenszenv sem menthet föl kö-telességem alól.“

A széket háta mögé helyezém, szelideb-ben nézett reám, elfogadta s leült.

Visszamentem szobámba, s íróasztalomnál

állva irtam egy jelentést a megyéhez, — melyben röviden előadtam, mikép bántattam meg a gyűlés elején? s hogy a megye alispánságát el nem vállalhatom ily nyilvánosan történt vád után, hogy a meggyalázó vádlók csak egyikének tudtam nevét, s hogy ez N. N. polgárdi lakos; kérem tehát a megye közgyűlését, rendeljen vizsgálatot.

Irtam pedig ezt azért, hogy valószínű megválasztásom esetében, a főispánnak benyujtsam, de barátim arra kértek, hogy azonnal nyujtsam be. Erre a főispán egy deputatiót küldött ki, a vizsgálat azonnali megejtésére; a főfiskus, ki szinte ismerte a vádlók egyikét, a voksolás alatt megtalálta, felhivta szobájába és csakhamar kitűnt, hogy a vádlók csak azért gorombáskodtak velem, mert azt hitték, hogy könnyen föllobbantható heveségem botrányra fog ragadni. Ez kitűnt abból, hogy a vádban érintett rabelbocsátás a polgárdi börtönből történnék állítatott; holott a polgárdi uradalom vérbiróságot a megye, és így az alispán befolyása a nélkül gyakorolta, s az appelláta a királyi táblához ment, nem is a megyéhez.

Ki volt ez aljas tettnek értelmi szerzője? maiglan is csak gyanítom.

Sárközy 900 voks többséggel megválasz-

tatván: engemet conclamáltak. A többi tisztviselők, (minthogy két óra lehetett már délután s a kortesek megéheztek) egy fél óra alatt felkiáltással megválasztattak.

Következett a követválasztás, — s pár percz múlva Sárközy és én megválasztattunk. Kandó József lett a surrogált, vagy helyettes alispán. — Az ügyemben kiküldött bizottság jelentést tett, hogy az egész vádnak, miután a polgárdi vérbirósággal bíró uradalmi hatóságra vonatkozik, irányomban semmi értelme, s csak is az a célja lehetett, hogy az alispánt felingerelje.

Meghívták a gyűlésbe, hol nagy aclamatióval fogadtak; letettük az esküt mint megyei tisztviselők, s mint követek azon egy alkalommal.

Ezen választás szenvedélyes dulakodásai, verekedései és dobálódzásai folytán többen megsérültek, de veszélyesen hála az égnek senki!

* * *

Főispánunk a választás után kiment Lovasberénybe. Oda kellett kimennem jelenteni,

hogy arámat akarom meglátogatni mielőtt az országgyűlésre megyek.

Most is mint máskor kegyesen fogadott, s megengedte, hogy a legsürgősebbeket végezve távozhatom. Midőn már bucsuztam a jó kegyes öreg ur, e kérdést intézte hozzám:

„Gondolkozott már uram öcsém leendő gyermekei neveléséről?”

„Nem, felelék kegyelmes uram! erre még nem gondoltam.”

„Megmentem önt a kételyek, tévedés és habozás kellemetlenségétől; higgye el tapasztalt jóakarójának, hogy az összes nevelési rendszerek közül, a legjobbat három szóval lehet definálni: jó példa, jó példa és jó példa.”

Ezt oly jóságos, kegyes atyai kifejezéssel mondá, hogy meghajoltam s ő megáldott!

Intézkedtem, hogy Pozsonyban jó szállást kapjak, fölkertem két országgyűlési irnokomat Zsemberyt és Buriánt, hogy csomagoltassák össze a mire szükségem lesz Pozsonyban; szállitsanak oda négy kocsis lovat, s két paripát; én pedig elindultam Felső-Lendvára. Hosszú ut volt ez ekkor; délután indultam posta-lovakkal, az egész éjjel mentem, s másnap délután 5 órakor értem Sz.-Gotthárdra, innen nem

vezetvén posta-ut a lendvai hegyek közé, ke-restettem lovakat, de ily késő órában senki sem vállalkozott, ott kellett ez éjjel maradnom. Szép májusi est volt; vacsora után fölmentem az emeletbe szobámba, elővettem fuvolámat s lelkemet leheltem belé. Egy óráig ábrándoztam már mikor észre vettem, hogy Szt. Gotthárd lakosságának nagyobb részét ablakom alá csaltam.

Másnap jókor reggel Felső-Lendvára érkeztem; sokáig kellett várakoznom, míg arámat láthatám, végre 10 óra felé találkoztunk!

Itt töltöttem élttem legköltőibb három napját!

Megállapodtam gróf Nádasdyékkal abban, hogy a lakodalmat június hó 3-án tartjuk meg; vőfélyül meghívtam Zichy Aladárt és báró Luzénczky nagybátyámat. Negyed-nap délután, bús szívvel- és dús reményekkel indultam Pozsony felé. — Május hó 10-én nyílt meg az 1843/4 évi országgyűlés.

V. Ferdinánd ő felsége nyitotta meg; a követeket gr. Majláth Antal mint főcancellár mutatta be. Száznégy megyei követ volt ekkor s Majláth képes volt mindnyájunkat, minden gondolkodás nélkül bemutatni, és megnevezni

ugy, mintha egész életünket együtt töltöttük volna.

Akkor éberebb kötelességérzettel birtak a haza atyái mint most! Lelkiismeretes pontossággal jelentünk meg mindennap a kerületi ülésekben, reggel 10 órakor; s maradtunk rendszeren fél kettőig. Esze ágában sem jutott egy követnek is a Personalis elnöki engedélye nélkül Pozsonyból eltávozni. Ez némely uracsoknál is, mint Csernovics Péter p. o. csak egy, legfőlebb két napra Bécsbe való ugymondott „szökés“ útján történt; s az is ritkán. A követek fele részének távollétük által való „tündöklése,“ megtorlandott példatlanság lett volna. Pedig minden megyének két követe, de csak egy szavazata volt.

És ma? midőn minden képviselő egy egész szavazat! Más idők; más emberek!!

Akkor a bizottságok délután tartattak; az értekezletek a késő esti órákban, — s ott voltunk mindig valamennyien, a száznegyből alig hiányzott hat követ. A társas élet is igen élénk volt; a püspökök s apátok nagyobb részt ott laktak az egész országgyűlés alatt, nyitott házat, jó asztalt tartottak. Jól emlékszem, hogy fiatal házas koromban nehezemre is esett a sok meghívás. Főpapjaink ismerték a nemzet

óhajait, aggályait, biztattak vagy mérsékeltek bennünket, érvekkel győztek, vagy hódoltak ezeknek, sok kényes kérdésnek élet vették magántársalgás útján, a magas magyar Clerus a nemzetben, a nemzettel, a nemzetnek élt; nagy volt befolyása a helyhatósági és törvénykezési téren; áldozott hol erre szükség volt; közvetített a hol csak lehetett; mérséklő kapcsolatot képezett az abszolút hatalom befolyása alól nem menekülhetett kormány, s a függetlenséget követelő alkotmányos nemzet közt.

Tisztelte, e tiszteletre méltó főpapságot a kormány; mert a trónhoz való hűségében nem kételkedhetett. Bizott benne a nemzet, mert alkotmányos magyar érzelmét ismerte.

Felszerelvén s elrendezvén szállásomat: május hó 29-én elmentem a Nádorhoz jelenteni, hogy 8 napra távozni akarok; s nem lévén ellenvetése, elmentem a Personalishoz, tőle a távozásra engedelmet kérni. Ez is megengedte, de feljegyezte távozásom, s visszaérkezésem idejét; akkor ilyen volt a tekintély, fegyelem s kötelességérzet!

Tíz órakor elmentem a kerületi ülésre, a mint beléptem b. Wenckheim Béla, Békésmegye követe szólalt fel, s a fejevári tisztújításra vonatkozó — Madarász-féle — petitiót olva-

sott; — aláírva alig volt pár ismerős név; a tényállás elferdítve, minden egyes mozzanat hatványosan nagyobbítva, a katonaság vértől gözölgő szuronyai, hazugon voltak csattanós szólamok kíséretében elpanaszolva.

B. Wenckheim Béla akkor volt férfias szépségének tetőpontján. Alig lehetett 30 éves, tisztaszép alföldi magyarossággal beszélt, élesen s határozottan. A közönség, különösen a (női) karzatok nagy figyelemmel hallgatták e ritka szép szónokot.

„Mit mondasz ehhez Ferkó?“ kérdé Sárközi követársam.

„Azt, hogy nem igaz!“

„Fel fogsz ellene szólalni?“

„Igen, ha te nem teszed.“

„Én nem tehetem, mert a botrány az én megválasztatásom alkalmával történt; téged egyhangulag választottak“ volt a felelet.

Wenckheim kissé távol ült tőlem, fölkeltem helyemről, melléje állottam, hogy jobban halljam; az elnökség mellett elmenve szólásra jegyeztettem magamat.

Wenckheim élesen kikelt az önkény, zsarnokság s nyers erő ellen. Bebizonyítgatta, hogy a bepanaszlott eljárás a közvéleménynek lekismeretlen meghamisítása, a szabadelvű orszá-

gos pártnak törvénytelen erőszakkal való elnyomása, s hogy mindezekért első rendben a főispán felelős; — azért indítványozza, hogy az országgyűlés küldjön ki egy bizottságot, mely ez ügyet megvizsgálja, s a tapasztalandókról jelentést tegyen.

Engedelmet édes Bélám! ha ennél jobban és szebben mondtad a mit mondál. Csak emlékezetemből irom ma 34 év múlva ezeket; hisz akkor még alig volt gyorsíró s napló; de körülbelül ezeket mondhattad, s arra tisztán emlékezem, hogy igen szépen s nagy hatással szóltál.

A mint Wenckheim elvégezte beszédjét, elkértem tőle a petitiót, s helyemre mentem. „Halljuk“ hangzott mindenfelől.

Ez volt az első eset, hol az országgyűlésen rögtönözni kellett; rögtönözni pedig annyival inkább, mert nem is gyaníthatám, hogy petitio készül, s hogy ez elő fog fordulni.

De ekkor már az ilyest megszokván a megyei gyűléseken; csak kevés ideig tartó elfoglaltsággal küzdöttem.

A petitio minden egyes állításait devalálva, arra kértem a karok és rendeket, hogy ne fogadják el Wenckheim indítványát, mert az törvénytelen, igazságtalan s méltánytalan.

Törvénytelen, mert az országgyűlés elébe ez ügy, e stádiumban nem tartozhatik, mivel ennek megvizsgálása, törvényeink értelmében nem a törvényhozás, hanem a végrehajtó hatalom hatáskörébe tartozik.

Igazságtalan, mert egy párt egyoldalú előterjesztésén alapszik, s hogy ezen állítások nagy része nem igaz; a benne igaz pedig túlzottan van nagyítva; most volt szerencsém a tényállást felvilágosítva kijelentenem.

Méltatlan, mert nem hiszem, hogy egy ügyét vesztett pártnak megfogható szenvedélyes kifakadásai több hitelt érdemeljenek, mint az illető Fejérvármegye követei. Annyi hitelességet pedig követelek annál is inkább, mert e kérdésben én nem vagyok érdekllett fél; hisz én egyhangulag választtattam.

Végre; mert ha vizsgálat volna elrendelendő, ez nem a főispán ellen intézendő, hanem azon erőszakos párt ellen mely a törvényes rendet a főispáni törvényes jogok lábbal tiprásával erőszakosan megbontotta. Kérem ennélfogva az indítvány mellőzését. Erre az indítvány mellőztetett.

* * *

Másnap egy nagy fedett utazó kocsin elindultam Lendvára. Három posta-lovat fogattam elébe, de csak lassan haladtunk, végre másnap estére Lendvára értem.

Lakodalmam igen pompás volt. Nádasdy nagyszerűen tartotta meg. Ott voltak Batthyányék Szent-Gróthról és Csákányból, Sennyeyék (Nina és Laetitia voltak a nyoszolyó-leányok) Luzénczky Károly, Zichy Aladár, és Nádasdynak zalamegyei összes ismerősei.

Zene, táncz, népünnepély, ökörsütés, sétakocsizás, tüzi-játék egymást válták fel, kétségbeejtésemre.

Az áldást arám fivére Kapy Gábor adta reánk; ő mondotta megelőzőleg a nagymisét is, de oly roszul énekelt, a hogyan soha sem hallottam. Nagybátyám és Zichy közt álltam két vőfélyem közé, egy előtérbe tolt imaszék előtt; átellenben arám, s a két nyoszolyó leány. Mikor Gábor a „Vere dignumot“ kínoztá, nagybátyám nem állhatá, letérdepelt, fejét az imaszékre helyezé, hogy ne lássák, s a rendesen komoly úr úgy nevetett, hogy az imapad mozgott bele. Ez engemet mind inkább nevetésre ingerelt; én is követtem volna szívesen nagybátyám példáját, de oly feszesen állt diszruhám, hogy nem térdelheték, ezen kínos hely-

zet pár perczig tartott, az egész társaság felénk nézett. Szilárd akaratom győzött; nem nevettem.

Három nap tartott az ünnepély, negyednap elvittem nőmet Pozsonyba.

Lakásomba vettem jurátusnak Erkel Jánost, a híres karmester öcscsét; az estéket ott-hon töltém; Erkel kísérte zongorán fuvolámat, vagy énekemet. Kedves, becsületes, ügyes, előzékeny jó ember volt; ő lett legmeghittebb társalgóm, tizenöt évig élt nálam; 48 után már mint *jurium et bonorum Director*; ily minőségben ment el tőlem mindkettőnk szívfájdalmára hazája Békésmegyébe, gróf Wenckheim Károlyhoz 1857-ben.

A világba nem igen jártunk, csakis gróf Forray, Nádasdy és Desassékhoz, kikkel nőmbenső bizalmas rokoni s baráti viszonyban állt.

De mit is kerestem volna többé a nagy világban? hisz megtaláltam édenemet lakásom keretében. Tíz órakor mindennap ülésbe kellett mennem, csak két órakor értem vissza. Ekkor ebédeltünk — délután kikocsikáztunk, esténként zenéztünk, eljött énekelni Wurda a győri kanonok, s Ambrózy György. Mindkettő szép férfi volt, az első tenor, a másik bariton hanggal rendelkezett.

Hogy szállásomról az országházba a leg-rövidebb uton juthassak, — a főpiaczon lakván, a Lotteria közön kellett mennem. Egy éjjel azt álmodám, hogy a kis utcán keresztül egy fekete iv volt vonva, s azon a 21-es szám felírva; másnap ismét ezt álmodám; ebéd alatt elbeszéltem, — „tegyük a lottóba“ mondá a chorus, — „elvem ellen van lutrizni, én nem teszem de önök megtehetik.“ A lotteria csak pár lépésnyire lévén szállásomtól: Erkel, Zsembery és nőm átküldöttek mindegyik 1 forintot a 21-es számra, mint „extrato.“

Harmadnap a 21 első helyen jelent meg s mindegyik 14 forintot kapott. Egy szegény ácsballérnak nejét az nap az Úr három gyermekkel áldván meg; a nyert 42 forintot neki adták.

* * *

Gróf Zichy Bódog igen szép gazdag estélyeket adott kétszer egy héten. Nála megismerkedtem pater Gegővel, kinek egyházi szónoki tehetségét már rég csodáltam; ő a magyar „Albach“ volt Zichy Viktor nevelője. Viktor akkor írni, s olvasni tanulhatott. Egyik

estélyen feltűnt nekem, hogy Gegő tisztelendő ur nem jelent meg a vacsoránál. Kérdésemre megértettem, hogy gyengélkedik; bementem szobájába ott találtam Doctor A láttam, hogy a beteg erős toroklobban szenved, de nem burogatták egy könnyű kis fekete selyem-kendő fedé nyakát.

„Igy ez hetekig el fog tarthatni; tegyenek rá pióczát, vagy borogassák akár meleg, akár hideggel, de szakadatlanul; s holnap fölkelhet“ mondtam Gegőnek tőle elbucsuzva.

„Én homeopata vagyok felelt büszkén az orvos.

Harmadnap találkoztam a sétatéren A . . . -val.

„Wie gehet es unserem Patientem?“ kérdém enyelegve.

„Mein „aconit“ hat mich sitzen lassen“ volt a felelet.

Másnap voltam a híres szónok, a szegény Csángó magyarok között is megfordult, s általuk majdnem megváltóul tisztelve szeretett jó pap, lelkismeretes nevelő temetésén.

Vége volt a Homeopathiában való hittemnek.

A legszebb récze les, a Pozsonytól nem messze eső Szentgyörgyi erdősélen van. Az erdő vízben áll, s csak augusztus végén kezd kiszáradni. Ide igen szerettem kimenni, s egy alkalommal 10. 12. darab gyönyörű tengeri réczét vittem haza; egy párszor örült neki nőm, de csakhamar zokon vette a sokszori távozást mert jól hajtva egy óra távolságra esvén, az estét nélkülem kellett töltenie.

Egy szép nagy kutyát vettem egy magyar színigazgatótól; ki szenvedélyes értelmes vadász lévén, a kutyát nevelte, s kitanította. „Árnónak“ hívták s a legokosabb vizsla volt, melyet valaha láttam. Hogy feleségem ne maradjon egyedül, hat órakor befogattam, kutyámat hívtam, egy fegyvert a kocsiba helyezék s nőmmel együtt kimentem, arra a vidékre kocsisétára, hol a réczék huzódtak. Ott fel s alá kocsiztam, és a mint a réczék felénk repültek közükbe lőttem; a leesetteket kutyám a kocsiba hozta.

Ha ünnep volt, vagy történetesen nem volt ülésünk, kimentünk Stomfára, hol Pálffy Ferdinand Leopold szivességéből vadászhattam kedvemre nagy vadra. Ősszel ha szabad időnk volt agarásztunk a Duna jobb partján s habár az ülésben egymás ellen szavaztunk, a társas-

életben legjobb barátságban éltünk, s együtt mulattunk conservatívek és ellenzékiek.

Egy mély murvagödör mellett volt a „légyott;“ lovainkat előre küldöttük, s mi kocsin érkeztünk. A mint a társaság együtt volt, Bónis Samu elkiáltá: „lóra legények.“

Komáromy Gyurinak igen szép telivér pej lova volt, felültünk; de a pejló egyre ágaszkodott és hátrált lovagjával a murvagödör felé. Oly közel ért már hátulsó lábával a mélységhez, hogy a murva omlott lefelé. Segíteni nem lehetvén meghült bennem a vér. E végzetes szempillantásban Komáromy együttesen nyomta bele sarkantyuját, s ostorával e szavakkal „az Istenedet“ nagyot csapott a nemes állat nyakára; erre a ló kiugrott s megszökött. A mint találkoztam véle vadászva, melléje lovagoltam, s figyelmeztettem, hogy lova a sarkantyutól vérzik; s hogy ezen igen nemes ló gyöngédebb vezetést, s kiméletesebb bánásmódot igényel.

„Te is csak így bántál volna el vele“ volt a felelet.

„Meglehet a veszélyes helyzetben igen, de azt bizonyosan nem mondtam volna, mit te, mikor a halálhoz oly közel voltál.“

„Hát mit mondtál volna?“

„Uram segíts meg!“

„Nálam amaz körülbelül annyit tesz,“ volt a válasz.

Ily vadászatra mindig két lovat vittem, mert az agarak lassuak lévén, sokszor igen messze elvittek, s ily messziről fáradt lovon haza ballagni, nekem unalmas lévén lovat cserélve csakhamar haza értem.

Vadászat után egy szép nedves réten vágattam az országot felé, mehettem már vagy 5 perczig, mikor lodobogást hallok, visszatekintve látom, hogy Batthányi Lajos jön nyomomban sebesen. Nem akartam magamat elkerülteni, én is gyorsabban mentem, s a hogy az országotra értem futtatás lett belőle, Batthányi fáradt lova nem birt megelőzni, s így vagy két ölnyire lovagolt a roppant sárban utánnam. Elakart-e kerülni, vagy nem birta megtartani lovát? nem tudom. De valószínű, hogy lovát nem birta megtartani; mert a hidhoz, s a néptömeghez közel érve én lassabban haladtam, míg ő lovát csak nehezen tudta csillapítani. Ekkor láttam hiúságom művét. Batthányi szemüveget hordott, — úgy befecseltem sárral, hogy semmit sem láthatott, ruháját és lovát szintén nem lehetett felismerni. Ő valószínűleg zokon vette, de azért nem szólt, együtt lova-

goltunk át a hidon, s rossz kedvét csak azokkal éreztette, kik a hidon vagy nem, vagy csak vontatva tértek ki előlünk.

* * *

Az országgyűlésen igen sok reform kérdés tárgyalatott. A pártok sokszor ingerülten álltak szemközt. A városok rendezése ügyében mondott beszédemet, igen élesen támadta meg mondhatnám parlamentarizmusban Ragály Miksa. És a poroszoknak általam fölemlített míveltségét, a németek irányában való rokonszenvnek, idézeteimet a városok rendezésére vonatkozó porosz törvényekből saját fantáziámnak bélyegezvé; azt állítá, hogy egész beszédem gyöngé, mint valamely üvegből készült törékeny ház.

Ezt hallgatással nem mellőzhetvén, igen udvariasan válaszoltam neki, hogy: ha beszédeim és érveim csakugyan olyan törékenyek, mint az üveg „fölszemes volt annyi nyers erővel, hogy úgy mondjam cséppel ütni belé.” De legnagyobb figyelmet gerjesztett azon mondatom; „hogy porosz polgár — kit mintául

felmutathatnék, e perczben nem áll rendelkezésemre, annak bebizonyítására, hogy a poroszok műveltek; de ha rendelkezésemre állana is, nem értem volna célzt megtámadóm irányában, mert ezek németül beszélnek.“ (Ragály nem beszélt németül.)

Itt már a nevetők az én részemen voltak. Végre annak bebizonyítására, hogy az általam magyarra fordított porosz törvényből vett idézett nem saját fantasiám szülöttje, átadom a t. követ urnak e porosz törvényt, fordíttassa le magának az általam idézett cikket, s meg fog győződni, hogy hiven fordítám.

A horvátok, kik pedig tudtak s az előtt már beszéltek magyarul, egyenes instructiójok következtén diákul akartak felszólalni, a többség nem engedte. Ozegovics Metell volt Klobnesaricscsal együtt horvátország követe. E második volt az idősebb követ, de jobban tudván klarinétozni, mint szónokolni, a még fiatal Ozegovicsra bízta Horvátország jogainak védelmét.

Az alsóház azon követelése, hogy a horvát követ magyarul szóljon, nem volt igazságos, nem ildomos; a horvátokat ezen erőszakos eljárás elidegeníté tőlünk.

Ozegovics Metell a királyi személynök mel-

lett állva, jobb kezét az elnöki szék támlájára helyezve, akart szólni az országos ülésben.

„Inclyti Status et Ordines!“ kezdé „magyarul beszéljen, nem halljuk“ hangzott mindenfelől.

Egy pár ellenzéki szónok feliratta magát, a mint a csend helyreállott, a később följegyzettek felszólalása ellen, Ozegovics óvást emelt diákul; — nem hallgatták meg, — a zaj, a szenvedélyesség fokozatosan nőtt.

Beöthy Ödön, Szentkirályi Móricz és Bezzeredy István szólottak a horvát követ ezen követelése ellen, hogy diákul adhassa elő Horvátország óhaját!

Ozegovics minden szónok után férfias bátorsággal, s ritka erélyes kitartással újra kezdette :

„Inclyti Status et Ordines!“

S a még nagyobb zaj, a még szenvedélyesebb kifakadások megújultak.

Én is felirattam magamat, s hogy fölkeltem csend lőn; azt hitte a közönség, hogy a horvátok ellen fogok beszélni, de a mint anynyira jutottam beszédemben, hogy észrevették, mikép a horvátok mellett szólok, bele kiabáltak beszédembe. Ezt természetesen nem tűrtem; élesen rendre utasítottam a kiabálókát s

mint Fejér vármegye követe kiküldöim irányában esküvel pecsételt kötelességemet teljesítem, kihallgatást és csendet kértem.

Végig hallgatták a horvátok szólásszabadságát védő beszédemet, de azért Ozegovicsot nem engedték diákul szólni.

Ezen botrány tartott így hétfőn 10-től 1-ig, s kedden 10-től 2 óráig délután.

Ozegovics annyira ideges lőn, hogy egész testében reszketett, mint a váltóláz hideg szakában; — a még hétfőn 9 órakor egészséges életerős férfiú, kedden 2 órakor kimerült betegnek tűnt fel.

A horvátok mellett csak egymagam beszéltem, s ámbár igen sokan voltak egy véleményben velem, nem szólaltak fel; a közvélemény pressiója erősebb lőn, mint kötelességérzetük. Zsoldos Ignác — Veszprémből — úgy szavazott, hogy beszéljenek ám latinul; de latin beszéd a naplóba föl ne vétessék, és mi se feleljünk reá.

Nevezetes ezen eset azért is, mert védett ügyük igazságtalanságának érzetében, három jeles szónok fennakadt szónoklatában.

Bezerédy István, fejéhez kapott, s beszédjét közepén szakítá meg, s leült.

A hirneves Palóczy elveszté beszédje fo-

nalát, és más üggyről beszélt, mely a tárgyalás alatt levő ügygyel alig volt rokon.

Végre Komárom vármegye követje, a már akkor kitűnő képzettségű, tanult, szorgalmas Ghyczy Kálmán egy phrasisában bukott meg.

„Egy szorgalmas, lelkismeretes kertész egész odaadással ápolja a fejlődésnek indult, sok reményre jogosult fáját, de“ — itt megakadt, újra elkezdette;

Én ép háta mögött ültem elkiáltám magamat:

„Ezt már hallottuk, odábbb.“

Ezen malitiám még inkább megzavarta, s az előbbi, „de-“nél ismét fenakadt.

Kivette zsebéből beszédjét, egy perczig tartott míg meglelte elfeledett képletét, s azután reszkető hangon folytatá:

„De egy ellensége minden éjjel fattyu hajtását öntözte, nem csoda tehát, hogy maga az értékes nemes törzs vésznek indult.“

Beszédjét bevégezve felém fordult, s görcsösen összegyürve az ivet, melyen beszédje volt följegyezve, ezen szavakkal:

„Ez volt utolsó betanult beszédem,“

a gombolyagba szorított ivet a padhoz vágta.

Itt is meg kell jegyeznem, hogy az idé-

zett szavak azonosságáért már nem merek jótállani; — de lényegében így történt.

Harmadnap felszólalt a horvát protonotarius; igen szépen szólott deákul; őt meghallgatták. De a horvátok rokonszenve elveszett. Itt, és im ezen alapult Jelasics és Kulmernek, 1848-ban kifejtett hatalma, és élvezett horvát népszerűsége!

Az ellenzék az 1843—4-i országgyűlésen folyvást szaporodott úgy, hogy jelentékenyebb elvi kérdésekben pár voks döntött.

Egy bizonyos elvi kérdésben, mely pártkérdéssé lőn, mi conservatívek egy szótöbbséggel győztünk a kerületi ülésben. Másnap az országgyűlésben, Lónyay Menyhért, ki akkor még igen fiatal (21 éves) ember volt, elpártolt tőlünk, s az előbbi nap adott voksa ellenében az ellenzékkel szavazott, ami által ezek lettek egy vokssal erősebbek.

Hogy felszólalt, azt hittük, hogy mellettünk szól, azonban azt állítá, hogy:

új érvek folytán erősebb meggyőződésre jutott s azért ma így kell hogy szavazzon.

Lónyaynak ezen következetlensége nagyon bántott.

Utána én szólottam; elmondottam beta-

nult rövid beszédemet, de az „epilogus“ előtt Lónyaynak így feleltem:

„Lónyay követtársam azt állítá, hogy új érvek folytán erősebb meggyőződésre jutott a tegnapi meggyőződésénél, s azért ma saját maga ellen szavaz.“

„Nem úgy van, nem igaz, nem úgy monddta,“ hangzott az ellenzékről.

„Ugy van, azt monddta, ez az értelme“ hangzott ami részünkről; én folytattam.

„Én pedig azt hiszem, hogy tegnapi meggyőződése erősebb, mint tisztelt saját maga; mert erős meggyőződését ez éjjel nem bírván megemészteni: ma visszaadta.“

Ezen helytelen inparlamentaris kifejezésért ma engedelmet kérek tőle, s remélem, hogy nekem az akkori 27 éves szenvedélyes párt-embernek rég megbocsátott. De akkor nagy hullámokat vertek ezen kihívó hangon mondott szavaim. Az ellenzékiek felugráltak, összeszorított ököllel fenyegettek, néhány fiatal hevesebb kartársom azt kiáltá felém:

„Ezért meglakolsz“ és én visszakiáltottam:

„Elvárlak benneteket.“

Végre Szerencsy personális és elnök csendet kért, és én befejeztem beszédemet, melyet hideg vérrel készíték, és jól betanultam. En-

nek tárgyilagos, higgadt, megnyerő epilógusa nagyon feltűnt előbbi helytelen szenvedélyességem mellett.

Ülés után hárman jöttek hozzám s elégtételt kértek, Almásy Pál fejezte ki követelésüket.

Én igen nyugodtan fogadtam őket, de határozottan nyilvánítám: hogy ha most hideg vérrel elismerném is szavaim helytelenségét, még akkor sem vonnék vissza egy betűt is a mondottakból; elfogadom tehát következményeit tettemnek, és szolgálatjukra állok.

Deák a dolgot megtudván, nem talált alapos okot a tervezett párbajokra; s így a kellemetlenségtől megmentett.

Ápril hó végén lehetett, midőn Zichy Jenő felhívott, hogy másnap 9 órára jönnék hozzá, néhány bécsi közös barátink társaságában fogunk reggelizni; elfogadtam a meghívást.

Korán szoktam volt kelni és a korai órákban lovagolni. Mire nőm elkészült, megjöttem s akkor történt a reggelizés.

Egyik nap kilovagoltam Ober-Ufer felé; az országut mellett egy igen sűrű kies liget terült el, melyen keresztül egy szép gyalogut vezetett, — arra tértem. A mint haladok, jön szemközt két uri hölgy; no gondoltam magamban, ez szép dolog lesz, kivált ha a höl-

gyek félnek a lótól — mert a liget oly sűrű volt s harmatos, hogy én alig térhettem ki a sűrű, — a hölgyek pedig a harmat miatt. A gyalogut oly keskeny volt, hogy megfordulnom lóháton lehetetlen vala. Megálltam hát s emeltem lovamat abban a reményben, hogy talán sikerül egy „pirouette;“ — lovam két lábra állt, de éreztem, hogy ugorni akar s ez lett volna a legkellemetlenebb. Leeresztém lovam fejét, s ez szépen letette elejét: ekkor a hölgyek csak 10 lépésnyire állottak előttem. Elképzelhető ijedségem mikor hölgyeimben ő Fenségét Nádorunk Erzsébet leányát, — s nevelőjét ismertem fel; — Erzsébet ő Fensége akkor talán 15 éves lehetett; szép volt s igazán fenséges mint a nyári hajnal. Leugrottam lovamról, zablájával a sűrűbe hátráltattam; ami félig-meddig sikerült is. A hölgyek nyájas viszonzással fogadták tiszteletteljes üdvözetemet, az őket illő távolságban követő inas pedig megfogta lovamat; felültem és tovább lovagoltam.

Hazaérve Zichy Jenőhöz siettem.

„Zsidókat vársz ma reggelire?“ kérdém.

„Miért?“ viszonzá.

„Mert hét a teríték.“

„Nem, sőt remélem a zsidó ott marad;“ felelt gazdám.

Ezt már meg én nem értettem.

Cselédjei igen gazdag reggelit raktak az asztalra.

Zichy az órára nézett s parancsolá, hogy gyujtsák meg a szeszt a theás kazán alatt. Én gyönyörű „albumaiba“ mélyedtem; ő mindig az ablaknál állt, miközben nyughatatlansága perczről perczre nőtt.

„Kiket vársz tulajdonképen?“ kérdém.

„Most már ép nem mondhatom; félek hogy szerencsétlenség történt“ mondá lehangoltan.

Láttam, hogy titokszerű az egész; — vettem kalapomat, s menni készültem.

„Hová akarsz menni?“

„Az ülésbe hisz tíz az óra.“

„Az istenért már tíz az óra! bizonyosan szerencsétlenség történt;“ mondá véglevertséggel.

„Reggelizzél kérlek mielőtt távozol.“ Egy csésze thea után szivarra gyujtva mentem az ülésbe.

Sohasem láttam Zichyt ily lelki állapotban s így törtem fejemet, hogy megfejtsen a talányt; de hiába.

Csak délután értettem meg, mikor meghallottam, hogy Schönborn grófot agyonlőve

találták a ligetben; ha jól emlékezem Ahrenstein bankár szíven lötte. Schönbornnak, ki Zichiekkal meghítt barátságban élt, egyik segédje Zichy Ödön volt, Jenőnek, reggeli gazdámnak fivére. — A párbaj után Jenőnél akartak reggelizni, — a többi segéddel s a győzelmes Schönbornnal. De a sors máskép intézte; a „zsidó Bécsbe ment s gróf Schönborn maradt ott.

Kimondhatlan boldogságomra egy szép leánykám született; de a kit pár hét múlva mélységes fájdalommal eltemettem. Szegény nőm nem bírta el a csapást, veszélyes beteg lőn; ápoltam gyermekem, ápoltam nőmet, kimerültem. — Az orvosok reám parancsoltak, hogy menjek a levegőre, — végre elhatároztam magamat, hogy a Dunapartra menjek.

„Mi bajod Ferkó?“ kérdé R. M. kivel szemközt találkoztam.

„Nagy szerencsétlenség ért barátom! elvesztettem egyetlen gyermekemet.“

„Ne busulj a sét, majd lesz helyette más!“ de ezt nem így mondotta, hanem úgy, amint én nem irhatom.

Én nem értettem a választ, reá néztem, hogy arczkifejezéséből értem meg mit akar?

„Annyit használ busulásod lásd, mint ennek a hajónak a: „Jesus homos alvator,“ (ezen

felirással uszott előttünk egy gabonáshajó); annál bizonyosabb, hogy elsülyed, vagy bele üt a menydörgös menykő.

Én odább álltam, megrémültem ezen embertől, ki így vigasztalja a szenvedőt.

Ezen országgyűlés kezdetén egy képviselő társunkat, Oroszt, — megölte huszárja s a Dunába dobta egy bajtársa segítségével. Elítélték őket, a főbűnöst hóhérpallosára, holott a meggyilkoltnak hulláját sohasem találták meg. — Ugy hogy azon hír terjedt el, hogy Oroszt nem gyilkolták meg, hanem Tolna megyében Bezerédynél van, és ez annak bebizonyítására, hogy a halálos büntetést el kell törölni, a vesztőhelyen Oroszszal meg fog jelenni.

Tudtam ugyan, hogy ez kósza hír, mégis kimentem a „Disznótérre;“ itt végezték ki a gyilkost. Bár ki ne mentem volna! borzasztó látvány az ilyen.

Nőm betegsége folytán csak a gyűlésbe jártam, ezen kívül mindig otthon tartózkodtam, s így igen rossz színben voltam, úgy hogy barátim aggódtak is rajtam. Egy ízben a két ház tagjai nagy társasabédet rendeztek a „kökutnál“ (Stein-Bründel) mely gyönyörű kies helyen fekszik a hegyek közt; — felhívtak, hogy vegyek részt én is; — engedtem a felhívásnak, mert éreztem,

hogy szórakoznom kell. Nagy ebéd volt s víg társaság, enyelgés, és tréfás pohárköszöntések; — de mikor a pezsgők dugaszai pattogtak, mint a sortűz, az áldomások mérsékletet nem ismeretek többé.

A higgadt b. Wenckheim Béla poharat emelt a szabadságért, függetlenségért éljen a „Repeal!“ Felköszöntését szünni nem akaró éljenzés és taps követte.

„Repealnek“ nevezték röviden a híres agitator O'Conellnek törekvését, melylyel Irland függetlenségét s önállását, — tehát Angliától való elválását akarta, a negyvenes évek kezdetén kivívni.

Hiszem, hogy Wenckheim, Magyarország törvényes függetlenségét érthette, de a ropant lelkesedés alig volt ez értelemben vehető.

Nem volt-e ezen fesztelen lelkesedés, melyet e szó előidézett, azon eseményeknek előrevetett észlelhető árnyéka, melyek pár évvel később bekövetkeztek?

Nőm, egyre gyengélkedett. Sokat beszéltek a felvidékiek a rudnói plébánosról. A csodaorvosokra nem sokat adok: mégis elvittem nőmet Rudnóra. Igen szép vidék ez a felső Magyarország nyáron; a szó-

rakozás, a légváltoztatás, csak ugyan használt nőmnek; nyugodtabban s erősebben érkezett vissza.

* * *

A pest-bécsi vasutról volt ekkor szó. Sina vállalkozott a Duna jobb parti, — egy másik társulat, annak bal partján építendő vasutra. A vasut szükségét s életravalóságát elismerte a közvélemény, csak is az volt a kérdés, a Dunának melyik partján építtessék?

Széchenyi a Duna jobb partja mellett agítált; s mi dunántuli követek szinte ezt pártoltuk. — De a Dunán inneniek, s a tiszaiak természetesen a Duna bal partján építendő.

A kerületi ülésben Fejérváry Miklós a Duna bal parti vasutat pártolva élesen kikelt Széchenyi ellenkező agitatioja ellen, s ezt önérdékből történtnek bélyegezé.

A conservativ casinóban az nap vacsora volt és történetesen én is oda mentem. Rohonczy Ignác. (soproni követ) háttal ült az ajtó felé s beszélte mit mondott Fejérváry Széchenyiről a reggeli kerületi ülésben? Ez alatt Széchenyi belépett, de Rohonczy nem láthatta.

s odább beszélt; Széchenyi hallván nevét, megállott. A jelenet kellemetlenül érintett bennünket, mert Széchenyit szerettük s tudtuk, hogy érzékeny lelkülete sértetik, és szenvedni fog. Gyanítottuk pedig ezt annál alaposabban, mert sokan állíták, mikép Széchenyi csak azért pártolja a jobbpárti vasutat, mert igen sok lánczhíd részvényt nyel bir, holott hogy ennek látszata se lehessen, részvényeinek nagyobb részét, ha nem valamennyit, átengedte pár nappal a tárgyalás előtt gr. Andrássy Györgynek. Hogy pedig czenki uradalma érdekében kívánta volna: absurd állítás volt; mert ez annyira délreesik a pest-bécsi vonaltól, hogy erre való vitelére sem az ország, sem a vállalkozó reá nem állhatott volna.

Végre Rohonczy is észrevette Széchenyit s beszéde fonalát megszakitá.

„Folytasd kérlek „sans gainé“ sokkal többet hallottam már, sem hogy jogosultan kíváncsi ne legyek“ — mondá Széchenyi.

Rohonczy folytatta, s hogy végig beszélte Fejérváry Miklósnak Széchenyi ellen mondott beszédjét, Széchenyi ezen szavakkal:

„So muss ich meine alte Haut noch einmal zu Markt tragen“ — távozott.

Másnap vegyes ülésünk lévén, Széchenyi

sas szemeivel kereste Fejérváryt. A mint meglátta, fölkel s feltűnő topogó léptekkel közeledett Fejérváry felé; feltűnt ez természetesen mindenkinek, és amint Fejérváryhoz ért sokáig mérte őt szemeivel; s ép oly tüntetve visszatopogott helyére.

Fejérváry természetesen alig várhatta a gyűlés végét, hogy „kihívja“ Széchenyit. De a párbaj elmaradt, mert Fejérváry politikai pártja nem engedte meg.

* * *

Az országgyűlés feloszlattatott; de egészen más hangulatban távoztunk tüzhelyeinkhez mint 1840-ben.

A kilátásba helyezett reformkérdések csak igen kis részben oldatván meg: az ellenzék szenvedélyessége az országgyűlés folytán nőttön nőtt, s elégedetlenül távozott. A conservatívek fájlalták az országgyűlés silány eredményét, annál is inkább, mert az ellenzék őket tüntette fel az eredménytelenség okául. Ezen vád illethette a felsőház aulicus többségét, — de nem az alsóházban Széchenyi eszméinek s terveinek pártolóit. A kormányférfiak pedig

aggódva távoztak azon események előérzetében, melyek a közel jövő méhében rejlenek.

Nem volt bucsulakoma, nem ölelkezés; mind a három országgyűlési párt, az aulicusok, úgy mint a radical reformerek, és Széchenyi hivei, mélyen érezték az országgyűlés eredménytelenségének káros hatását a jövőre, s így valamennyien aggódva, a horvátok pedig duzzogva távoztak.

Mint a tó sima tükrének közepébe vetett kő folytán, a partot kereső ezer karika: úgy terjedt külebb és külebb a Pozsonyban kelt elégtelenség az egész országban.

A felizgatott s így legalább is tulságosan szigorú közvélemény, a cancelláriát Metternich közegének; Majláthot gyengének, ki az udvar absolut tendenciáinak ellenállni nem akar vagy tud; — a helytartótanácsot részrehajlónak, a magyar cancellariaengedelmesszolgájának, erélytelen-, sőt megvesztegethetőnek bélyegezte; a Curiát pedig a hűtlenségi perekben hozott ítéletei folytán, már évek előtt elítélte.

Széchenyit és pártját szidták a radical reformerek, mint olyant, mely akar is, nem is; saját reformeszméjét nem tudja érvényesíteni, de tudja gátolni az ő haladási terveiket.

Széchenyi pedig szidta a Kossuth-pártot,

hogy szenvedélyes izgatásaival mindent veszélyeztet, és szidta az aulicusokat, hogy csökkönnyösséggükkel az „Ultrák“ malmára hajtják a vizet.

* * *

Országgyűlés után pár hetet atyámnál töltöttem. Az izgatottság s gond nélküli szabad független élet, az üde lég, a megszokott s már rég nélkülözött erősebb testi mozgás, szüleim s testvéreim előzékenyen tanúsított szeretete: visszaadták lelkem ruganyosságát — nekem, s nőmnek egészségét.

Sárközy írt, hogy ő súlyos beteg, nem készítheti az országgyűlési végjelentést; készüljek tehát, mert ő a január hóban 1845-ik évben tartandó gyűlésen is alig fog megjelenni.

Ezen tudósítás kellemetlenül érintett; mert az ősz igen szép volt, és sohasem mulattatott jobban a vadászat és lovaglás, mint ekkor fivéreim társaságában; Lajos öcsém is megjött, mint ujonnan előléptetett másod kapitány.

A legnagyobb bajom az volt, hogy az országgyűlésre vonatkozó minden irataim s

egyéb irományok Pozsonyban maradtak butoraimmal együtt. Ezeket csak fagyos uttal akartam karácsonyra Fejérvárra szállíttatni, acták nélkül pedig nem is kezdhettem munkámhoz, — mert föltettem magamban, hogy na már jelentést kell tennem, annak kimerítőnek kell lenni. Elhatároztam tehát, hogy fölmegegyek Pozsonyba, irataimat lehozom Akára, és „*mis-cendo utile dulci*“ itt fogom kidolgozni jelentésemet.

A mint szándékomat nyilvánítám, öcsém fölkért, hogy mennék el Reusz-Kösztritz herceghez s köszönjem meg néki előléptetését; ő volt az ezred tulajdonosa.

Egy nap nagy nehezen fölértem Pozsonyba. Szállásomon egyik szobában feltornyosítva, s gyékényekbe takarva találtam mindenemet; de megismerni melyik „*Colliban*“ vannak irataim? nem lehetett. Elhatároztam tehát, hogy mindenemet azonnal Fejérvárra küldöm s ott kicsomagolva megtalálom szükségelt irásaimat.

Másnap elmentem Reusz herceg tábor-szernagyhoz, ő nem fogadott.

„Mikor fog hát ő herczegsége fogadni?“ kérdém a segédjét.

„Ne kívánja ezt tőle, igen nehezire esik a herczegnek ismeretlent fogadni, kerüli az em-

bereket, kivülem alig érintkezik közvetlen valakivel; ő beteg!”

„Mondja meg kérem hát neki, hogy meg akartam köszönni öcsém előléptetését.“

Lamberg tábornoknál ebéd alatt elbeszéltem a dolgot s e feletti csodálkozásomat.

„Ezen emberkerülésnek, hogy ne mondjam gyűlöletnek különös története van; délután elmondom“ felelt Lamberg.

Reusz herczeg sok évvel ezelőtt herczeg Windischgräcznek — a későbbi tábornagnak volt segédtsíztje, s mint ilyen megismerkedett a nála sokkal idősebb főnöke bálványával; — egy éjjel ennél mulatott, hol a tábornagy váratlan meglepte őket. — Gyanítva, hogy a szenvedélyes tábornagyot a féltékenység vezette ide, valamennyi szobán keresztül a legutolsóba sietett: hol éppen a ház komornikja feküdt halotti ravatalán, a mellette virrasztó két asszony mélyen aludt s hortyogott; — a menekülő egy perczig sem habozván, a ravatal függőnye mögé a koporsó alá bujt. — A herczeg tábornagy ide is benézett, de csak bepillantott, s visszament; Reusz herczeg pedig több óráig ott maradt elrejtve, s annyira elsajátította ez alkalommal a halott szagát, hogy most már minden emberen megérzi, a ki közel

áll a halálhoz. Ő legalább így hiszi, és ezért kerül minden társaságot.“ Így beszélt nekem Lamberg Ferencz.

* * *

November végén elmentem Fejérvárra s tüzetes kimerítő jelentést készíték írásban. De féltem, hogy ha azt valamely jegyző leperegteti, elvész hatása. Megtanultam tehát, s két óráig jelentettem élő szóval, a közönség nagy meglepetése és örömére.

Nagy figyelemmel kísérték végig, s hogy befejeztem, élénk helyeslésben és harsány „éljenekben“ részesítettek szívem tiszta örömére.

Amint a csend helyreállt, Madarász László szólalt fel; erős, éles ítélet alá voná az országgyűlés eljárását, s eredménytelenségét. A nemzet fájdalmanak adott bő kifejezést, a füstbe ment remények fölött; részletezve a pártokat, ezek törekvéseit egy más ellen a közjó kárára, részletezte a jelen helyzet tarthatatlanságát, s jelzé a jövőben rejlő veszélyt.

Paraphrasisa volt ez az én beszédem bevezető részének kirivóbb színezettel, melyet, — mivel szépen készült s még szebben mondatott

el, — figyelemmel kísérte, s több helyen élénk helyesléssel fogadta a tömött terem.

Végre áttért a fejrémegyei követek működésére, egyes tárgyakban adott szavazataikra. Igazságtalan, alaptalan vádak után kemény megrovással fejezte be máskép hatásos beszédjét kijelentve, hogy ha az egész terem helyesli is Fiáth volt követ eljárását és végjelentését: az ő tetszését egyik sem nyerte meg.

Beszédjének ellenem intézett része meglepett engemet is, a közönséget is; az indignatio szenvedélyes kifakadozásokban nyilvánult, a mi engem felbátorított. Felkeltem; mély csend lett.

Egy rögnönözött adomával válaszoltam Madarász Lászlónak. Az alakra nem emlékezem, lényege ez volt:

„Egy tapasztalást szerzendő vállalkozó vándort a véletlen, vagy szerencséje egy szigetre vezetett; a sziget lakói vendégszerető nyájasággal fogadták s ő rövid idő alatt megnyerte a lakosság bizalmát. A sziget alkotmánya köztársasági lévén, megválasztották a szerény idegent három évre teljhatalmu főnöknek.

Az idegen becsületes kötelességérzetű ember lévén, elvállalta a meg nem érdemlett kitüntetés azon erős férfiúi elhatározottsággal, hogy a bizalomnak meg fog felelni az által,

hogy minden tehetségét a rend, béke, gazdaszat, ipar, közigazgatás és jó törvénykezés érdekében fogja érvényesíteni. Sikerült is néki egy pár becsületes tetterős hazafit e céljaira megnyerni, de erélyes intézkedései, az eddigi hatalmasok érdekeit sértvén: a három év lefolyása után az új választás előtt, a számon kérő népgyűlés eljárásával nem lévén megelégedve: nem ugyan ötöt, de három tanácsosát s egy hű szolgáját halálra ítelték.

Ő a főnök tudta, hogy ez lelkiismeretlen igazságtalanság; hisz ő éjjelét, nappalát, minden tehetségét kötelességének, és a sziget felvirágzására szentelé; egy fillérrel sem volt gazdagabb a három év után, sőt szegényebb, mint mikor ide vetődött; de erős lélekkel tűrte a sorsnak igazságtalan csapását.

Lefejezték első tanácsosát; ő állt mint a szirt.

Le a másodikat ő állt még, mint a szobor.

Lefejezték a harmadikat, ő állt még, de inogva.

Lefejezték végre hű cselédjét s ő halva rogyott össze.

Ezt uraim értem! Hisz a pohár sem folyhat ha csordultig töltik; de ezentul csak egy csepp, s túlömlik!

Csordultig lévén már szive, szolgájának halálával megrepedt.“

Roppant érdekeltséggel s kimondhatlan csenddel s figyelemmel hallgatta a megyei közönség.

„És a sziget lakói visszaállíták régi szokásaikat; de megbomlott újra a rend, biztonság, közigazgatás stb. a virágzásnak indult sziget a régi nyomorba süllyedt.

A véletlen ismét egy vidéki kéjutazót vezetett hozzájuk; a lakosok nagyon megörültek s megválaszták főnöknek.

„Ez európai fénynyel rendezte be udvarát; — a lakosok minden óhaját készen és örömmel teljesítették, de ő udvara fényének emelésére egy „szerecsent“ kívánt; s ezt a sziget lakók nem birván részére megszerezni, buskomolylyá lőn, s fájdalomában megtört ennek is szive!“

„Ezt uraim nem értem!“

Hátom mögött ült a Barkóczy püspök ügyvédje egy öreg ur, ez önkénytelen felkiáltott, vagy inkább hangosan fölnevetett.

„Há-há-há! Madarász a szerecsen!“

Ekkor értette meg a nagy közönség czélzásomat, nagy és általános lőn a derűtség, taps és éljenzés.

Csak pár percz mulva jutottam ismét szóhoz.

„Igen! tettes k. k. R. R! ha minden jó szándékom, szorgalmam és fáradságom daczára a megye közönsége nem leendett megelégedve követi eljárásommal, a negyedik, ily értelemben tartott szónoklat hatása alatt, megtört volna szegény szívem. De most, midőn a megye közönsége túláraszt meg nem érdemlett kegyével, midőn bőven kimérte számomra a lehető legnagyobb jutalmat, eljárásom fölötti megelégedését nyilvánítva, most uraim! Madarásznak ellenszenve nem busít!”

Ürményi József ekkor már ítélő-mester volt, gazdag tekintélyes befolyásos tanult embernek ismerte Fejérmegye; most ő kelt fel.

Madarász beszédje fonalát követte, részletezte, czáfolta élesen s erős logicával; — egyáltalában rögtönzéseai mindig jobban hatottak, mint készült beszédjei, — végre indítványozta, hogy a megye közönsége a mult országgyűlés követaineik eljárásuk fölött való megelégedésének jegyzőkönyvileg adjon méltó ki-fejezést.

Ez indítvány egyhangulag elfogadtatván: személyem irányábani ovatio közt a gyűlés feloszlott.

Másnap Kandó József az országgyűlés tar-

tamára helyettesített alispán leköszönt; s én átvettem az elnökséget. Sárközy még mindig gyöngélkedvén, pár hétig sok dolgom volt; végre Sárközy bejött, s a megye vezetését mint I-ső alispán átvette, és én kellemetesen töltöttem Fejérváron a farsangot, minden héten egy tánczestélyt adván melyen összejött az egész vidék tánczos fiatalsága.

* * *

Egy nap Lamberg Rudolf nagybátyámnál voltam Csákberényben szarvas teheneket löni. Csak ketten voltunk, cserkeltünk gyalog; — temérdek volt a szarvas — engemet Reedl nevű fővadásza vezetett.

A mint megközelítettük a szarvasokat, Reedl kijelelte, hogy melyiket löjjem? a fához támaszkodva, golyó fegyveremmel biztosan irányozhattam; s a mint pattant, elesett zsákmányom és Reedl tüskén, bokron keresztül szaladt oda.

„Miért szaladt fővadász ur?“ kérdém.

„Azért, mert ha a nagy vad helyben le-rogyik, vagy igen szerencsés lövés, vagy rosz lövés; és ez esetben pár másod-percz alatt fel-

ugrik, és igen sokszor többé soha sem látja az ember,“ volt a felelet.

S ez igen igaz; sokszor tapasztaltam magam is. Gr. Zichy Josepha unoka hugomtól pár év előtt egy igen szép értékes tűt kaptam emlékül egy nagy „solitairrel“ azon kéréssel, hogy azt mindig hordjam — s én vele nyakkendőmet összetűzve hordtam is, bálban úgy mint vadászon. Hat óra volt, hogy Csákberényből haza értem, hét órára voltak hivatalosak vendégeim; sietve átöltözködtem. Másnap kerestem szép tümet: elveszett. A legnagyobb szorgalommal kerestem, és kerestettem; de hiába. Végre nehéz szívvvel megnyugodtam, hogy valamely ág, vadászat alatt kirántotta.

Pár héttel később kora reggel ismét Csákberénybe készültem; a mint felhuztam bagariátmat, valami nyomta talpamat, lehuzattam s megtaláltam nagy örömömre a drága emléket, mely most is birtokomban van.

Január és február 1845-ben boldog hónapjaim voltak. Jó feleségem felgyógyult, viszszanyerte jó kedvét, s új reményekre jogosított. Közbizalom és rokonszenvnek örvendettem; Sárközyvel legbensőbb barátságban, rendezett finansziális viszonyok közt folytak a mézédés hónapok.

Mártius első napjaiban Zichy Jenő Kálózdról meglátogatott, azzal a kijelentéssel, miszerint Cziráky előregedvén, elunta a főispánságot; és administratort kér, — s hogy ő hajlandó az administratorságot elfogadni — ha én is pártolom az eszmét.

Gróf Zichyek ekkor, — gróf Zichy veszprémi püspök áldozatkészségénél fogva —, nagy hatalom lévén, belenyugodtam s egész odaadással való pártolásomat felajánlottam, de határozottan kijelentém, hogy ezt csak mint táblabíró fogom tenni, s alispáni állásomról le fogok mondani.

„S mit fogsz ezután mivelni?“ kérdé.

„Visszaveszem kis-abai birtokomat, gond nélkül fogok családomnak s nemesb szenvedélyeimnek élni.“

Zichy sehogysem bírt ezen eszmével megbarátkozni, de én nem tágíték.

Lakásom és kertem nem lévén bérbeadva, megvolt ősi fészke; s én örültem függetlenségem reményének.

Az Ur másképp rendelte; 1845-ben mártius 15-én Majláth Antal akkori főcancellársága idejében ő felsége a magyar helytartó-tanács-hoz valóságos tanácsosnak (29 éves koromban) ki-nevezett.

18-án a reggeli postával vettem diplomát: még az nap kimentem Akára, atyám névnapjára.

„Most már itt maradsz fiam egy ideig, itt vannak a Schnepfek“ ugye? kérde jó atyám.

„Bár mennyire szeretnék maradni nem tehetem édes atyám!“

„Mi dolgod?“

„Budára kell mennem.“

„Mit csinálsz Budán?“

„Jelentenem kell magamat a főherczegnél, mint ujonan kinevezett helytartósági tanácsos.“

Atyám talán jobban örült, mint én.

A főherczeg kegyesen fogadott, megengedte, hogy alispáni teendőimet végezhessem s csak Szent György napjára jöjjen Budára.

Budán ekkor nem igen volt üres szállás; nagynehezen kaptam ugyanazon házban hol Sennyey és Nádasdy Josepha, nőknek nagy nénéi laktak, földszint egy négy szobából álló kis szállást, és négy lóra istállót.

Vissza mentem Fejérvárra elvégeztem küldetéseimet, s gyűlés nem lévén, a főispánnál személyesen resignáltam; a megyétől írásban bocsuztam el.

Összecsomagoltunk, podgyászunkat előre küldve. Másnap délután elindultunk Budára; Erkel és én egy könnyű, — nőm és komornája fedett nehéz kocsin.

Nőm áldott állapotban lévén kerülve minden rázást, zökkenést, csak lassan haladhatott, és így jó későn értünk Martonvásárra, s onnét másnap Budára.

Nagy örömmel s igazi atyafiságos szívéllyességgel fogadtak Sennyey-ék. Pár napig mig szállásunkat, konyhánkat rendeztük, az ő vendégeik voltunk, az ő s nőm nagynénénk Nádasdy Josephának előzékeny jósága, megnyerte pár nap alatt szívemet.

Meglátogattam collegáimat akik szívesen fogadtak; csak koromon ütköztek meg; Som-sich Pál figyelmeztetett, hogy a főherczeg nem engemet akart a helytartósághoz, hanem előbb Szabó titkárt kívánta előléptetni, így volt-e bizonyosan, nem tudom?

A helytartótanács mintegy reorganisáltott. Havas, Dubraviczky, Somssich, Ambró és én mind egyszerre nevezettünk ki.

[Gr. Keglevich Gábor gazdag dynasta, becsületes, szorgalmas ur, volt a tárnok. — De majd mindig a főherczeg József nádor elnökölt. — Alelnök Vay Miklós, Szögyény László.

Kitünő tehetség és munkaerő volt Szentiványi Vincze, Nyéky, Stahly a protomedicus, gróf Török, Schedius. Gyengébb, de becsületes tanácsosok voltak, Ambrus, Ambró és Odry.

A helytartótanács szelleme jobbra változott, független állást vőn a cancellaria irányában; repraesentált annak a törvényekbe ütköző leiratai ellen; erélyesebb lőn a helyhatóságokkal szemben; a fundationalis kölcsönöket szigoruan ellenőrizte; a felhalmozott tagosítási és elkülönítési ügyek érdekében egy különös bizottságot nevezett ki, mely a rendes két három napi tanácsuléseken túl hetenként néhányszor Vay elnöksége alatt ülést tartott, nem ritkán délután is. Elnökeink voltak mindezekben a legerélyesbek, s egy év alatt visszanyerte e főkörmányszék az irányában már megingatott közbizalmat s köztiszteletet.

1845-ik évi május 1-én esküdtem fel, a közigazgatási II-ik osztályt kapva, t. i. az összes árva-ügyeket, megyei politiát és utleveleket, s egyszersmind referens lettem a tiszai kerület ügyeiben. Titkárom volt Krajnik becsületes begyakorlott hivatalnok, Rácz pedig fogalmazóm. Ezek segítségével hivatalom mechanikai részét is csakhamar elsajátítám; az árva-ügyek miképleendő elintézésére nézve nem volt nehézségem,

mert hisz 5 évig voltam elnöke a fehérmegyei árvaszéknek. De komoly nehézségekkel találkoztam az urbéri ügyek helyes megítélésében, miért az ezekre vonatkozó törvények, rendeletek s analog végzések tanulmányozására fordítám — Krajnik jószívű utasításai nyomán —, egész figyelmemet. S miután rendesen az tudja leginkább citálni az idézendő törvénycikkek és szabályok számát, ki csak most tanulta, s én jó emlékezőtehetséggel bírtam, csakhamar képes lettem ez ügyeket is alaposan előadni; s indokolt véleményemet a bizottság, s ha végeldöntésről szólt, a plenum, többnyire helyeselte.

A titkári karban is voltak kitűnő képesített egyének Pap Gábor (főnököm), Krajnik, Jakab, Beőthy, s később — mint tiszteletbeli — b. Sennyey Pál.

* * *

Augustus havában a főherczeg magához rendelt, elmentem a kitűzött órában, azonnal fogadott.

„Egy 70 éves igen bonyolult urbéri per vár itt már régen végelintézésre, az acták egy kocsit (deákul beszéltünk „Curriculus“) meg-

töltenek; én önre, mint korára nézve legfiatalbbrá signáltattam; tanulmányozza ezen ügyet lelkiismeretes szorgalommal, s referálja alaposan. Addig míg ön ezen pert áttanulmányozva, képes leend végeldöntés céljából a helytartótanács plenumában, elnökletem alatt referálni; minden egyéb teendők teljesítése alól fölmentetik.

Megigértem ő Fenségének, hogy parancsát tehetségem szerint teljesíteni fogom.

Örömmel a kitüntetés, — aggálylyal a megbízás ismeretlen nehézségei fölött: tértem vissza kis hivatalos helyiségembe. — A mondott per egy talicskára nem fért fel, ezentul volt még egy nagy teher csomag!

Hivatalos helyiségem első szobájában én dolgoztam. Ez egy kis térfogat volt, egy ablakkal, s két ajtóval. Összes butorzata: egy íróasztal, ahhoz egy szék, egy fa vendégszék, s egy nagy bezárható almáriom. — Itt az irathalmazt szétbontani lehetetlen volt; eltalicskáztattam tehát magán-szállásomra; s még az nap megkezdtem a kivonatolást. Három hétig mindennap 10 órát dolgoztam, utána 8 nap alatt megtanultam előadásomat — s jelentém a főherczegnek, hogy készen vagyok.

Csütörtökön csak 11 órakor került reám

a sor, referáltam két óráig — másnap 9-től egyig, — s ekkor olvastam fel véleményemet. — A főherczeg nagy érdekeltséggel kísérte az egész ügyet; véleményem egy betű változtatás nélkül elfogadtatván: határozattá lőn.

Pár hét múlva egy igen szép városi fogat állt meg a hivatal-épület előtt; herczeg Breckenheim személyesen jött hozzám megköszönni, hogy ez ügyet befejeztem.

Ezen ügy előadása után a főherczeg mindig kegyes, sőt mondhatnám nyájas volt irányomban.

* * *

Meg kell vallanom, hogy nekem a helytartósági tanácsosság kimondhatlan nehezemre esett. Egész életemben szabad voltam, teljesítém kötelmeimet, de akkor dolgoztam, mikor nekem tetszett; — dolgaim, kedvtöltéseim, s mulatságaimban soha sem gátoltak. Ha nappal mulattam, dolgozhattam éjjel; s most le voltam kötve az órákhoz. Kilencz órakor mindennap a hivatalba kellett mennem, s ha nem dolgoztam is folyvást; kellett a feleket fogadnom egy óráig; — délután a referádát kellett tanulni,

csak is az estéli órák voltak szabad rendelkezésemre. Végre megszoktam ezen életmódot is, mert az esték kártalanítottak egész napi unalmas-fáradtságos munkámért. Forrayné volt a nádori főudvarmesterné; ez rokoni viszonyban állt nőmmel s igen szives volt irányunkban. Vay Miklós, mint Szögyény is minden este fogadtak; — Keglevich Gábor nagy ebédeket adott. Pestre csak keveset jártunk; ha volt szabad időm, kilovagoltam, vagy kikocsiztam nőmmel és Sennyeyékkal, Buda regényes hegyei közé. Novemberben nőm egy gyönyörű erős fiúval boldogított. Ekkor már a főpiacson volt becsületes szállásom; kibékeltem sorsommal s boldog elégtétélben éltem napjaimat. Társ lettem a kopó-vadászatban; minden héten legalább egyszer részt vettem benne. A szent-lőrinczi pusztán Jurenáknál állottak kutyáink és szarvasaink; a Páskál-malomnál a Harrierek, melyeket Batthyány Kázmér tartott.

A főherczeg nem neheztelt, hogy egy napon vadásztam egy hétben; annál kevésbé pedig, mert azért mindig mindent referáltam s restantiám soha sem volt, mert ilyenkor megcsinálta referádámat Sennyey, s én éjjel megtanultam. — Azt azonban tudtomra adta, hogy nem illik a kir. tanácsosnak vörös frakkban lo-

vagolni a városban; ennek folytán kocsin mentem a találkára — s vagy sötéttel vagy kocsin jöttem haza.

* * *

Székesfejérvár királyi város ügyeiben nagy volt a zavar, a pénztáraknál úgy mint az árvaügyekben. A referens jelezte, hogy itt levelezés és intimatumok útján lehetetlen czélt érni, — s azért ide teljhatalmu királyi biztos kiküldetését indítványozza. Ő fensége a nádor engemet jelelt ki, szívem öröme. Ez történt február hóban 1846.

Megkaptam az actákat, s az utasítást és kitűztem május 1-jére Fejérvárra az időhatárt.

Titkáromul kijeleltem Kiss Miklóst, actuariusnak Erkel János barátomat. Örültem nagyon, hogy Fejérvárra s a szabadba mehetek annál is inkább, mert hónapokat igényelt feladatom.

Kis fiam ekkor megbetegedett; az egész orvosi facultas előzékeny gondozása és lelkiismeres fáradozása daczára negyednap meghalt.

Nőm és én ápoltuk; végvonaglásiban éjjel 11 órakor doctor Schöpf és én voltam mel-

lette, nőm már kimerült s pár órára lefeküdt; — kiméletesen akartam tudtára adni e csapást, és csak akkor ha fölébred, be mentem hozzá lábhegyen.

De mily nagy volt ijedtségem, hogy ágyát üresen találtam? Ő éji ruhájában eltűnt; az ajtók és kapuk, mert ki s bejártak, nem lévén bezárva, senki sem vette észre távozását. Szaladtam nagynénjéhez Nádasdy Josepha és Senyeynéhez, ott letem szegényt zavarodott lelki állapotban.

Másnap kis halottunkat elküldöttem az abai kriptába, én pedig az orvosok tanácsára nőmmel utazni indultam. Szomorú kis utazás volt ez!

Gráczig vasuton onnét Laibachnak, Czillinek postakocsin utaztunk mi ketten s két cselédünk. Megnéztük a híres Adelsbergi barlangot, fölmentünk a Nopsina hegy tetejére; egykorcsma volt akkor ott. A posta legény megállt, mert itt gyönyörű kilátás nyílik Triesztre és a tengerre.

Délután vagy négy óra lehetett; itt láttam először a tengert, s itt felejtém először, igaz csak pár percnyire, de felejtém szívem fájdalmát. Nőmet még inkább meghatotta a természet e nagyszerű szépsége, addig nézett a gyönyörű zöld tengerre, míg könyekben tört

meg szeme fénye. Megfakadtak fájdalminak forrási, keresztényi megadással sírt. De jótékony könnyek voltak ezek! Mint az olvadozó jég-csap cseppjei sejtetik a tavaszt: ugyanezen első könnyecsekkel új reményre ébredtem. A fájdalom nem törte meg, csak megzsibbasztá szívét.

Ujra föléledt az én- és későbbi számos családom boldogítására.

Triesztben igen szép szállásom volt a „Metternich“ szállodában, a kikötő átellenében. Az egész világ minden részéből tarka vegyületben pezsgett itt a nép; — óra számra néztünk le, s mindig újat, meglepőt láttunk. Egyik gőzös jött, a másik ment. Láttunk valami fehéret látcsővel a messze láthatáron, s ismét egy másikat, és ismét más fehér pontot, mintha csak halász madarak röpködnének. Vitorlás hajók voltak a világ minden részéről ide tartva; vagy a szél rózsza minden irányában megkisérlendők a szerencsét.

Megismerkedtem itt báró Pastával, ki csinos mivelt fiatal ember volt s Brasileába készült utazni, atyja által Triesztig kísérve. Megnéztem lakását a hajón, egy kis vitorlás kereskedelmi hajó volt ez, — melyen egy nagy Kabin volt fentartva báró Pasta részére. Meglepett az a

sok könyv, a mely nála ki volt csomagolva. Erre vonatkozó kérdésemre azt felelte, hogy nem tudja, hány hónapig kell a tengeren lennie; kedvezőtlen viszonyok közt lehet, hogy 10 hónapig is tart e tengeri utazás. Azért hozott ennyit. Triestben a kiállott izgatottság, a szokatlan étkezés, vagy a tengeri kirándulások folytán megbetegedtem; lázam a váltóláz jellegét ölté, s így itt csak 6 napot töltvén, — átmentünk gőzhajón Velenczébe. De itt sem vesztettem el lázamat; kimentem hát Trevisoba, hol öcsém akkor, mint kapitány feküdt. Az ottani levegő jót tett, meggyógyultam.

A Trevisóban fekvő huszár tisztek ebédet adtak tiszteletünkre, melynek viszonzásául én is meghívtam őket. Nyolczan voltunk ebéden szállásomon, ha jól emlékezem a „sasnál“ nem alkudván ki az ebédet előre, 300 francot kellett fizetnem.

Velenczéből Paduának, Veronának mentünk Tirol felé. — Veronában azon örömben részesültem, hogy megtudtam, mikép nőm áldott állapotban érzi magát; — így a kirándulásokat csak magam tettem. Megnéztem April hó 19-én a „Romeo és Julia“ féle koporsót, a melyen nincs mit nézni, olyan mint egy márvány vályu, alant két szelelő lyukkal.

Hat hetet töltöttem Olaszországban s megtanultam olaszul; miután azonban azóta soha sem beszéltem, sem nem olvastam: ismét elfelejtettem.

Tirolison a Brenner hegyen át Innsbruckba értünk. Innen Bajorország egy részén keresztül Salzburg, Ischel, Gmunden, Linczen át vissza Bécsbe. Ápril utolsó napján megérkeztem Fejérvárra. Vadászom örömében, hogy visszaértünk, úgy leitta magát, hogy két nap nem használhattam. — De én is örültem, hogy édes hazámba értem, az egész idő alatt nem éreztem magamat olyan jól, mint mikor a Lajthán innen tudtam magamat.

Hat hétig és három nap utaztam negyed magammal s az utnak nagyobb részét külön pósta kocsin tettem; a legelső fogadóokban laktam, a legdrágább table d'hôte-nál étkeztem; vettem két selyem ruhát, egy pár pisztolyt, két rőf velencei arany lánczot; vittem magammal 2000 forintot s vissza hoztam 500 forintot.

* * *

Fejérváron találtam már Kis Miklóst, és Erkelt, a szükséges irományokkal; ott voltak paripáim és fogatom is.

Május elsején megkezdtem a királyi biztos működést. Voltak fáklyás-menetek, beszédek stb. ámbár nagyon bonyolult volt az ügy, igazságos eljárásom rokonszenvre talált. A polgárok jobbjai mellém sorakoztak, örömmel elvállaltak minden kiküldetést vagy megbízást; s így hat hét alatt sikerült minden ügyet legombolyítanom, s a tisztujtást megtartanom.

Ezt Fejérvár városa termében kellett tartani, természetesen diszruhában, julius elejének egyik forró napján. Eltartott 10-től 2 óráig délután, mialatt oly szörnyű melegem lőn, hogy el kelle hozatnom polgári ruhámat s fehérneműt a városházhoz, s egyik szobában átöltözködnöm; Orsonics senator néhai házi gazdám jelen volt, hogy levetettem mentémet s átilámát, melynek vörös selyembélése ingemet vér-vörösre festé.

„Látja barátom! mondám neki, hogy vért izzadtam Fejérvár városának érdekében.

Ő felém szaladt megnézett s vigasztalólag mondá:

„Nem vér ez; csak az atilla bélése festé vörösre.“

Nem volt ugyan vér, de ezen nagy felhevülés, s talán a reá következő meghülés folytán életveszélyesen megbetegedtem, s hat hétig feküdtem typhusban, úgy elvesztve erőmet, hogy felépülésem csak lassan haladt. Kimentünk Akára; nem birtam a fegyvert, — kimentem lesbe Timárra, hol egy szarvast hallottam. Meg akartam tehát cserkelni, de bele keveredtem egy sűrű iszalagos fiatal bükkösbe s nem volt annyi erőm, hogy keresztül hatolhassak — lödöznöm kellett, hogy segítségemre jöjjenek bajtársim.

Akán elkészítettem jelentésemet s beküldöttem Budára. Eljárásom helyeseltetett s én elismerő, dicsérő okmányt nyertem, melynek alapján ő felsége kinevezett cs. kir. kamarásnak. 1846.

* * *

Szeptember elsején visszamentem Budára.

A főherczeg, elnökeim, collegáim, kik már holt híremet vették, megható kegyesség és szivességgel fogadtak, — nem engedték, hogy referáljak.

Eljártam a hivatalba, elvégeztem a currens

ügyeket, de a jelentékenyebbeket a becsületes ügyes, szorgalmas Krajnik referálta helyettem egész szeptemberben. Végre lassanként visszanyertem erőmet s ezzel jó kedvemet.

A cancellár gróf Apponyi György, a jobb közigazgatás szempontjából administratorokat nevezett a megyékben; eljárása roppant el-lenszenvre talált, pedig törvényes és elkerül-hetetlenül szükséges volt, miután az erkölcsi felelősséget, mint főcancellár elvállalta.

A főispánok rendesen nagy urak voltak, kik többnyire más főhivatalt is viseltek; — működésük hát csakis névleges lehetett, miu-tán csak minden három évben jelentek meg a megyében, megtartották a tiszt-ujtást, adtak egy pompás ebédet, kineveztek néhány táb-labíró, s azzal ismét sokszor évekre eltá-voztak!

Az alispán volt a megyében minden; ezt pedig választották: így a kormánynak nem volt a megyékben megbízható közege; nem volt senki kitől a kormány hű jelentést vagy kíváncs felvilágosítást nyerhetett volna. Nem volt senki, kivel a kormány bár legnemesebb szándékát közölhette, s kinek lelkes közremű-ködésére számíthatott volna. Ily intézmények mellett a rendes administratióért a felelősséget

senki sem vállalhatta el. — Apponyi felhívta a főispánokat, hogy legalább minden közgyűlésen jelen legyenek, adjanak irányt a tanácskozásoknak, és a közvéleménynek; ismerjék meg a megye szellemét, s győzzék meg a rendeket, hogy a kormány egyesült a nemzettel; hogy van érzéke a nemzet szükségai s óhajai iránt, és hajlandó mindazon reformoknak törvényhozás útján leendő keresztülvitelére segéd-kezeket nyújtani, melyeket a nemzet műveltsége és anyagi ereje megbír. De addig az élő törvényeknek föltétlen tiszteletét, a rend, béke s a nemzet jó hírének és alkotmányos érzetének érdekében, minden törvényes eszközökkel fenntartani erős törhetlen elhatározása.

Apponyi György gróf ezen jogos kívánságának a főispánok csak egy része volt hajlandó megfelelni. Így kénytelen volt, miután a főispánság „character indelebilis“ több főispánnak administratort adni, e jogot a korona folyvást gyakorlotta, kiskoru örökös főispánok ugy, mint az elaggott főispánok irányában.

Apponyi volt talán az első magyar főcancellar, ki menten minden aulicus nem jogosult befolyástól, — minden tehetségét a korona és haza érdekének szentelte.

Elmondotta akár hányszor s tudta az or-

szág is, hogy ő magát felelősnek ismeri a korona irányában úgy, mint a nemzet irányában; s hogy hajlandó oly törvényt elfogadni, mely a király tanácsosaira vonatkozó régi törvényeinknek a mostani viszonyokhoz idomítva, határozottabb kifejezést adand. De már a régi törvények alapján is elvállalta a felelősséget s így az élő törvényeknek tekintélyt fog szerezni, bár honnét támadtatnának meg'azok.

Hogy ezen nyilvánított felelősségi érzetének s elvállalt kötelmeinek megfelelhessen, több főispáni helyettest nevezett ki egyszerre.

Ez a megyéknek természetesen nem tetszett; hisz a főispán a megyékben számításba nem vétetett, nem élván a megyében, a közvéleményre alig birt befolyással — pártja pedig nem volt. Igaz, hogy joga volt candidálni, de alig volt eset, hogy a közkivátnak ellenszegült. Az adminisztrátor, kinek a megyében kellett időzni, ki minden kis- és nagy-gyűlésben elnökösködött, ki az összes közigazgatást ellenőrizte, ki a megyéknek tulkapásait erélyesen visszautasítá, ki körül higgadtabb elemek csoportosultak, ki a kormány rendeleteit tekintélyével, befolyásával — és szakértelemmel pártolta: a minden áron ellenzéki megyék többségének nem tetszhetett!

Alkotmány-sértést, a főispáni százados méltóságnak törvényes uton kívül való megszüntetését, Kreishauptmann“-ok felállítását látták ezen intézkedésben.

Széchenyi maga is így nyilatkozott e kérdés fölött.

„Ha a czinkotai homokon egy nyulat látok, nem tűnik fel, de ha egyszerre 14-et látok okvetlen fel fog tűnni.“

Nem tudom, az ugynevezett adminisztratori „rendszerre“ vonatkozott-e Széchenyinek e megjegyzése, vagy a mi valószínűbb az adminisztratorok egy időbeni cumulativ kinevezésére.

Az ellenzék kapva kapott az agitatio ezen új eszköze után, annál is inkább, mert a közteherviselés, katonáskodás, urbéri viszonyok megszüntetése a nem-nemesek egyenjogosítása, emancipatio stb. nem talált élénk visszhangra a nemes-osztályban; pedig akkor ebből állt a nemzet.

Elkezdődött az agitatio a kormány s jelesen a becsületes Apponyi ellen, az adminisztratorok czége alatt.

A pártok alakultak, országos értekezleteket tartottak Pesten, — a conservativ párt „Gyülde“ név alatt egy társas kört rendezett.

— Kossuth ujsága a „Pesti hirlap“ izgatott teljes erővel minden irányban; — „a Világ“ gr. Dessewfi Emil vezénylete alatt, a jelen kormány és a józan haladás mellett. Ez volt talán fénykora a magyar napi sajtónak.

Tudta mindegyik mit akar — s követte tántoríthatatlan delejtűjét; minden vezérczikk a tudomány magaslatán állott, erős érvekkel, kérlelhetlen logikával s akkori irodalmunkhoz mérten, gyönyörű magyarsággal.

Főuraink is két táborba szálltak, gr. Batthyány Lajos, az okát nem tudom de bizonyos, hogy legalább is nem szerette Apponyit. Batthyányit a gondviselés sok tehetséggel áldotta meg, de a politikában, akkor még csak dilettans volt. — Éles felfogása, helyes logicája feltűnt azon országos bizottságban, mely egy büntető codex alkotásával volt megbízva. Csak most tanult szabályosan magyarul, ekkor még így beszélt.

„Majd töröm bors Apponyi orrod alá!“

Batthyány Lajos és Kázmér Kossuth hívei lőnek s velők sok fiatal ambitiosus mágnás.

Batthyány rendszeresen szervezte az ellenzéket, még pedig az egész országban — Kuthy Lajos, az író, volt e működésnek lelke, aki valóságos ellenzéki hivatalt vezetett. Minden

megyének megvolt saját névsora, kik az ellenzékiek, kik a megnyerhetők — hogyan, ki által, mi módon szerezhethő meg a többség? — Ezen kérdésekre felvilágosítást kaphattak az illetők Kuthy Lajos hivatalában, kinek czime „gróf Batthyány Lajos titkára“ volt.

Pestmegye volt minden jelentékeny kérdésben az irányadó. Itt voltak a legjobb ellenzéki szónokok Kossuth, Szentkirályi, Nyáry Pál és sok mások; hisz a fővárosban és vidékén fejlődött az utóbbi években hatványosan az értelmiség. Ezek ellenében állt Széchenyi, Dessewffy s hivei. Pestmegye akkori gyűlése egy kis országgyűléshez hasonlított, az ellenzék vezérei minden megyéből ott voltak hallani s a halottakat tovább hirdetni.

* * *

A „Pesti hirlap“ egyik tehetséges szerkesztőtársa volt Irinyi József, — a „Világ“-nak Vida. Ezek nem emlékezem már mily kérdés fölött? élénk, később éles vitába keveredtek, a vége párbaj lett.

Vida engemet hívott fel segédül, Irinyi Teleki Lászlót.

Csak annyiból volt kellemetlen nekem ezen bizalom, mert nehéz volt párbajsegédi állásmat hivatalos állásommal összhangzásba hozni; kellemetlen annál inkább, mert védenczem a tollhoz, igen jól, de a kardhoz mit sem értvén; kénytelen voltam pisztolyt választani, pedig ehhez sem értett, s így a párbaj válságos esélyeivel álltam szemben.

Egy gyutacs-pisztolylyal gyakoroltattam szobámban, de a papír-ívet is ritkán találta négy ölnyi távolságról. Megtanítottam a pisztolypárbaj elméletére, — az előrelépésre, mikénti megállásra, lövés előtt és lövés után. Különösen kijeleltem, mikép álljon lövés után, hogy védje karjával s a kezébe levő üres pisztolylyal nemesebb részeit ellene golyója ellen. S ez lőn szerencsénk, mert Vida lőtt s nem talált; Jrinyi előre lépett a sorompóig s Vidát mellbe lövi; ha ez karjával utasításom szerint nem vértetzi magát.

Ez a szentlőrinczi kis erdőben történt; a mint Irinyi pisztolya elpattant. Vida pisztolyát elejtette és én hallottam a golyó pattanását a csonton, mint mikor a szarvast meglőjük. Oda szaladtam, sokkal előbb érkeztem, mint Schenk orvos, ki száz lépésnyire bujt egy vastagabb fa mögé; Vidának mind az öt ujján

folyt a vér, a golyó felső karján hatott be. Fölemeltem karját s örömmel tapasztaltam, hogy a golyó csak a karját érte, a csontot nem törte ketté. A golyó, mely gyönyörűen volt irányozva megakadt a kar csontján, és ezen vagy négy hüvelyknyire felsiklott; három hét múlva ugyan azon a nyíláson, melyet fölfelé szakított, saját súlya folytán kiesett, s Vida csakhamar újra írhatott.

A főherczeg megtudta, természetesen azt is, hogy secundáltam, de nem neheztelt érte. — Igaz, hogy már betegeskedett, nem presidiált a helytartó tanácsnál, — hisz nemsokára az ország pótolhatlan veszteségére meghalt; Szentiványi Vincze készítette azon gyönyörű megragadó beszédet, melyet ez alkalommal a helytartóság ülésében a szeretett tárnok-mester gróf Keglevich mondott.

* * *

Az administratorokat hidegen, hogy ne mondjam ellenséges indulattal fogadták a megyék. Minden megyében ezen szerintük törvénytelen új rendszer ellen óvást s fölterjesztést kívánt az ellenzék. Mi, Széchenyi hívei,

elleneztek: mert szerintünk erre a koronának joga kétségbevonhatlan, melynek folytonosan gyakorlatában volt, s mert kell (ha ő felsége tanácsosai felelősséggel tartoznak), hogy a kormánynak legyen a megyében egy megbízható közege.

Eljártam Apponyi felhívása folytán a fémegyei gyűlésekre. Gróf Zichy Jenő volt a főispáni helyettes, — s habár a pesti központból induló izgatás karikái e szomszéd megyét érinték első sorban, itt mi, Széchenyi — s illetőleg Apponyi kormányhívei, mindig többségben maradtunk.

Veszprémben a conservatív párt már kisebbségbe jutott; — a jó becsületes, igazságos Marich Dávid, ki az administratiót, úgy értette, mint senki nem jobban, nem akart pártvezér lenni, ő a pártok fölött állt, s méltán, mert ez a főispáni méltóság követelménye rendes viszonyok közt, de ezek már nem voltak rendes viszonyok.

Korizmics kanonok szép tehetség, jó szónok, szinte megjelent a veszprémi gyűlésen. Midőn az adminisztrátori kérdés tárgyalatott, mellettem ült — s az ellenzék minden ok nélkül leszedte a sárt csizmatalpáról, s ezzel dobta szemközt; engedelmet, nem az ellenzék, hanem valamelyik betyár cortese.

Annyira ingerült gyűlés volt ez, hogy én visszavettem az administratorok melletti indítványt, látván azt, hogy kisebbségben vagyunk s tartván a szenvedélyek féktelenségétől.

Talán tíz évvel később egy gazdaság-egyleti ebéd alatt olvasta fel Kun Sándor tárczájába feljegyzett akkori szavaimat.

„Félek, ha alkotmányos életünk ily irányban fejlődik — fejlődésében az enyészettel találkozik.“

Ezek már nem voltak rendes viszonyok, a főispáni méltóság és tekintély már nem volt képes a szenvedélyeket fékezni; párt irányában pártot kellett állítani, hisz az egész ország két pártra szakadt.

Marich ő excellentiája zokon vette a pártvereséget, de zokon Apponyi is. — És így nekem kilátásba helyeztetett, hogy Marich az 1847-ik országgyűlésre fel megy, mint főispán, és engemet fog administratorjának az 1848-ik év folytán ajánlani.

Az administratoroknak Apponyi értelmében a megyében kellett lakniok, vagy legalább igen sokat ott időzni: — az én kis birtokom pedig Fejérmegyében feküdt. — Akán atyámnál, mint főispáni helyettes alig lakhattam, nem csak a lakás szüke miatt, de azért is, mert a

megye legszélső sarkán s így Veszprémtől a székhelytől, a bakony által elválasztva: messze esik. — Körül néztem magamat, hogy kineveztetésem esetére nem vehetnék-e egy kis birtokot közel Veszprémhez; ezt ugyan nem találtam kedvemre valót, de a vörös berényi alapítványi uradalom licitáltatott egy évvel ezelőtt; s ámbár a helytartó tanács kimondotta, hogy itt a házi kezelés beszüntetendő, mégis most is házilag kezeltetett, mert a kikiáltási haszonbér összeget senkisésem ígérte meg.

Én tehát azon ajánlatot tettem, hogy a mostani 10 éves átlag után kiszámított jövedelmen tul, ennek 30 százalékával többet fizetek — s ezen az alapon megkaptam 10 évi haszonbérben 1848 május hó elsejétől 1858-ik évi májushó elsejéig.

Nyéki a referens figyelmeztetett, hogy pár ezer forintot okvetlen veszteni fogok évenként; erre el is voltam készülve, hisz ezért leendett szép nagy lakásom, kényelmem, szép vadászatom, s mindez Veszprémtől csak félóra távolságra.

Megkezdődtek az 1847-i országgyűlésre küldendő követválasztási mozgalmak, de mily szenvedéllyel; éreztük, hogy nagy események előestéjén vagyunk.

Széchenyi ezen közérzetnek így adott kifejezést a „kelet népében.“

„Nem a kifejlődését csupán a nép hajlamit, sajátságait kell a népboldogítónak szemei előtt tartani; a magyar léte, eleme, a nemzeti-ség és alkotmány; — annyira haladtunk már, hogy a nemzetek sorából gyalázatosan ki nem töröltetünk, de ezért még nem biztos jövőndőnk; — valamint lehet még a magyar, csak ébredjen, de sok idő már nincs; úgy „zavar-nak“ vezettetik a magyar, de még van idő a belírányt jóra vezérelni, de sok idő nincs.“

Bizonytalan jövőnek néztünk elejébe a nagy és káros zavar sejtelmével; de erőszakos forradalomtól még nem félt senki.

Széchenyi és Apponyi a haladási kérdésekben megértették egymást, Szögyény kedves alelnökünk lőn alcancellár; új bizonyítéka annak, hogy Apponyi jót akarhat, mert Szögyényt már rég ismerte a haza. Magyar s alkotmányhű érzetén, a királyhozi hűségén, senkisésem kételkedett, s elismerte már akkor a

közvélemény kiváló tehetségeit, s roppant munkásságát.

Széchenyi collegám lett. Elvállalta a helytartósági tanácsosságot, s ez által tiltakozott az ellenzék által hiresztelt azon alaptalan gyanúsítás ellen, hogy Apponyi az alkotmány mellőzésével akarja inaugurálni az általa szükségesnek vélt reformokat.

* * *

Somogyból feljött egy része az odavaló fiataloknak Budára, Somsich Pált fölkérendők a követjelöltség elfogadására; Somsich elmondotta barátságos társalgás közt programját, ezek megelégedtek s ő elfogadta a jelöltséget.

Másnap ezen barátnak tiszteletére nagyszerű reggelit rendezett saját szállásán a gróf Sándor házában.

Hivatalos voltam én is, Czobel Berczi, és Kis Miklós is. Felhivott Czobel hogy igyam vele pezsgőt versenyt. Elfogadtam, Kis Miklós is pályázott. Kis Miklós a 14-ik pohár után már egy ingre vetkőzött, értetlenül beszélt, tánczolt, míg végre egy pamlagra dült. Czobel a 20-ik pohár után a karszékben elaludt. —

Nékem nem volt bajom, csak arczom izmai feszültek eddig sohasem tapasztalt erővel; szemeim könnyeztek, mintha Grippében szenvednék. — Nem mertem ily állapotban haza menni; elküldöttem kocsimért, egy óráig kocsiztam, magam hajtva a lovakat biztosan, mint máskor. — Haza érve nőm nem tudta mi történt velem? s mert francziául beszéltem, azt hitte, hogy forró lázban vagyok. Nagyon megijedt, alig birtam vigasztalni. — Ez lehetett 3 órakor dél után 5 órára Szőgyényhez voltam hivatalos bucsu ebédre. — Megmosakodtam felöltözködtem s elmentem. — Enni nem tudtam s mikor pezsgővel kínáltak majd elájultam; — Szőgyény a figyelmes házi gazda észrevette, hogy szenvedek; — ebéd után a kandalló mellett szörpöltük kávékat s ez jól esett, házi gazdánk átölelt.

„Te rosszul vagy barátom! láttam az egész ebéd alatt és sajnálalak; miért nem izented meg, hogy gyengélkedel? hisz tudod, hogy nem vettem volna zokon ily viszonyok közt elmaradásodat.“

Elmondottam hogy nem vagyok beteg, és mi történt? részletesen, az egész társaság derűltségére.

Kávé után egészen jól éreztem magamat,

s ezen egyedüli excessusomnak, melyre emlékezem, nem lön egyéb következése.

* * *

Fejérvárra mentem mert Apponyi azt akarta, hogy választassam ott meg magamat követnek. — Zichy Domokost kerestem föl, ki azt kérdezte tőlem.

„Akar-e nagyságod adózni?

„Bizonyosan! hisz ezt már e megyében háromszor indítványoztam.“

„Akkor én követjelöltségét nem pártolhatom; mert a ki egy krajczárt követel tőlem „adó fejében“ az alkotmányos érzelmemet sérti. — felelé ő.

„Madarász is adózik, pedig nagyobb mérvben mint én.“

„Tudom felelt a gróf, de oly bunkót fog hozzá kötni, hogy a német el nem fogadja.

Zichy Domokos ellen győzni nehéz feladat leendett volna és így lemondottam a tervről.

* * *

Ezen időben Zsömböry nevű kisasszony feküdt Fejérváron delejes álomban, meglátogattam, s ezen egyetlen kérdést intéztem hozzá:

„Lesznek e gyermekeim?”

„Igen, lőn a vigasztaló válasz, csináltasson magának egy hosszú asztalt!”

Jóslata teljesült, tíz év múlva hosszú asztalra lett szükségem, hogy családom együtt étkezhessék!

* * *

Szögyény fölment Bécsbe alcancellárnak emlékül megtartottam íróasztalát, s a fölötte függő órát, ez alatt irok most is. (1876)

Zichy Ferencz a mostani törökországi nagykövet lőn a helytartótanácsnál elnökünk.

Lemondván a követválasztási gondról, kellemesen folytak napjaim. Nőm egy kis leánnyal boldogított. Minden arra mutatott, hogy fiam lesz, így a kis leány meglepett, s midőn felém nyujták a most szülöttet, elfelejtém csalódásom örömet, s örömmel mondtam: mert kondor volt,

„Isten hozta magát kis Mókus!”

A Mókusból Móki lett; s ma így hívják ismerősi.

* * *

A követválasztások megtörténtek, a szenvedélyek hullámai lelohadtak. Biztosan hittük, hogy Apponyi csakhamar meg fogja győzni az ellenzéket is arról, miszerint minden lehetséges reformnak nem csak barátja, de hő pártolója; hogy Széchenyi, ki szinte megválasztatta magát, Kossuth ellenében nagy többségben lesz. Nyugodtabb s bizalmasabban tekintünk a jövőbe.

Állásom a helytartóságnál kellemes volt, legjobb barátságban éltem kartársaimmal. Folytonos gyakorlat következtében már könnyen és gyorsan végeztem hivatalos dolgaimat, úgy, hogy kötelességem lelkiismeretes teljesítése után maradt időm másra is.

Bensőbb meghitt barátságban éltem Szentiványi Vinczével; ha fenakadtam bármiben, nála kerestem s találtam felvilágosítást, továbbá Babarczy Antallal, ki eddig titkár volt, de most tisztelbeli tanácsosnak neveztetett ki; igen szives volt irányomban gróf Zichy Ferencz és gróf Török Bálint is. — Hol egyik, hol másíknál, vagy nálam töltök az estét. — Báró Lederer volt a katonai főparancsnok, aki minden héten egyszer fényes estélyt adott. A monostori sziget vadászatját, Stahly tanácsosi collegám, és protomedicus birta haszonbérben. Itt többször vadásztunk nyulakra és fácánokra. Egy nap

minden héten lóháton vadásztam. — Habár viszonyaimhoz mérten nagy házat tartottam is: mégis jövedelmemből s kétezer forint fizetéséből bőven fedeztem kiadásaimat.

* * *

Az 1847-ki országgyűlés novemberben megkezdte tanácskozásait, — s jónak indult. Apponyi érintkezett Széchenyi, Zsedényi és Somssich útján Kossuthal, és az ellenzékkel. Megegyeztek a reformok sorozatjára nézve, tanácskoztak kisebb körben Kossuthal a kormány tényleges felelősségének miképleendő életbeléptetéséről? Ez mind Apponyi tudtával, beleegyezésével és részben kezdeményezése folytán történt. A felizgatott közvéleménynek nem volt elég türelme e beható megfontolást, és sok időt igénylő működés eredményének bevárására; annál is kevésbé pedig, mert e tanácskozások zárt körben tartatván, haladását figyelemmel nem kísérhette.

Széchenyi, Zsedényi, Babarczy, Somssich szóltak conservatív értelemben. Ezek szónoklataira élesen válaszolt az ellenzék a nagy kö-

zönség örömére; míg a conservativok részéről történt szinte éles viszonzválaszt botrányos ingerültséggel fogadta, különösen a véleménynyilvánításra nem jogosult hallgatóság.

Február 10-én Luka Sándorral fölmentünk egy kocsin Pozsonyba, csak életveszélylyel mehettünk át a Dunán úgy zajlott. A pozsonyiak a partról bámulták vakmerőségünket. Egyetlenegy ladik jött át a Dunán s ezen mi voltunk. Barátink tárt karokkal fogadtak. Másnap elmentem az országos ülésbe; — a királyi táblai ülnökökkel jó barátságban lévén, azon emeltebb helyre mentem, melyen a kir. személynök elnökölt. Babarczy beszélt szépen s higgadtan, de élesen. — „Nem ugyan“ — „nem igaz“ — hangzott mindenfelől. — Engemet e törvénytelen illetlen lárma, és megszakítás nagyon bántott; annál is inkább, mert nagyobb részben a karzatok s a teremben volt hallgatóság részéről történt. Meggondolatlanul elkiáltottam magamat „halljuk! jól beszél!“

Babarczy után Bónis Samu szólalt fel, s körülbelül így kezdte beszédjét.

„Hiába hívta fel Babarczy budai collegáját, mert véleményét azért a nagy többség nem fogja helyeselni; s collegája — itt reám mutatott — hiába kiabálja, hogy jól beszél —

mert az bizony nem jól beszélt, amint azonnal lesz szerencsém bebizonyítani.“ stb.

Én nagyon elpirultam; mert a nagy közönség reám nézett; egy darabka papírt szakíték szomszédom ivéből s ironnal így irtam:

„Hívd ki kérlek nevemben ezen megbántásért; de azonnal“ — Fiáth.

Jankovich Gyula (talán Verőcze vármegye követje) ült alattam, ennek czimezve ledobtam az asztalra elébe e czédulkát.

Jankovich elolvasta, s intett fejével, hogy megértett; amint Bónis elvégezte beszédjét, Jankovich hozzá ment, pár szót váltott vele, s átadta neki czédulkámat. Bónis elolvasta, elvette mellényzsebébe, s intett nekem, hogy elfogadja kihívásomat.

Ülés után bevártam az országház kapuja alatt Jankovichot, és báró Sennyeyt. Ezek társaságában elmentem szállásomra, ott felkértem őket, hogy legyenek segédjeim — s hogy én csak egy elégtételt fogadok el — azt tudniillik, ha Bónis elismeri eljárásának lovagiatlanságát, még pedig ott, a hol a megbántás történt, az országházban, az ország színe előtt. Mert a megbántás abban culminál, hogy ott történt, a hol nekem nem volt jogom megtorlani.

S miután Bónis jól lő, s tudja azt, hogy én gyakorlott vivó vagyok, valószínűleg pisztolyt fog választani. Szerezzenek hát e czélra pár pisztolyt, s rendezzék a párbajt a másnap délelőtti órákra.

Segédjeim elmentek Bonishoz, egy óra mulva vissza jöttek azzal, hogy a párbaj holnap 10 órakor mindenesetre meg fog történni; hogy Bónis segédjei gróf Andrássy Gyula és Pázmándy Dénes; hogy a fegyver kérdése még nincs eldöntve, mert báró Wenckheim a pisztolyt erélyesen ellenzi; — végre, hogy e kérdés csak estére fog eldöntetni. — Megkértek tovább, hogy ne hagyjam el az nap szállásomat, mert habár minden a legnagyobb óvatossággal történt is, mégis ki fog szivárogni szándékunk, és így meg lehet, hogy az ifjuság insultálni fogna. Megigérve, hogy holnap reggel 8 órakor hozzám jönnek, eltávoztak.

Este kocsin elmentem Wirknerhez, itt már az egész társaság többet tudott ez ügyről mint én!

Tíz órakor szállásomra mentem; írtam egy levelet nőmnek, egyet atyámnak, melyben vagyonomról rendelkeztem, lepecsételtem, címeztem, s az író asztalomon hagytam. — Meg-

irtam a szokásos nyilvánítást hogy: saját magam löttem meg magamat,“ ezt tárczámba zárva reá gyujtottam s a pamlagra heveredtem.

Fél lehetett éjfélre, mikor az ajtómon koczogtak.

Gróf Waldstein János lépett be; csak inkább látásból ismervén őt, csodálkoztam látogatásán.

Elbeszélte, hogy csak most értesült arról, hogy holnap pisztolyra kell verekednem, s azért kötelességének tudta engemet némelyekre figyelmeztetni. Elmondotta a pisztoly párbaj elméletét; a szükséges elővigyázatról s hidegvérüségről beszélt okosan, végre így nyilatkozott:

„S most feküdjék le s csendesítse le izgatott idegjeit s ne vegye rossz néven, hogy nagyságodnak tanácsommal alkalmatlankodtam, de én öregebb vagyok, némely tapasztalást is szereztem e téren, hisz háromszor verekedtem.“

Igazán jól esett ez aligismert nemes kebelnek irányomban érdeklődése. Megköszöntem szépen, tanusított jó indulatját s ezen szavakkal bucsuztam:

„Legyen méltóságod egyébiránt nyugodt, én holnap ötödször fogok verekedni;“ erre kezét nyujtott s távozott.

Lefeküdtem s jól aludtam reggelig. — Hét órakor fölkeltem, a reggelineél ültém, midőn bejöttek segédjeim azon hirrel, miszerint a párbaj karddal történik, Bohus János nagy ebédlőjében 9¹/₂ órakor.

Öt perczczel fél tíz előtt beléptem Bohushoz. Ott voltak mindannyian, Bohus, Bónis, Andrássy Gyula, Pázmándy Dénes, Jankovich Sennyey- és egy orvos.

Bonist szerettem mindig, s szeretem ma is, ezzel megölelkeztem.

„Édes Ferkóm! nem akartalak én téged megbántani, s ha kívánod szívesen megkövetlek — hisz soha sem vétettél te nekem,“ ezt mondá.

„Örömmel fogadom e szíves nyilatkozatodat — hisz én sem haragszom, — csak egy szót mondjál holnap ez irányban az országos ülésben, és szent köztünk a békesség,“ felelém én.

„Ezt már nem tehetem; itt szívesen megkövetlek, de az országházban soha!“

„Akkor nincs más hátra kezdjünk hozzá“ felelém.

Félig meztelen szemközt állottunk. Bónis bátor ember hevesen támadott, de vívni nem jól tudott, erősen vágott, nekem csak föl kel-

lett fogni a csapásokat, de a csapások oly erővel voltak felém sujtva, hogy ezeket a kardom erős végével vagy kardom markolatával fogtam fel.

Ez így tartott vagy két perczig, én egyszer sem „repostiroztam;“ végre hátra léptem és szót kértem.

„Ez nem párbaj! mondám, mert Bónisnak ellenemben nincs esélye; azért czélszerűbb a kardot pisztolylyal cserélni fel.“

Bónis ezen nyilatkozatomat, mely lelkem hangulatát adta hiven, zokon vette s újra „appelt“ adott.

Fejemre irányzott első csapást keresztül bocsájtám; kardja a padlóig ért, és én kardom lapjával erősen jobb kezére ütöttem; — a kard kiesett kezéből — egy kevés vér kicsördült, ott a hol a felbőr az ütés folytán megrepedt, — a keze dagadt, — a párbajnak vége volt. Megöleltem jó Samu barátomat, s szivből örültem, hogy alig lőn baja; — jeget hoztak — Samu rágyújtott s jégbe borítá kezét; én pedig megköszönve a segédek szivességét, Budára indultam.

Budán megtudtam, hogy a Cancellária illetőleg ő Felsége helyben hagyta — a vörösbérenyi uradalomra vonatkozó szerződést, mint a tanulmányi alapra nézve igen előnyöst; de nehezítette a föltételeket, a mennyiben egy fél évi haszonbérnek előre leendő lefizetésen túl, egy egész évi haszonbérnek ovadékul szolgáló összeget, szintén előre letétetni vagy biztosítani követelte.

Ezen föltétel teljesítésére közel 40,000 forint szükségeltetett. Hogy ennek eleget tessek, eladtam abai birtokomat szomszédom gróf Zichy Domokosnak 40,000 forinton és 100 aranyon.

Letettem a félévi haszonbért s ovadékot, nem tudtam akkor, hogy az urbériségek elvesznek, s hogy ennek folytán a szükséges instructio igen sok készpénzbe fog kerülni. De ez nem bántott, mert volt heverő pénzem s nőm tőkáját felmondottam, addig pedig míg ezt folyóvá tehettem, hitelemre biztosan számíthaték. Megfogadtam tisztjeimet, vettem ökröket, birkákat stb.

Zichy Ferencznél voltunk február 27-én bálban, midőn ő megkapta a tudósítást, hogy Párisban kiütött a forradalom; s hogy Lajos Fülöp a polgár-király Francziaországot elhagyta.

Ezen eseménynek oly nagy horderőt, hogy saját viszonyainkat érintse, nem tulajdonítottunk, s még pedig annál kevésbbé, mert tudtunk, hogy az országgyűlés által tervezett reformok Apponyi által is pártoltatnak, s hogy csak azok fognak nála nehézségekre találni, melyek ez idő szerint még kivihetetlenek; hogy így azon pressio, melyet a franczia forradalom Metternich herczegre okvetlen gyakorolni fog, a magyar érdeknek előnyére válhatik. De elefejtők, hogy :

„Mióta Jean Jaques Rousseau megírta elméletét a „Contract social-“ról, azóta minden civilisált népeknél, egy párt termett az absolutismus ellen. Francziaországban ennek műve sikerült; a többi népek ép ezen okultak; a kikiáltott szabadság mindig csak egy párté volt! a kisebbségnek ez csak a számkivetésben volt megszerezhető, az egalité (egyenlőség) csak a guillotinra szóló ítéletekben nyilvánult.

„Ezen korszakot követte a győzedelmes Napoleon; hogy ezt legyőzhessék, felkeltették

népeikben az absolutisták a szabadság érzetét. Napoleon megbukott; de az eszköznek hatása, mely által megbukott, kiszámíthatlan volt. A fölébresztett nép szabadságeszméi ön absolut kormányaik ellen fordultak. Ezen mozgalomnak némely kormányok engedtek, megosztván hatalmukat a néppel; — némelyek nem engedtek. S hogy mind a két mód hibás vagy elégtelen volt az 1847/8-ki mozgalmakat meggátolni: bizonyítja a következés.

Badenben, Poroszország és Ausztriában egyformán ingadozott a hatalom.

Metternich rendszere a nemengedés volt; s míg a porosz is ezt követte: győzött. De a mint a porosz e rendszerét elhagyta; Metternich sem tarthatá tovább magát s ő mártius 13-án lelépett. („Genesis“)

* * *

József főherczeget már eltemettük, a nádori méltóság és ezzel járt hatalom üresedésben volt. Apponyi a cancellár ideglázban feküdt. Ferdinand a jóságos — sem okát sem következményeit a mozgalomnak felfogni s megítélni és ennek folytán magát egy vagy más

irányban elhatározni nem volt képes. — Egy császári királyi családitanács akart intézkedni, de megállapodásra nem jutott. Br. Jósika az erdélyi cancellár és Szögyény a magyar alcan-cellár hiába jelentettek, hiába kívántak utasítást: sem egy sem más irányban nem nyertek ilyent.

Jósika csakhamar átlátta a helyzet tartatlanságát, elment Apponyihoz, ki oly veszélyesen beteg volt, hogy az orvosok minden látogatást betiltottak, csak nagy nehezen sikerült Jósikának a beteg szobájába juthatni.

Elbeszélte a betegnek röviden mi történt? s hogy e felelősséget többé ily viszonyok közt el nem vállalhatván: kell hogy mindketten lemondjanak, Apponyi az ideglázás fölkelt, megírta resignatióját s többé nem feküdt le.

Pesten is megkezdődött a mozgalom, harminczezer emberről beszéltek, kik az ország délkeleti részén sorakoznak, hogy Pesten diktaturát állítsanak.

Petőfi vezérlete alatt egy néptömeg követelte a helytartó tanácstól Stancsics államfogyol szabadon bocsátását. 12 óra volt délben, a helytartótanácsához közel fekvő garnison kaszárnnyában történetesen dobolni kezdettek, mire az egész néptömeg szaladt vissza Pest felé.

Lederer a katonai főparancsnok és Zichy

Ferencz mindennap futárt küldöttek Bécsbe ; de választ vagy utasítást nem kaptak. — Az erőszakkal járó felelősséget el nem vállalhatván, kiadták Stancsicsot, és a fegyvertárt a népnek. — Anarchia, fejetlenség volt a szó teljes értelmében. A városháza terén, a muzeum lépcsőzetén szónokoltak a népvezérek, Vasváry izgatólag, Nyáry csillapítva.

Hogy több kihágások és szerencsétlenségek nem történtek, csak a nép józanságának s becsületérzetének tulajdonítható.

Kossuth lőn az egyedüli vezér az országgyűlésen. Declarálta, hogy az események tulajdonították az eddigi higgadt tancskozás eredményét és célját ; — hogy a követeket nem köti esküjök, ezek nem a nemesség követei többé, de az összes lakosságé, — szavazhat mindegyik utasításának mellőzésével lelkiismerete szerint.

S szerintem ez volt az első forradalmi lépés a törvényhozás részéről. Érezte ezt a követek egy része, s miután azokat, kik utasításukra s esküjökre hivatkoztak, a türelmetlen közönség meg nem hallgatta, egy értekezletben azt határozták, hogy egyik szólaljon fel, s ha a közönség meg nem hallgatja hagyják el a termet.

Széchenyi belenyugodott azon kijelentéssel, hogy azért fog maradni, hogy a pártnak távozását indokolja.

Amint elhagyták az értekezletet, Somssich declarálta, hogy ha Széchenyi marad, ő sem távozik; így megbukott a tervezet tüntetés.

Én akkor nem voltam Pozsonyban, de e részleteket Rohonczy és Babarczytól hallottam.

* * *

Deák feljött Pozsonyba, — az erőszakoskodások megszűntek, a formaszerinti törvényesség megmentetett, miniszterium alakult, az 1848-i törvények a törvényes factorok beleegyezésével meghozattak, és szentesítettek.

A 48-i törvények tárgyalása alatt nem protestált senki, — csak mikor az urbériség megszüntetéséről volt a szó, mely sok családnak egyedüli vagyonát képezte, — iratta kardjára gróf Szapáry Antal: „kártalanítás vagy halál.“ Az urbériségek kártalanítása a nemzet becsületével biztosított, nem protestált a vidéki nemesség, nem törvényhatóságok, nem a clerus.

A 48-ki törvények formaszerint törvényesen hoztván és hirdettetvén ki: kötelező tör-

vénynyé váltak, s örömmel fogadta az egész nemzet. — S habár személyemre nézve ezen változás nagy csapás volt, mert atyámat az urbériségek vesztesége súlyosan érte, mert az administratori kilátás dugába dült, mert a haszonbérelt urodalomban 103 egész sessiot s több ezer zsellér napszámot vesztvén, tetemesen nagyobb instructiót kellett állítanom, mint terveztem, mert végre éreztem, hogy politikai s hivatalos állásom megszűnt. Mégis jó lélekismerettel mondhatom, ha nem is örömmel, de minden keserűség nélkül fogadtam a változást.

Föltettem magamban, hogy a törvény azon jótékonyságáról, mely szerint vagy alkalmazatom vagy fizetésemet tovább is huzom, lemondok és egyszerűen resignálok.

Mig arra alkalom nyílik, folytattam lelkiismeretesen hivataloskodásomat. — Megtanultam, mint köznemzetőr, a katonáskodást is; értelmes egészséges embernek ez nem nagy mesterség — három hét mulva úgy tudtam exercizirozni, mint bárki más. — Egyik titkárom, Kis Miklós volt őrnagyom.

A megérkezett miniszteriumot „mint nemzetőrök fogadtuk Pesten. Szemere a belügyér felismert, s hozzám jött, kezét nyújtott, de én nem viszonzozhattam, mert tisztelgő állásban fog-

tam fegyveremet s így csak ő szoríthatá fegyvertartó jobbomat.

Április közepén történtek ezek; egy commissió már hetek óta dolgozott az általam május 1-én birtokba veendő haszonbéri uradalomnak átadásán; engemet az átadásnál felhatalmazottam Erkel s Tóth főtisztém képviseltek.

* * *

Az újonan választott nádor, István főherczeg megérkezett. Leírtam föltétlen resignátionmat és személyesen adtam át. Ő fensége engemet már rég ismert személyesen s azonnal fogadott.

„És miért hagyja el ön kitűnő hivatalos állását?“ kérdé tőlem.

Nem én hagyom el az állást fenséges főherczeg! állásom szűnt meg, a m. k. helytartótanács megszűntével.

„Igaz, felelé a főherczeg a helytartótanács megszűnt, de azt mit a helytartótanács végzett a ministeriumnak is kell végeznie, s kívánatos, hogy a már begyakorolt szakképzett tanácsosok maradjanak.“

„Igen fönséges főherczeg, de én nemcsak tanácsos voltam, hanem a politikai életben is szerepeltem éles ellentétben mindazokkal, kik most a közigazgatás vezetésére hivatvák. Az én politikai pártom megbukott, illő hogy mi átengedjük az egész tért a győztes pártnak minden felelősséggel, s ezért kérem főherczegségedet, legyen kegyes föltétlen lemondásomat elfogadni s engem további hivatalos működésem alól kegyesen fölmenteni.“

„S mit tervez ön a jövőre?“ kérdé ismét.

„Falura szándékozom, gazdálkodni.“

„Lemondását el nem fogadom; ő Felségének még szüksége lehet kipróbált hűségére. De adok önnek bizonytalan időre szabadságot, hivatalát pedig adja át a belügyér által kinevezendő utódjának.“

Fölmentésemet soha sem kaptam meg.

* * *

Szemere, Perczel Móricz ministerialis tanácsosnak adta az én hivatalos teendőimet.

Fölkértem Krajnik titkárom és Rácز fogalmazómat, hogy legyenek szivesek közreműködni, mikép minden tárgyat, mely hivatalomra

signáltatott, két nap alatt bevégezhezzünk, úgy hogy a hivatalt „table nette“ adhassam át. Örömmel teljesíték kérésemet, s másnap délben elkészült minden.

* * *

Három évig éltem hivatalomban, megszerettem e szerény helyiséget, még inkább hivatalos személyzetemet, mely szívélyesen ragaszkodván hozzám, önfeláldozással dolgozott, ha szükséges volt helyettem is. Érzékenyen bucsuztunk el egymástól. A hivatalt bezártam, a kulcsot magamhoz vettem azon szándékkal, hogy azt Perczel Mórnak megküldjem.

* * *

Éltemnek egy új, ismeretlen szakába léptem; mennyi vérmes remények közt nyitottam meg ugyanezen kulccsal hivatalos szobámat három évvel ezelőtt? mennyi csalódás és kiábrándulás után zártam be most? e buskomor érzettel léptem azon kis utczába, melyen a helytartótanács ugynevezett bolthajtásból (Schwie-

bogen) a bástyára jutottunk. Ezen az uton jöttem ide először: ezen akartam távozni örökre. A mint kiértem a szép bástyára, jól esett a nap éltető melege, meglepett a kilátás szépsége; csak most vettem észre, hogy már kivantaszodott s lelkem más irányt vett.

„Szabadság, te véghetlen boldogító érzete a függetlenségnek, légy üdvözölve itt az Ur szabad ege alatt! hálát adok neked mindenható!! hogy megpróbáltatásom három évét becsülettel kiállottam. Minden, mi e rövid három évben történt, emberi észszel, bölcseséggel kiszámíthatlanul történt. Te akartad ezt így népek Ura! megnyugszom szent akaraton, s bizom további gondviselésedben.“

Ezen fohással visszanyertem lelkem ruganyosságát; — ismét jövőmet festettem, de a zöld és rózsaszínűt használtam már. Ily lélekhangulatban voltam, mikor a bástya közepén találkoztam Perczel Móriczczal, kivel rég baráti viszonyban, de politikai ellentétben állottam. — Ez is fölismert, s felém jött egy fiatal egyén kíséretében, a bástya karzata mellé, hol én jártam.

„Szervus Móricz! servus Ferkó!“ köszöntök egymást.

„Itt van barátom hivatalos osztályod kul-

csa, rendben fogsz találni mindent, és most cseréljünk szerepet“ — s ezzel átnyújtám a hivatalos helyiségek kulcsát.

„Hogy hogy?“ kérde ő.

„Természetesen; eddig én működtem s te bíráltál, most te fogsz működni és én leszek az ítész.“

Erre közbe szól a fiatal ember, kire még reá sem néztem, s kinek bajusza csak most mohódzott.

„Engedelmet, mondá, nagy különbség lesz mégis kettejük működése közt, mert eddig szolgálni gyalázat volt s most dicsőség!“

Ezen nem várt, nem érdemlett, ily illetéktelen éretlen egyén által szemtelen elbizakodással történt apostropha megbénítá eszem működését; s én okvetlen ledobtam volna szegényt a bástyán, ha szerencsére Perczel mozdulatomat észre nem veszi s közibénk nem ugrik e szavakkal, melyeket halk hangon mondott:

„Ne bánsd, hisz ez a bolond: Vasváry!“

„Ha te ezen suhanczot bolondnak declárod, nincs mit válaszolnom; mert bolonddal nem lehet dolgom“ felelém én erős hangon, s ezzel tovább mentem.

Hogy végezték ők maguk közt ez ügyet? soha sem tudtam meg.

Ilyen egyéneket használt eszközül a kormány, most e válságos korszakban, kik szenvedélyes dőlyfősséggel támadják meg a szerényt, az utjukban nem állót. — Mit fognak azok merényleni azok irányában, kik elleneik? mit azon viszonyok irányában, melyek fenyegetőleg fognak ellenük tornyosulni?! ily elmélkedés közt értem haza. Siettem a gyermek-szobába, itt mindig visszanyertem lelkem nyugalmát.

* * *

Késő este volt, hogy főtisztem belépett hozzám azon jelentéssel, hogy az általam bérlett vörös-berényi urodalomnak átadása betiltatott! hogy miért s mi alapon? ezt nem tudta; csak annyit tudott meg az átadó bizottság tagjaitól, — hogy ezen betiltás a vörösberényi Nemes nevű kasznár jelentése vagy feladása folytán történt, s hogy a rendelet Kossuth aláírásával érkezett. — Végre hogy Nemes igen zokon vette, miszerint felajánlott szolgálataát el nem fogadtam, hogy ennek folytán nyugdíjaztatott, s hogy ő rég Kossuth politikai elveit vallja.

Ezen hír annyira felizgatott, hogy egész éjjel nem feküdtem le. — Hisz ez reám nézve most életkérdés volt. Lefizettem egy fél évi árendát előre, letettem egy évi árendális összeget óvadékul; vettem 32 ökröt, egyelőre már 1000 birkát, szóval összes vagyonom pár ezer forinton kívül már az uradalomba volt fektetve.

Másnap 9^{1/2} órakor elmentem Kossuthhoz. — Meg kell jegyeznem, hogy ezen hallatlan igazságtalanság fellázított, s el voltam határozva mindenre, mondom mindenre, még a végletre is.

Egy megyei huszár állott ajtaja előtt.

„Itthon van a miniszter úr?”

„Igen, bejelentsem Méltóságodat?”

„Nem szükséges.” Bementem.

Az első szoba volt dolgozó szobája, melynek ablakai a nagyhíd utcára nyitak; itt dolgozott ő. A mint beléptem fölkel, s az oda nyíló másik szobába vezetett, ez volt rögtönzött fogadó terme, ablakai az udvarra szolgáltak.

„Mivel szolgálhatok méltóságodnak?” kérde a minister udvarias hidegséggel.

„Ez történt velem tekintetes minister ur!” — és elmondottam nékie az esetet; különösen kiemeltem, hogy februárban ő Felsége által

helybenhagyott szerződéseim alapján, — miután az abban kikötött föltételeknek az óvadék és félévi haszonbéri összeg befizetése által eleget tettem, — az átadási bizottságot a kultus miniszterium küldötte ki; hogy az átadás minden részleteiben meg is történt már, s hogy csakis az átadási okmánynak rendszeres szerkesztése és aláírása van még hátra. Kiemeltem, hogy ezen árenda folytán eladtam fekvő birtokomat; s hogy amint egy hóval ezelőtt szívesen viszszaléptem volna, úgy most már nem tehetem, mert összes vagyonomat már investiáltam.

Nyugodtan végig hallgatott, egymás mellett ültünk pamlagján, én jobbról ő balról.

„De miért adta el szép abai birtokát a haszonbér kedvéért?”

Elmondottam egyszerűen, hogy a veszprém-megyei adminisztrátorságra volt kilátásom; hogy Aba Fejérmegyében fekszik, s így kénytelen voltam magamnak Veszprémmegyében, Veszprémhez közel fészket keresni.

„Ha én helytartótanácsos leendtettem, nem kerestem volna haszonbért a helytartóságnál,” mondá ő célzatos éllel. Ez kihozott sodromból; ezen nemtelen alaptalan gyanúsítás lelkem szívét érte; idegeim felmondották szolgálatkészségüket, úgy tűnt fel erkölcsi lényemnek, mint

egy orozva reám mért arczulcsapás, szemeim könybe lábadtak, reszkedett egész testem, könyeim ruhámra hullottak. Kossuth meglepetve nézett reám, kifejezése szelidült — egy perczig tartott e helyzet, míg végre képes lettem így felelni:

„Politikában a tekintetes miniszter urnak más véleménye lehet, mint nekem, s mindkettőnk véleménye jogosult, hisz problémák ezek, melyeknek megfejtése a jövő méhében fekszik. — De a becsület dolgában én compe-tensebb bíró vagyok a miniszter urnál! kérdezze meg az egész világot!”

Kossuthnak jó szive van, elismerte az egész világ azóta, s hogy kormányzósága csak oly rövid ideig tartott, talán érzékeny jó szívének tulajdonítható.

Ezen általam a szenvedély hangján mondott éles szavaim, melyek az árvák fájára célzó s colportált rágalomra vonatkoztak — nem sértették, vonásai megtarták nemes s mondhatnám részvevő kifejezésüket.

„Nyugodjék meg méltóságod! hisz ez így még nincs eldöntve.”

„Igen! de minden elhalasztása reám nézve nagy kárral jár.”

„De ki döntse el rögtön az ügyet?”

„Ha miniszter ur képes egy perczre ellenem való antipathiáját félretenni, megnyugszom ítéletében.“

Erre felkelt s mint egy megsértett öntudattal mondá:

„Én sohasem szoktam anti- vagy sympathiából cselekedni!“

„Hagyjuk e helytelen pathost, amint én nem szeretem a miniszter urat, úgy önnek sincs oka engemet szeretni.“

„Nem arról van most szó, felelt Kossuth higgadtan, szeretjük-e egymást? hanem egy jogi kérdésről, mely nem hozzám tartozik, de szívesen közbenjárok, hogy ez ügy mielőbb eldöntessék.

Elmentem Eötvöshöz a cultusministerhez, ez megígérte, hogy az ügyet azonnal rövid uton átteszi az igazságügyminister Deákhoz végeldöntés végett. — Annyira biztam ügyem igazságában, hogy Deákhoz nem mentem, a látszatját is kerültem a kérelemnek vagy befolyásolásnak.

Innen a casinóba mentem, a nagy teremben senkit se találván, beléptem az olvasószobába, itt olvasott öt ur, köztük Teleki László; én szerencsétlen hangulatban voltam, szerettem volna valakivel összeveszni.

Interpelláltam Telekit.

„Mit kezdjek Kossuthtal?”

Elmondottam neki fenszóval a történeteket, s declaráltam, hogy nem engedek; s hogy ha ezen igazságtalanságot elköveti rajtam a ministerium, — én elégtételt veszek Kossuthon, s ha kihívásomat el nem fogadja, megtámadom az utczában, hivatalában vagy az imaházban. De elégtételt veszek magamnak.

Az ép akkor jelen volt Rudics, egy becsületes öreg ur a pesti váltótörvényszéknek elnöke, ki irányomban mindig szives volt, elhalaványodott a nyilatkozatom fölött; Teleki pedig egész nyugodtsággal vállamra tette kezét.

„Ne beszélj oly szenvedélyesen, mert te lehetsz az első, „a la lanterne.”

„Nem bánom ha én leszek az első, ki kész meghalni az igazságért.”

Este felé tudósított a nemes érzésű Eötvös, hogy ügyem el van döntve; s hogy még az éjjel megy a staféta azon rendelettel, hogy az átadás folytattassék és mielőbb befejeztessék.

Elindultam Vörösberénybe. — Jól esett idegeimnek az üdetavaszi lég, a szórakozás, a hatványozott tevékenységet igénylő viszonyok.

A vörösberényi ugynevezett kastélyt, mely egykor a Jezsuita-szerzet klastroma volt, udvarával és kertjével tíz nap alatt lakhatóvá varázsoltam, bútoraimat Budáról lehozattam s berendeztem úgy, hogy családom már kényelmes elhelyezést talált. Nőm és kis leányom megérkeztek; ez utóbbit karomon kivittem a kertbe s itt szólamlott meg Mókim először a mint a szép zöld füre letettem, azt mondva nagy örömemre: „Fü.“

A Balatont nyugatról szegélyző hegyláncczolat alján fekszik regényesen a kis vörösberényi helység; ennek szegény lakosai szívesen fogadtak, szükségem volt erejükre és ők szívesen dolgoztak. Tíz év alatt míg ott laktam, soha sem volt surlódás köztünk, sőt mindig ragaszkodtak hozzám s családomhoz; szegény de becsületes munkás nép ez.

Kenese, Vörösberény, Szentistván nemzetőrei megválasztottak kapitányuknak. — E kitüntetés sok alkalmatlansággal és fáradsággal járt, de ildomosságból elvállaltam, s minden más nap gyakoroltam s egy kiszolgált káplár segítségével tanítottam őket, hol itt, hol ott.

Vasárnap és ünnepnap délután az egész századot együttesen.

Első vendégem volt Vörös-Berényben a jó szeretett Késmárky Gábor; a második Rosos István, ki Sáriban szomszédságban lakott. A harmadik s ki tíz évig legtöbbet járt hozzám, Matkovich Tivadar volt, Szentgyörgyről.

Erkel János is meghozta családját; sok teendőim közt repült az idő, egy kényelmes fürdőházat építék fából a Balatonban. — A termés sokat ígért. Kimondhatlan egyszerűen éltünk, és boldogul folytak napjaink.

Veszprémben találtam régi jó barátomat Theindlt a híres bassistát, és Vurdát a tenoristát, Erkelnek nem volt szép hangja, de jól énekelt a második tenort, én pedig a bari-tont. Ezen vocál négyes kimondhatatlanul mulattatott s tíz éven át énekeltünk minden héten háromszor; de ekkor egész nap.

A mint az aratás véget ért, szenvedélyesen vadásztam; többnyire Rosos, Matkovich és Erkel társaságában. A politikai mozgalmakat csak az ujságból tudtam meg. A keletkező vihar moraja a távolság által mérsékelten hatott hozzánk.

Nemzetőreim egy részét elrendelték a Drávára Jelasics ellen, s így a gyakorlatok alkalmazhatlanságától is megszabadultam.

Ötkor reggel mindennap fölkeltem, lóra ültem s jártam a gazdaságomban 10 óráig. Hazatérve, másodszor reggeliztem, délig olvastam s fuvoláztam, 12 órakor úsztam a szép Balatonban 1½ órakor ebédeltünk. Délután kocsin mentem ismét a gazdaság után, esténként zenéztünk s 10 órakor volt „a hora canonica.“

Ménest állítottam, jó kopókat s agarakat tartottam, nem mentem városba, csak egyszer egy évben Pestre vagy Bécsbe.

Erkel, ki inkább károsodott volna száz forinttal, sem hogy engemet károsítson egy krajczárral, vezette számadásaimat s kezelte pénztáromat. Szóval ő volt vagyonom directora. De az összes gazdaság gyakorlati részét én vezettem; az ugarolástól a bemérésig, ott voltam, azaz utánna néztem, ellenőriztem mindent mindenütt.

A székhelyeken és a fővárosban a napok nem folytak idylli módon. Az országgyűlés Pesten együtt volt. — Jelasics átjött a Dráván. Szürkéje nem akart neki menni a hídnak, mit a horvátok rossz „Ömennek“ tekintettek.

Csányi László a nemzetőrökkel nem volt képes ellentállani, úgy hogy a horvátok Fejérvárig haladtak. Zichy Jenő, kit mint már említém általánosan Ödönnek hívtak — maga irván úgy magát, —

Fejérvárra ment Jelasicstól „sauve gardot“ kérni; vele karöltve járt, s elfogadta a legitimitás hangján irt proclamációkat. Ezeket kocsiládájába tétette s Zichy Pál cs. kir. kapitánnyal Fejérvárról Kálozd felé kocsizott, miközben a nemzetőrök elfogták. Görgey egy katonai törvénytörés elé állíttatta s a Csepel-szigeten mint hazaárulót egy cigány által felakasztatta.

Lamberg cs. kir. generalis Pozsonyból lejött Budára, Majláth akkori országbíróhoz menendő egy fiakkeren. A hídon felismerték s agyonverték. Hulláját egy Strausz nevezetű becsületes kávé s mentette meg a profanációtól s az invalid-kaszárnyába szállította.

Az egyikjóbarátom, a másik nagybátyám volt.

Galicziából a huszárok átszöktek s Lenkey kapitányt és Fiáth Pompejus hadnagyot erővel magukkal vitték. Szent-Tamásnál az első áldozat Fiáth Pompejus unokaöcsém lőn.

A rácok által védelmezett Szent-Tamást végre a magyarok bevették. Az ezt megelőző harcokban esett el báró Orczy Pista, b. Orczy Eleknek édes atyja, nekem szives jó barátom; egy rác golyó homlokán találta.

Szent-Tamás lakosai közül csak egyetlen lény maradt életben, a pópa fiatal leánya.

Ezen események megzavarták lelkem nyugalma-
tát.

Tudtam, hogy az 1848-i törvény szentesí-
tését, csak is az európai, jelesen az austriai
viszonyok voltak képesek kierőszakolni; de
formailag törvényesen hozattak azok, s a ko-
rona saját akaratjából szentesítették. És így e
szempontból kifogás alá sem eshetvén; a ko-
rona által is megtartandók.

De másrészt tudtam, hogy a „Bulla au-
reának“ ellentállási jogot biztosító pontja szinte
törvényes uton hatályon kívülnek lőn kije-
lentve. Tudtam, hogy a koronának joga a
hadsereget bárhol látja azt szükségesnek, moz-
gósítani; és így Horvátországból is, jogosan
küldhetett harczosokat, a netaláni külellenség
visszariasztására, úgy mint a belellenség fé-
kezésére; a megbomlott rend helyreállítására.
De midőn egy pár rendes cs. kir: ezred ki-
sérétében a horvát nép toladott be szem-
telenül, ellenséges indulattal, a szorosan vett
Magyarországba; természetes- sőt jogosnak
találtam, hogy Magyarország a vakmerő kihi-
vást ily csőcselék részéről erélyesen utasítsa
vissza. A mint készen voltam Lamberg s Zichy
gyilkosai ellen fegyvert fogni: úgy örömmel
vettem a megyének azon határozatát, illetőleg

rendeletét, hogy miután a horvátok jogtalanul, fegyveresen, ellenséges indulattal hazánkat megtámadták; miután az országban előre nyomulásukat, törvénytelen zsarolás, rablás és erőszakoskodással bélyegzik; miután e rablóbanda Veszprémmegyét is fenyegeti; meghagyatik a megyei nemzetőrség parancsnokainak, — hogy e rendelet vétele után a megyének, Somogy- és Fejérmegye határain úgy összpontosítsák a megyei nemzetőrséget, hogy minden, az ellenség részéről célbavett betörést erélyesen megtorolhassanak, s a megye területét ezen raklóbandák ellen megvédhessék.

Az nap Menyekén voltam lóháton — 10 órakor érkeztem haza, s itt vettem e megyei rendeletet. Azonnal három irányban küldöttem lovászaimat Szent-Istvánra, Vilonyára s Kenesére azon parancscsal, hogy ezen községek nemzetőrei másnap 10 órára az akarattyai pusztán egyesüljenek, és sorakozzanak. Tudtokra adtam, hogy én a vörösberényiekkel szinte ott leszek.

Ezen évben temérdek moór-szalonka volt a Balaton partján; jelesen a füzői sarkon — 11 órakor mindennap befogattam, kimentünk Erkellet, s ha 12 darabot lőttünk, haza mentünk — így történt ez az nap is; — alig áll-

tunk bele a mocsárba, sortüzélést hallottunk Gamásza felől; nem volt kedvem többé szalonkát lődözni, midőn egy mértföldnyi távolságra embereket lönek! — haza mentem.

Bántott a kíváncsiság, mi történik a Balaton keleti oldalán? Azon reménységben, hogy tisztemtől Kenesén felvilágosítást nyerhetek, ehhez hajtottam. Itt találtam Lázár gróf ezredest, és gróf Andrássy Aladárt, ennek segédjét. Ezek is hallották ismételten a sortüzélést, de mi történt, nem tudták. Felhívtam őket, hogy menjünk arra kocsin és nézzük meg mi történik? Lázár ez ajánlatomat nem fogadta el, mert más hivatalos dolga volt, de Andrássy mellém ült s röpültünk Akarattya felé.

Az országut mellett fekszik csitényi szőlőm; a mint oda értünk, látom csodálkozásomra, hogy szüretelnek. Feltűnt, hogy nem rendben, mint szüretelni szokás, hanem az egész 15 holdas szőlőben mindenütt egyszerre szednek; vinczellérem az országutra nyíló kapuban állt.

„Ti már szüreteltek?“ kérdém.

„Igen uram! egy pár száz fejérmegyei és kecskeméti nemzetőr.“

Andrássy nagyon megharagudott, kirántotta kardját, és harsány hangon elkiáltotta magát:

„Ki innen gyalázatos tolvajok!“ — mire a nemzetőrök úgy szaladtak, mintha ágyut szegeztek volna ellenük.

Megtudtuk, hogy a horvátok a juti disznócsordára, s a káptalan birkanyájaira adtak sortüzet.

Nehogy ismét mások szüreteljenek, meghagytam, hogy másnap szüreteljenek részemre. Andrásyt visszavittem Kenesére; én pedig haza kocsiztam. Délután Akarattyára küldöttem két hátaslovat, másnap reggel korán elindítottam a vörösberényieket, Hetesy őrmester vezérlete alatt Akarattyára, én pedig 8 órakor felöltözködvén kapitányi egyenruhámba, Erkel-től nyugta mellett átvettem cassámból pár száz forintot, egy két csövű golyófegyvert a kocsiba tettem; s elbucsuzva nőm és gyermekemtől, elindultam Akarattya felé.

Gyönyörű őszi nap volt október elején. Nem aggódtam semmit, mert azt gondoltam, hogy ha rendes horvát katonaság jön, személyesen fogok parancsnokával beszélni, s nem hiszem, hogy felvilágosításom folytán kedve legyen Veszprémen és Zalamegyén át Horvátországba vezetni csapatját. Ha pedig horvát nemzetőri csőcselék tör be: ezt okvetlen visszaverjük. Így biztatva magamat értem Akarattyára,

hol 380 nemzetőrből álló századomat rendbe állítva találtam: lóra ültem s vezettem őket Lepsénybe. Itt az ottani kapitány Kollerhez szállottam; ez is vette már a parancsot, s készen volt az indulásra. Ebéd alatt kaptuk a jelentést, hogy a peremartoni, berhidai és kajári nemzetőrök éjjelre szintén Lepsénybe érkeznek, s hogy a szentgyörgyiek is készen lesznek reggelre az indulásra.

Elhatároztuk, hogy bevárjuk bajtársainkat s más nap egyetértőleg összhangzatosan fogunk a megye biztonsága érdekében, s nyert rendeletünk értelmében intézkedni. Őrjáratokat küldöttünk Siófok és Juth felé azon utasítással, hogy éjjelre visszatérve bármi későn, de jelentsenek.

Megjöttek a várt nemzetőrök; öt század volt együtt vagy 1500 számban, minden század egy kapitány, s pár hadnagy vezetése alatt állott. Meghívtuk Matkovicsot a szentgyörgyi kapitányt is, s ennek századát is ide értve, vagy 1700 nemzetőr fölött rendelkeztünk.

Szabályosan mozogni tudott meglehetősen minden század; — de fegyvere, értem puskája, csak az első sornak volt, és ez is milyen? Többnyire tüzköves puskából átídomított gytacs madárpuskák; a második és harmadik

sorban vasvillák, s kiegyenesített dárda formakaszák villogtak. — A népet elszállásoltuk, a tiszteket pedig Koller kapitány szállására meghívtuk haditanácsra.

A tanácskozás kezdetén azon kérdés merült fel, hogy miután ugyanazon megyei rendelet folytán, s egy célra mozgosítottunk, kell hogy egy vállalja el a főparancsnokságot s az ezzel járó felelősséget; mert egy célra, hat kapitány önállólag nem intézkedhetik.

Titkos szavazás által, melyben minden tiszt részt vett, én választattam meg parancsnoknak.

Nem volt kellemes reám nézve; de elfogadtam.

Kiadtam írásban a parancsot, hogy másnap reggel minden század a Lepsény és Szentgyörgy közti legelőn fel legyen állítva.

Miután azonban mit sem tudtunk arról, hol vannak a horvátok, mely irányban mennek vagy jönnek? — azon ajánlatot tettem a tisztikarnak, hogy saját magam hajnalban elmegyek Polgárdira, ott megtudom mi történt? s hét órára visszaérkezem. Ezen ajánlatomat örömmel fogadta a tisztikar; reggel 5^{1/2} órakor elindultam, Polgárdiba hajtottam, a mily gyorsan lovaim mehettek.

Polgárdin aludt még az egész grófi család, csak a jó öreg István gróf volt ébren, ki ágyában fekvé fogadott. Elmondotta, hogy Sukorónál a velencei tó partján a magyarok megtámadták a horvátokat; de az nap a csata nem dült el végképen, s mindegyik fél megtartá állását. Hogy a horvátok nagy veszteséget szenvedvén, éjjel elhagyták állásukat, s Moór felé mentek; hogy Oldershausen grófot Jelasics segédjét lelőtték, s hogy az Fejérvárott fekszik; — hogy Jelasics csak a rendes ezredeit, s begyakorolt nemzetőreit vitte magával Győr felé, a horvát nemzetőri csöcseléket, egy ezred kíséretében, haza küldötte; hogy ezek az éjjel a csöszzi határban táboroztak, de a magyarok által Görgey vezérlete alatt üldözve, még az éjjel odább siettek Simontornya felé, — hogy a magyarok reggel értek Csöszzire, ott megnyugodtak, reggeliztek, s ismét a horvátok után indultak, végre hogy a magyar tábor másik része Jelasics után indult Győrnek, vagy Pozsonynak.

„Honnét tudod mindezt? tisztelt barátom!”
kérdém a szeretett öreg gróftól.

„Egyik tisztem a magyarokkal ment az éjjel Csöszziig, s csak egy negyed előtt volt itt.”

Egy csésze thea után kocsira ültem, s mentem Csöszi felé.

A polgárdi szőlők mellett mielőtt oda értem, hol az ut Csöszi felé elválik az országuttól, kocsisom hirtelen megállt.

„Mi baj?”

„Az uton fekszik valami, a „madár” — így hívták a gyeplős lovamat — nem akar neki menni.”

Leugrottam, s előre szaladtam, egy összemarczangolt, valószínűleg horvát nemzetőr hullája feküdt az országut szélén; vadászom segítségével elvezettük a lovakat mellette, mert utálatos volt a hullára nézni is.

A csöszi templom tornyáról láttam meg szabad szemmel a magyarokat, s látcsővel egy mértföldnyire előttünk a horvátokat; Nagy-Lángot balra hagyva, a pusztákon haladtak Dégh felé.

Tudtam, mit tudnom kellett; sebesen visszahajtottam Lepsénybe; lóra ültem, s kimentem a felállított zászlóaljhoz; 8 óra lehetett.

A tisztikarnak elmondottam mit láttam, s hallottam; — elhatároztuk, hogy mi is megyünk Dégh felé.

Sok idő kellett, míg meg tudtunk indulni — s kimondhatatlan lassan haladtunk. Mikor

felértünk a mostani „Kökut“ pusztai magaslatra: Dégh felé egy tábort láttunk, vagy egy mértföldnyire előttünk.

Mint valami parancs szóra, úgy megállt egész seregem.

Én sem tudtam magamnak megmagyarázni milyen tábor lehet az? visszavágtattam kocsimhoz, elhoztam látcsövemet, s néztük; — azt láttuk, hogy nemzetőrök, de horvátok-e vagy magyarok nem lehetett kivenni.

Újra megindítottam nemzetőreinket, de ezek már alig haladtak; kinek a csizma törte a lábát, ki rosszul érezte magát, kinek más dolga volt. Körülbelül kétszáz ölnyre haladtam egy negyed óráig. Tisztársaim elkövettek mindent, de sikertelen. Egy széles csapáson mentünk október elején, bokáig ért a barátságos ragadó sár, csak a kétfelől vetett árokpartja volt szárazabb. Mindegyik nemzetőr ezen akart menni, s így a két árokparton nyultak el két hosszú sorban, ha egy megállt, megállt az egész hosszú sor.

Ezt tapasztalva elküldöttem lovászomat — egy kiszolgált huszár káplárt — a tábor felé, azon meghagyással, hogy lovagoljon az első előőrsig, s hozzon biztos hirt, kik táboroznak ott?

Ez alatt utolért bennünket Matkovicsnak két fogatja; ezek hoztak vagy 16 akó bort. Nemzetőreink letelepedtek egy szárazabb tarlóra ebédelni; mindegyiknek volt csutorája, vagy pálinkás üvege.

Lovászom másfél óra mulva visszajött azon hirrel, hogy a szabad szemmel is látható tábort a kecskeméti s vidékebeli nemzetörök képezik.

Tudtukra adtuk ezt nemzetőreinknek, ezek „éljen“-el fogadták e hirt. Megindultunk, de most már vigan mentünk, délután három órára oda értünk.

Megtudtam a tisztektől, hogy ők Görgeyvel jöttek, de miután egész éjjel mentek a nemzetörök kifáradtak, s Görgey elhagyta őket, hogy a horvátokat, kiket Filippovics és Rott tábornokok vezetnek, elérhesse. Ők tehát itt letelepedtek, requiráltak birkákat Kis-Lángról, s bort Déghről. Két órai pihenést engedett Görgey őrnagy; de ez már elmúlt s a gulyáshust csak most tették a tűzre; népeink összekeveredtek, ölelkeztek s ittak.

Leszálltam lovamról, s elcseréltem ezt lovászom lovával, mely már fáradtabb volt, elküldöttem lovászomat az én nyugodtabb lovamon Görgey után, ez írónnal irt jelentéssel:

„Jelentem, hogy Veszprém vármegye területét a horvátok betörése ellen megvédendő, vagy 1700 nemzetőrrel Kis-Láng és Dégh közt állók.“

Fiáth
nemzetőr kapitány.

Négy óra után érkezett vissza lovászmegőzlő lovamon egy czédulkával, mely most is megvan, melyben utasít, hogy ha nemzetőreim még el nem fáradtak, siessek utána Simonytornya felé. E felhívást közöltem a tisztikarral.

Matkovics azon nézetben volt, hogy nyomjunk előre, Simontornya felé.

Koller elővette a megyei rendeletet, mely azt parancsolja, hogy a megyét védjük meg, a betörő horvátok ellen.

„Egyébiránt, így folytatta, a horvátokat a Sió átjárásánál, vagy elfogják, vagy keresztül eresztik; vagy pedig látván, hogy a Sió keresztül nem mehetnek, a Sió balpartján jönnek a Balatonhoz. De sem Juthnál, sem Siófoknál át nem kelhetvén, a Balaton keleti partján: kénytelenek Kenese felé tartani. És így könnyen megtörténhetik, hogy míg mi Tolnamegyébe megyünk utánuk, azok Kenesére érkeznek.

Elhatároztuk egyhangulag, hogy visszamegyünk Lepsénybe, s innét egy erős őrzőjáratot küldünk a Sió átjárására Juthra és Siófokra.

A nap már nyugvóban volt, mikor visszafelé indultunk. A szentgyörgyi nemzetőri század legvígabb volt s nehezen bucsuzott el a kecskemétiektől. — Végre meglehetősen rendben visszamentünk Lepsény felé; az én századom volt legelől, Matkovicsé leghátul, én pedig a legutolsó.

A szentgyörgyiek elkezdettek jó kedvükben lődözni; előre vágattam, s fedtem őket. Ezt ők zokon vették, egyik elkiáltá magát „ez is hazaáruló.“ — Láttam, hogy részeg emberekkel van dolgom; tovább lovagoltam, de ekkor már felém lődöztek; megsarkantyuztam lovamat, a lovam felvágott, kardom hülye kiugrott kapszából, úgy. hogy lovam lábát érve, s ez mindig ehhez rugott.

„Nézd csak, én eltaláltam lovát,“ mondá hangosan egy nemzetőr!

Ez a hosszú vonal végén történt; a többi századok szép rendben, s dobszó mellett haladtak Lepsény felé.

Ezen eset kimondhatlanul bántott; a mint a Szentgyörgy és Lepsény közti hidra értünk, elhatároztam magamat, hogy itt defilíroztatom

az egész zászlóaljt bármi történik is. A négy század defilírozott, de a szentgyörgyi század talán szerencsémre a híd előtt pár száz lépésnyire jobbra kanyarodott Szentgyörgynek.

Lepsénybe érve a tisztikart hozzám kértem, elmondottam az esetet; vizsgálatot, s elégtételt kértem. A tisztikar átlátta az eset komolyságát, de mégis arra kért, hogy ignoráljam, mert a szentgyörgyiek közül némelyek mértéktelenül ittak, s így beszámítás alá alig eshetnek; s mert ily fegyelmetlen testülettel, milyen a nemzetőrség, simán kell bánni; ne-hogy a tisztjeik, vagy az urak ellen forduljon.

Én átláttam a helyzet nehézségét, s azon föltétel alatt, hogy a vezérletről lemondok s haza megyek, megnyugodtam. Ebéd, vagy inkább vacsora után Balassa szolgabíró társaságában elmentem Vörös-berénybe. — Rott és Filippovics tábornokok kapituláltak Simontornyán; mert temérdek nép vette körül őket minden felől; — századom másnap haza jött.

* * *

Bécsben október 6-án kiütött a tetteges forradalom. Latourt felakasztották. Ezen hír

folytán Jelasics sietett Auersperg segítségére, — de az időközben kifáradt nemzetőreit kénytelen volt egy kis fedezettel haza bocsátani. Ezek Veszprém, Vas, vagy Sopron megyén át vonultak Horvátország felé; útközben azonban a föld népe közülök sokat agyon vert.

A magyar tábor utána ment Jelasicsnak; de nem érte el.

Bécs városát Jelasics segítségével Auersperg meghódította; a torlaszok bevételénél ki-tüntette magát gróf Pálfi Mór, később Magyar-ország kormányzója.

Ez alatt a magyar tábor mindig több és több nemzetőr által erősödve, Moga tábornok vezérlete alatt, a Lajthához érts itt tábort ütött. — Szemközt állott egy jelentékeny rendes katonaságból álló ausztriai sereg, — a magyarok a Lajtán átkelve, ezeket megtámadták; de a rendes tüzérségnek s több ezred rendes lovasságnak, melyet herczeg Lichtenstein Ferenc vezérlett, a magyar vitézség s Guyon óriási erőfeszítései sem voltak képesek ellent állani. A magyar sereg hátrált; üzőbe vették az ausztraiak; — ismét Jelasics a horvátokkal ment legelől, csatát nem fogadhattak el; az ausztriaiakat Windischgräcz herczeg vezette teljhatalommal, mint „alter ego“.

Kisebb összeütközések voltak Bábolnánál; s Moór előtt, hol Perczel akart ellentállani; de Perczelnek hátrálni kellett. Seregeinek egyrésze a csókai hegyen át vonult Pest felé; a másik része Fejérvárnak. Perczel Budán egyesíté seregét, s ő volt az első, ki az új hidon „győzelmi plakátok“ szétosztása után átvonult.

Ezen eseményeket magánlevelekből tudtam, s szemtanuk elbeszéléséből.

Figyermekem születvén; kimondhatlan volt e feletti örömöm. Vörösberény oly elszigetelten félreesik, hogy egész nyugalommal élveztem apai boldogságomat.

* * *

1849. január 4-én volt 5 órakor délután, nőm szobájába mentem — mert ő még feküdt, — ozsonnázni. Egyszerre egy póstasip hangja lepott meg, mely az udvarból hangzott az emeletbe, le akartam menni megtudni, hogy mi történt? mikor a komorna egy nagy pecsétetes levelet hozott be; czimem felett ez volt írva:

„Von dem Feldmarschall Fürsten Windischgrätz.“

A mint e felírást olvastam, ösztönszerűleg éreztem, hogy elérkezett éltém válpontja.

A herczeg arról értesít, hogy Ő Felségének a császárnak s királynak „alter ego“-ja, s ily minőségben Ő Felsége nevében meghagyja, hogy ezen sorok vétele után azonnal iparkodjam Fejérvárra jönni; Fejérvártt már biztonságban leszek, mert Horváth ezredes katonailag megszállotta, s hogy Horváth ezredes egyidejűleg utasíttatott, mikép intézkedjék, hogy mielőbb biztosan Budán előtte megjelenhessem.

Hogy mások is megérthessék, és helyesen ítélhessék meg lelki állapotomat, szükséges, hogy kijelentsem, mikép:

az 1848-i törvényeknek az akkori viszonyok segélyével történt kieröszakolását nem ismertem loyális eljárásnak, de politikailag igazoltnak. A törvény szövegének rögtönzött jellege ki nem elégített; mert különösen közjogunk és Austriávali viszonyunk szempontjából sok kételyt, s ezzel több aggályra hagyott okot fenn. De megnyugodtam azon reményben, hogy békés, higgadt viszonyok közt, kölcsönös jó akarattal, a fenforgó kérdések mindkét résznek érdekében s megnyugvására idővel megoldhatók lesznek.

Lamberg és Zichy törvénytelen meggyil-

koltatása fellázított, s mélyen sértette alkotmányos, törvényes igazságérzetemet. Ezen érzetemet ugyan ellensúlyozták báró Kulmer és Jelasics önkénytes törvénytelen üzelmei, a horvát bandák jogtalan, szemtelen betörése. — Nem ugyan a cs. kir. hadsereg, de a tulbizakodott horvát nép vakmerő kiűzésére, szívesen ajánlottam volna fel minden képességem- s tehetségemet.

Lelkemből örültem, hogy Jelasicsnak politikai megfontolást és számítást nélkülöző hódító terve, egy rögtönözött nemzeti sereg által meghiusítatott. Egész rokonszenvvel kísérem a magyar sereget a Lajtáig, hisz idáig jogosan, önfentartási kötelességből üldözték a jogtalanul hódítani szándékozókat.

De midőn a Lajtán átmentek, nem a horvátokat, hanem a cs. kir. hadsereget ausztriai földön megtámadni, számítva a Bécsben szított s újra kitörendő rendetlenségre és forradalomra: ekkor átláttam, hogy szereplő hazánkfiait a szenvedély és hiuság vezeti. Hogy Széchenynek igaza volt, mikor azt írta: „zavarnak vezéreltetik a magyar.“

Ez szerintem már nem zavar volt, hanem az, mit Széchenyi is érthetett alatta: „forradalom“ a szó teljes, s minden, az alaptalan, jog-

talán forradalmat megillető epithetonok értelmében. Teljes, mert már nem volt ok, mely e vakmerő meggondolatlanlépést igazolhatta volna; menthetlen, mert az egyesek roppant szerencsétlenségén túl, minden siker valószínűsége nélkül a haza, a nemzet bukását hordta már eleve méhében.

Erkel, legjobb barátom, politikai ellenemlőn. Ő a történeteket helyeselte, bízván a nemzet ellentállhatási képességében. Ha bele fáradtunk esténként a zenészetbe, ily értelemben beszélgettünk, majd minden nap éjfélig. Tudni kell azt is, hogy a nemzetörök minden helységben fel voltak híva a rend fentartására, s a gyanusok letartoztatására; és azt is, hogy a póstahivatalok megbízható egyének által kezeltetvén: majd bizonyosan föltehettem, hogy e hozzám intézett levélről nem csak Fejérvárott, mert odáig katona vihettem, de Palotán és Veszprémben is értesült a hatóság, s így azt is, hogy engemet figyelemmel fognak kísérni.

De a trónhozi hűségem érzete hatalmasban volt kifejlődve valómban, mint férji, atyai aggályaim, s a veszély iránti érzékem.

Egy perczig sem haboztam; a várakozó komornának meghagytam, küldjön az istállóba, hogy nyergeljenek, s vezessenek elő két paripát.

„Mi történt?” kérdé nőm.

Felolvastam neki Windischgrätz levelét.

„Mire határoztad el magadat?” kérdésére:

„E perczben indulok”-kal feleltem.

„Ily későn, ebben a roppant hidegben és lóháton?”

„Igen, tüstént, mert egy negyed óra alatt elfoghatnak; lóháton, mert csak így érhetek helységek érintése nélkül Fejérvárra; — a hidegtől nem félek, annál kevésbé, mert gyorsan fogok lovagolni.”

Nőm nyakamba borult, de nem tartóztott. Megáldottam 5 hetes fiamat; átmentem saját lakosztályomba, itt várakozott reám Tóth Pál akarattjai kasznárom, derék bécsületes, megbízható hű egyéniség.

„Ha nem fél — mondám neki, — hogy megfázik, üljön lovászsom lovára.”

Ez alatt a Windischgrätzről kapott sürgönyt mindenestől a kandallóba dobtam, egy övet kötöttem, melybe az ágyam felett lógó két dupla pisztolyt szorítám, és egy ezüsttel kirakott kis tört dugtam felöltöm mellzsebébe.

Egy igen jó keszthelyi lovat nyergeltek számomra. A mint rajta ültem, visszanyertem nyugalmamat, nem féltem többé, hogy elfognak.

Ezen nap délután is 10 foknyi hideg volt;

elindultunk ügetve Mámának a hosszú mezőnek; egymás mellett lovagoltunk némán. A kajári határig egy szót sem szóltam.

„Elmehetünk lóháton Fejérvárra úgy, hogy helységek ne érijünk?“ kérdém itt.

„Igenis elmehetünk“ felelt Tóth.

„Legyen hát szives engemet vezetni.“

Mindig hidegebb s ködösebb lőn, a hold csak gyéren kezdett világítani, Fejérvár Vörösberényhez $6\frac{1}{2}$ mértföld, csak ügetve haladhattam, mert fagyos és síkos volt.

Lehetett $8\frac{1}{2}$ óra, hogy az urhidai szőlők közé értünk, itt a magas gyepük közt jobb idő volt, léptetni kezdettem, s szivarra gyújték. Egyik szőlő-kapuban, mely a szűk utra nyilott, egy magyar huszár állt gyalog, kivont karddal. Mikor észrevettem, már csak 10 lépésnyire voltam tőle; neki lovagoltam bátran.

„Hol vannak a németek vitéz?“

„Ugy halljuk, hogy Fejérvárott.“

„És a mieink?“ kérdém tovább a legnagyobb nyugalmat színlelve.

„Nemegyey egy táborral áll Abán.“

„S ön miért van itt?“

„Mi vagyunk a legszélső előőrsök“ volt a válasz.

A mint beszélgettem úgy állottam, hogy

beláttam a kapun egy félhejjas pinczébe, melynek fedett részében mozgást észleltem; de nem tudtam kivenni — mert a tűz a nyílásán pislogott, — hogy hányan lehettek? lovat láttam talán négyet, melyeket a hideg ellen ide vezettek.

Ezen észlelet egy percz müve volt.

„Isten önökkel“ és tovább lépdelék.

„Állítsd meg, és kérj tőle passust“ hangzott a pincze felől; de ezt én is meghallottam és ismét ügetni kezdtem.

„Ki vagy?“ kiáltott a strázsa, — mire én azonban nem feleltem. Erre egy lövés történt utánunk, de a gyepü már kanyarodott, s így füttyét sem hallám. — Most már, ámbár sikos volt, a völgynek vágtattunk, a szentmihályi csatorna hidjáig. Csak egy ölnyire voltam a hidtól, mikor észre vettem, hogy fel van szedve; hirtelen megálltam, lovaink patkóinak kopogása elhangzott s néma csend uralgott az egész vidéken.

Pár perczig álltunk így, a csendet nem zavarta semmi, megnyugodtam, mert tudtam most már, hogy a huszárok nem üldöznek.

„Hogy megyünk itt át kasznár ur?“ kérdém.

„Itt uram sehogy, le kell lovagolnunk a csatorna partján Csikvárig.“

„S ha ott sincs híd.“

„Akkor nem mehetünk át sehol,“ felelt tisztem.

Leugrottam lovamról kantárszárát tisztemnek nyújtám.

„Ha lóháton nem mehetünk, én átmegyek gyalog, kasznár ur pedig menjen Szentmihályra éjjelre a lovakkal.“

A meredek part egy ölnél mélyebb volt, kerestem helyet, hol mehetnék át, megkerültem a híd melletti malmot, s itt a hó a malom irányában fuvatot képezett, mely vagy három láb szélességben benyult a csatorna mélyébe, s innét menetelesen a túlpartra. Ráléptem, oly keményre volt fagyva, mint a kő; — kasznárom is leszállt, átvezettük e fuvaton lovainkat, felültünk, visszalovagoltunk lépést az ország-utra, oda a hol a híd helye volt. — Alig mentünk ezen pár ölnyre, láttam, hogy az ut mellett balraeső csárda ki van világítva — letértem tehát az árok mellé, hol a patkó nem kopogott, s nesz nélkül hagytam el a csárda kapuját. Midőn a kutyák ugatni kezdettek, vágatásba ug-rattam lovamat, s egy szép fasorban, mely az országutat szegélyezi, röpültünk Fejérvár felé. — A mint a fejérvári határba értem, meg-lasítám lovamat, s néztem minden felé; hisz ha

Fejérvár meg van szállva, kell hogy örök czirkáljanak. Megláttam végre, vagy száz öl távolságban, a félig fedett hold kétes világításában négy fehér lovas alakot; — ezeknek tartottam.

„Elhagytuk a csapást,“ jegyezte meg Tóth.

„Igen, ahhoz a négy Curassirhoz megyünk.

„Hisz azok nem Curassirok, hanem az akasztófa oszlopai“ felelt kasznárom.

Akkor még a fejérvári Sóstó dombján állott az akasztófa; a mint utam jobbra, vagy balra kanyarodott, úgy közelítettek ennek oszlopai, vagy távoztak egymástól, észlelésem szerint.

Ezen tévedés legkisebb hatással sem volt reám.

Fejérvárra értünk, a sorompó nem volt le-
huzva; a mint haladtunk a kövezeten, a még
kivilágított szobákban a lódobogásra eloltották
a gyertyákat, végre egy erős, vagy 12 sze-
mélyből álló őrzőjőrt jött felénk. Ennekem azt
kellett hinnem, hogy Horváth ezredes őrzőjőrt,
— hisz Windischgrätz levele szerint Fejérvár
katonailag meg van szállva; feléje lovagoltam.

A mint gyanítám, a fejérváriak tudták,
hogy czimem alatt Windischgrätz hercegtől
egy sürgöny küldetett Veszprémbe, s ki is

számíták, hogy azon esetben, ha a sürgöny folytán Fejérvárra jönnék, mikor érkezhetem meg. Így a két irányban, melyben Veszprémből jöhetnek, elfogatásomra őrzőjáratot állítanak a palotai és a polgárdi sorompó felé.

Mivel azonban én gyorsabban jöttem, mint ők számíták, az őrzőjáratnál már a városban találkoztam. Elvesztettem lélekéberségemet, mert erre nem számithattam.

Én lóháton elvágtathattam volna, más irányban még akkor is, mikor körülfogtak, s mikor már felismertem végzetes tévedésemet.

Megadtam magamat, mert nem tudtam elképzelni, mi történt Horváth ezredessel — s csapatjával?

Bevezettek a város házába, le kellett szállnom, s fölvezettek a tanácssterembe, itt a tanács együtt ült.

Rendszeresen kihallgattak, az előleges szokásos kérdések után, azon kérdést intézték hozzám:

„Miért jöttem Fejérvárra?”

A viszonyok által jogosítva éreztem magamat hazudni; mégis pir futotta el arcomat. Óvást akartam tenni elfogatásom s törvénytelen vallatásom ellen; — körülnéztem s lát-

tam, hogy ezen közönség előtt ezzel semmire sem fogok mehetni.

Nagy nehezen reá szántam magamat Fejérvárra érkezésemet így indokolni:

Csak most esett értésemre, hogy Aka és Moór közt egy héttel ezelőtt csata volt. Azt önök is tudják, hogy Akán szüleim, Moóron pedig nagybátyáim, nagynénéim és testvér-néném báró Baillouné laknak. Természetes tehát kíváncsiságom, megtudni mi történt ott?

„Miért jöttem lóháton, s ily későn?”

„Lóháton jöttem azért, mert nem akartam kitenni magamat, hogy vagy a magyarok, vagy a németek kifogják valahol lovaimat; — este pedig csak azon egyszerű oknál fogva, mert elfoglaltságom folytán, csak délután indulhattam, s Vörösberény — mint tudni való — Fejérvárhoz 7 mértföldnyire esik.”

Ezen vallatás után egy szobába kísértettek Halbauer nevű várnagy által.

A mint a teremből kifelé mentem észrevettem, hogy három fegyveres cs. kir. vadász, valószínűleg őrjárat, áll az ajtóban, ezek védelme alá akartam állani, de csakhamar észrevettem, hogy mind a három cseh, és holt-részeg?

Halbauer jól ismert királyi biztosi működése idejéből s így tiszteletteljesen viselte magát

irányomban. A tanácsteremben felismertem N. N.-t, egy öreg tisztelt barátomnak fiát, ki alispánságom alatt szolgálván: becsületes, jellemes fiatal egyéniségnek tartottam.

„Mivel szolgálhatok Méltóságodnak?” kérde Halbauer ur.

„Mi ujság Fejérvártn?”

„Tegnap reggel bejöttek ide a császáriak.”

„S hová mentek innen?”

„Itt vannak még” mondá.

„Lehetetlen! felelém meglepetve: hisz ha itt volnának Fejérvártn, nem lehetne éjjel a városháznál népgyűlés.”

Elmondotta Halbauer, hogy Horváth ezredes csak 1500 emberrel van itt, s hogy Fejérvár összes 15.000 lakosa Kossuth hive; hogy a férfiak mind fel lévén fegyverkezve, Horváth nem merte az egész várost elfoglalni, — hanem összes seregét a vásártérre és a felső városba helyezte el, végre, hogy a város többi részében egy cs. kir. katona sincs s az őrzőerők is csak ritkán láthatók.

Igy tiszta fogalmam lőn a helyzetről.

„Küldje le kérem hozzám N. N. urat.”

„Parancsára Méltóságodnak” és távozott.

„Édes kasznár ur! idáig elkisért, köszönöm feláldozását; de itt utunk elválík; menjen

a korcsmába és holnap haza családjához, nekem a sorssal meg kell küzdenem.“ Ezt mondtam tiszteteknek.

„Azt nem teszem, felelt a becsületes Tóth Pál; ily helyzetben Méltóságodat el nem hagyom.“

„Köszönöm édes barátom! menjen hát a mellék szobába, vagy Halbauer ur szállására — míg én N N.-el beszélek.“

Méltóságod hivatott kérdé N. N.

„Igen egy kérésem van önhöz.“

„Szívesen teljesítem, ha lehet.“

„Kérésemet csak egy föltétel mellett intézhetem önhöz, ha tudnillik megesküszik, hogy akár képes teljesíteni ezt, akár nem, titok marad.“

„Megesküszöm szívesen.“

A kályha mellett álltunk mindketten, én elébe léptem, s feltartottam három ujjamat, ő elhatározottan követte e mozdulatomat.

„Esküszöm az élő Istenre“ mondtam, N. N. pedig utánnam mondotta, s önkénytesen szabad elhatározásából hozzá tette, esküjének még nagyobb erőt adandó, ezt is:

„és atyám emlékére!“

Ezen nemes szavai, melyek megnyugtatósomra mondathattak, visszaadták bizalmamat.

„Arra kérem tehát tekintetes urat, hogy tudassa Horváth ezredessel, mikép itt fogva vagyok.“

„Tudatni fogom még ez éjjel.“

Köszönöm ; s most jó éjt kívánok.“

„Mást nem parancsol ?“

„Ebből áll minden, mit ön értem tehet.“

N. N. elment, Tóth Pál ismét bejött, lehetett éjjél, Halbauer ágyakat készíttetett számunkra, lefeküdtünk, Tóth csakhamar elaludt, de én nem aludtam.

Szobámat nem zárták el, de hallottam az ajtó előtt felállított őr lépteit ; ezen helyzet, ezen törvénytelen eljárás egy városi hatóság részéről, azon város részéről, melynek nekem, mint alispán-, s még inkább mint kir. biztosnak, annyi szivességet tenni volt alkalmam : fogva lenni azon városházában, hol ezelőtt két évvel királyt megillető hódolat, tisztelet s alázatossággal fogadtak, fellázítá lelkemet. — Egy gondolat a másikat üzte, megállapodásra nem jöhettem, minden perczben Horváthot, vagy katonáit vártam, hosszú kinteljes éj volt ez ! Lelkem elrepült szeretett kis családom körébe ; de csakhamar visszatért a rideg borzasztó, bizonytalan valóba ; szárnyaszegetten, s levertebben mint oda indult.

Végre megvirradt: nem kellett öltözködnöm, hisz nem vetkőztem le éjjelre. Nyolcz óra tájban trombita-harsogást hallottam a piacon, egy század vadász állt fel, azt hittem, hogy értem jöttek; lelkem uj reményre éledt, de csak hogy annál keserűbb legyen a csalódás. — Kisebb szakaszokra oszolva, a különböző utcákba és házakba lőnek elszállásolva; ismét jött egy más csapat, s ismét egy más, mind innen oszlottak uj szállásukra — de értem senkisémet jött. — N. N. ur rútul megcsalt!

Rettenetes csalódás volt ez: „az atya emlékére“ esküdött s elárult! — Megingatta ezen szívtelenség a becsület s az emberek valósa iránti hitemet. Csak kevés embernek hiszek azóta: ezen megcsalás vagy árulás annál lelkiismeretlenebb volt, mert engemet, ki benne bíztam, megfosztott más módóni szabadulástól.

A városháza mindinkább megtelt néppel, talán, pár száz fejevári pór volt már itt; mikor déltájban ismét a tanács elé rendelte.

Most már el voltam határozva a végsőre.

Elmondottam a közönség nagy figyelme közt, hogy utazásomnak tegnap általam előadott czélja csak másodrendű czélom volt; hogy uram királyom parancsára indultam meg ha-

zulról, s hogy herczeg Windischgrätz, a ki ő Felségének „alter egoja“ rendelete folytán jöttem ide; s hogy innen Budára szándékozom hozzá; hogy nincs senkinek sem oka, sem joga engemet utamban megakadályoztatni, annál kevésbbé szabadságomtól megfosztani; hogy Fejérvár városának nincs felettem hatósága, s hogy e gyűlést törvénytelen erőszakos eljárásért felelősségre vonom, s ha nekem nem lesz alkalmam ezt tehetni, azt hiszik-e? hogy ő Felsége a király, vagy „alter egoja“ nem fogja megtudni, mi történt ma itt? s ha megtudja, mi lesz következése önökre és az egész városra nézve?

Igy beszéltem, vagy három negyed óráig, mély csend volt, nem szólt közbe senki, nem is jegyzett senki, mindenki csak figyelt szavaimra.

A mikor befejeztem, azt mondotta egyik tanácsbeli Halbauernak:

„Vezesse vissza.“

Lementem szobámba, alig voltam ott egy óráig, a nép ismét eltávozott a városházától, egy fedett kocsi járt be.

Halbauer csaknem sirva jelenté, hogy elvisznek Fejérvárról. Hozott egy rossz bundát, mi-lyent a raboknak szoktak adni, hogy meg ne fagy-

janak télen. Bejött ezután két senátor, — elvették pisztolyaimat, — a városház kapuja be volt téve; felültünk; én egy polgárral hátra — elénkbe egy másik Tóth urral; a kocsis mellé egy harmadik polgár. Így utaztunk lefelé; hová visznek? nem tudtam; rossz két gebe volt befogva a nehéz kocsiba, csak lassan haladtunk, szerencsémre.

Délután mintegy három óra után Abára értünk, behajtottak Szücs Gedeon kedves komám házához, itt ülésezett a Fejérvárról megszaladt megye.

Zlinszky István volt az alispán és elnök, Ambrózy Ferencz az ügyész, Molnár a szolgabíró, az esküdtre nem emlékezem, Szücs Péter a jegyző — és volt ott még egy nemzetőri kapitány is; — ennek a nevére sem emlékszem.

Ezeknek átadtak a fejérvári polgárok egy csomag irást; a törvényszék összeült, sokáig tanácskozott, az abai kíváncsi, vagy rossz akaratú nép, az udvaron tömörült — ellenséges indulatu kifejezéssel.

Eszembe jutott töröm, s feltettem magamban, hogy az első, s ha lehet a többit is, ki bántalmazni tetteleg merészelne, leszuirom s inkább védelmezve magamat veszszek el, sem

hogy csufosan magamat megkötöztetni, vagy cigány által felakasztatni engedjem. A mint törömet Szücs meglátta, azt hitte, hogy meg akarom magamat ölni, ki kapta kezemből. E tört soha sem kaptam többé vissza. — Szücsnek egyik szép leánya az ablakban ült s nagyon sírt: zokogásának keservéből következ tettem a fenyegető veszély nagyságát és közeledését.

Behívtak a mellékszobába, ott ült együtt az említett törvényszék.

Azon kérdésre, hogy miért jöttem Fejérvárra? már elhatározott daczczal mondtam.

„Uram királyom parancsára.“

„Ki önnek ura királya?“ kérdé Ambrózy.

„Első Ferencz József“ felelém.

„Az a?“ mondá Ambrózy anélkül, hogy ezen kifejezést, a törvényszék rosszalta volna. Annyira bántotta jobbágyi hűségi érzetemet e kifejezés, hogy a többi kérdésekre felelni, ily gyülekezetnek meg nem érdemlett megaláztatásomnak tartottam.

Egy negyed óráig tanácskoztak, aztán írtak, ezt láttam, mikor az ajtó olykor megnyilott; fél óra mulva kijött a nemzetőri kapitány s igen udvariasan felkért, hogy kövessem őt, mert ő van megbizva engemet odább szállítani.

Kimentünk az udvarra, már sötétedni kezdett, az udvar teli volt csöcselékkel s fegyveres nemzetőrrel, öt paraszt fogat állott készen indulásra, egyikre a kapitány felült s engem kért melléje. Ekkor egy részeg abai suszter felugrott szinte, úgy hogy egyszerre értünk én és ő a paraszt-szekérre, engem ő félre akart tolni a hátulsó ülésről, ezen szavakkal az első ülésre mutatva: „oda való a Deliquens!”

Elvesztettem nyugalمامat s a susztert lelöktem a kocsiról.

„Hajts“ parancsolá a kapitány, mire a kocs megindult. Egy nyomást éreztem a bundán — dárda, vagy kasza-darab lehetett, de engemet nem sebzett.

Mentünk a Sárréte felé.

„Hova megyünk kapitány ur?“ kérdém.

„Parancsom van Méltóságodat Debreczenbe szállítani. Ne aggódjék Méltóságod, jól állok becsületemmel, hogy egy hajszálát sem fogják meggörbíteni odáig.“

„Odáig“ — gondolám magamban, nem nagy vigasztalás, de mi lesz majd ott? hisz jó barátom Madarász László ott a rendőrminister. De nem szóltam, visszanéztem s láttam, hogy még négy kochi kísér, mindegyiken négy fegy-

veres ember ül, átláttam a menekülés lehetetlenségét s megadtam magamat sorsomnak.

Lehetett 10 óra mikor Kálózdra értünk, behajtottunk a szegény Zichy Jenő kastélyába. — Itt találtunk vagy hat urat, kik vacsoránál ülve itták Zichynek finom borát; szívesen fogadtak, kínáltak, a kapitány úr elfogadta az asztalhozi meghívást, én nem; leültem egy ablak-mélyedésbe. E szoba az épület éjszaki részén feküdt, a nagy folyosó végén, úgy hogy ajtajából az egész folyosón végig lehetett látni. — Az urak vigan voltak, enyelegve társalogtak s iddogáltak; ez így tartott vagy egy óráig, mikor nagy robajjal több kocsi járt be az udvarra.

Én azt hittem, hogy ezek ellenségeim, kik a letaszított susztert jönnek megboszulni, de az urak mást gyaníthattak, mert egyszerre felugrottak, a kapitány kardja után nyult, egyik az urak közül kinyitotta az ajtót, én úgy ültem hogy a mint az ajtó kinyílott, kiláttam az egész folyosóra, ennek közepén a nagy bejárás előtt lógott egy nagy lámpa, melynek fénye egy a folyosóba kivont karddal belépő sisakos fehér alakra esett; most én ugrottam az ajtóhoz e kiáltással:

„Kommen Sie mich zu retten?“

„Ja“ felelt egy nem ismeretlen férfias hang.

„Was haben Sie mit?“

„Eine Escadron.“

Kaptam egy bundát, egy sapkát; s kirohantam; mind ez egy szempillanat műve volt: nem akadályozott senki. A mint a sisakos alakhoz értem, mely a lámpa alatt várt reám, kimentünk együtt az udvarba; ezen látványt sohasem fogom feledni, pedig csak pillanatig figyelhettem.

A főbejárás előtt, melyen kimentünk, 12 nemzetőr térdelt fegyverére támaszkodva; az udvar közepén, — mely egy körül épített négyszöget képez, — állt két négyes fogat, a fal mellett az egész négyszögben fehér alakok haladtak vigyázva s lassan a főbejárás felé, karabinjaikat felhuzva, lövésre készen tartva. Mindez gyéren, s rémesen a fogytán lévő hold által volt megvilágítva. Az egész kastély és e jelenet is csendes volt mint a sír; csak a messzebb eső kocsmából hangzott fel az ott mulató nemzetőrség s népfelkelés zenéje, s közbeni kurjongatásai.

„Soll ich diese Bagage mitnehmen?“ kérde a tisztt.

Csak most ismertem fel Kliment kapitányt, a Kress könnyű lovas olasz ezredből, régi szíves barátomat.

„Nein“ felelém — „lasse sie entwaffnen, und trachten wir weiter zu kommen.“

Kliment meghagyta hadnagyának, hogy a 12 térdelő őrtől szedje el a fegyvert, engemet a kocsihoz vezetett, a két négyes fogat Fejérvár város tulajdona volt, s mindegyikbe két-két fejérvári polgár ült; az egyiket ki mellé ültem, jól ismertem, őt Linzernek hívták, s Fejérvárott főügyész volt. A kapitány olaszul kiáltott az udvar szélein lánczot képező gyalog katonáinak; ezek sebes lépést siettek ki az udvarról a szabadba; mire én kocsin kiértem a nagy bejárás alól, már az egész Escadron ismét lovon ült, a kapitány lovát szemközt vezették, mert ő gyalog jött a kocsival, melyen én ültem, mindig kivont karddal; a kastély mindig csendes maradt.

Kliment felült s ügetve indultunk Láng felé; egy félszázad a kocsik előtt, egy félszázad a kocsik után ügetve ment Soponyáig. Soponya csendes volt, s lakosai mély álomban. Ámbár itt lépést haladtunk, a lakosság nagy része a lódobogásra felébredt, s kiszaladt az utcára. Különösen hamar és sok nőt vont a kíváncsiság ide; több olasz felismerte két év előtti gazdaasszonyát, s tört magyarsággal szólt hozzá.

Itt megtudtuk, hogy Tácson a csatorna hídja fel van szedve, s hogy több helység nemzetőrei itt vannak összpontosítva.

„Wo können wir über den Canal?“ kérde Kliment tőlem.

„Bei Csikvár,“ felelém, „ich kenne die Gegend lasse mir ein Pferd geben, ich führe Euch.“

Egy káplár leszállt én oda adtam nekie bundámat, ő a kocsira, én lovára ültem. Hideg volt szörnyen, egész valóm reszketett; Klimenttel a csapat elébe lovagoltunk, a mint kiértünk Soponyából, elkezdtem ügetni; a hol a csöszzi csapás az országuttra nyílik, letértem az országutról, s Táczt jobbra hagyva, torony iránt vezettem a csapatot a polgárdi országút s a polgárdi keleti szőlők sarkának. Minden árok tele volt fuvatolva, úgy hogy keresztül mehettünk minden akadályon baj nélkül. Én nagyon fáztam, s így mindig ügettem egész a mondott szőlő sarkáig, hol a Polgárdiból Fejérvárra vezető utra értünk. E lovaglás közben testem fölmelegedett, de ujjaimat már nem éreztem, megmondoztam ezt Klimentnek; — Kliment az országuton „halt“-ot parancsolt, engemet ismét a kocsiba tett, szétszedte az ülést, mely szalmából készült, s a kocsi fenekére szalmára fek-

tetett, betakart bundámmal s pokróczokkal egészen, — ismét megindultunk ügetve, s így mentünk a fejevári sorompóig. Én egyre dörzsöltem kezeimet, s lassanként visszanyertem azok érzékét. De a városban úgy rázta fejemet fekvő helyzetemben a kocsi, hogy kibujtam takaróim alól, leugrottam s gyalog mentem a kocsi mellett. Végre elértük a „három szerezcsent“ Schieder barátom kocsmáját; — lehetett mintegy három óra éjfél után.

Bementünk Petrichevich-Horváth ezredes szállására, ez gyertyát gyújtott.

„Ich melde gehorsamst Herr Oberst“ — kezdé Kliment, de már meglátott engemet, felugrott az ágyból s átölelt:

„Gott! wie siehst du auss, was fehlt dir Freund?“

„Nichts, nur halb erfroren bin ich“ — dadogám én. E zajra bejött a mellékszobából, két más alak egész pongyolában, báró Eche-rich lovas kapitány, — és Baumgartner Adolf Genie-kapitány, Horváth segédjei. Ezek egy percz alatt levetköztettek, s Horváth ágyába fektettek. — Schieder is bejött s kimondhatlan örült látásomon, — fölkelte egész háza népét, hozott kávé, theát, — de én nem birtam enni, csak egy kis theát vettem s ugorkát ki-

vántam, pedig 35 óráig sem nem ettem, sem nem ittam. — A rhumos thea végre fölmelegített, s elaludtam.

Volt talán már 9 óra, hogy felébredtem; a szoba egészen sötét volt, mély csend az egész házban. Alig mozdultam, bejött hozzám Horváth, Echerich, Baumgarten és Sáy városi főorvos, csak nehezen akarták elhinni, hogy nincs bajom.

Most tudtam csak meg, hogy Schieder hírét vette elfogatásomnak, s minthogy rokon-szenvezett velem, bement Horváthhoz, s elmondotta mit hallott. Horváth nagyon megilletődött ez ujságon, hisz ő adta Windischgrätz sürgönyét a postára s várva várt. — Azonnal „allarmot“ veretett, s körülkeríté a városházat személyes vezénylete alatt. De már későn, mert engemet egy órával előbb már Abára szállítottak. Elfogatta tehát az egész magistratust azon kijelentéssel: hogy ha engem vissza nem hoznak, agyonlöveti mind.

Elmondotta tisztikarának, mi történt, s hogy ő most utánam akar küldeni: azon kérdést intézve tisztjeihez: ki ismeri e vidéket? erre Kliment nyilvánította, hogy ő több évig feküdt a meggyében és ismer minden falut, s minden utat, s így elindult azonnal századával. A

fejérvári magistratus pedig deputatiót küldött az Abán székelő megyéhez, hogy előadja szánnalmas helyzetét, s engemet a megyétől visszakérjen. A század és a küldöttség Abán nem találtak sem engemet sem a megyét, mert ez is elszaladt Abáról, a mint engemet Debreczen felé szállíttatott. — De megtudták, hogy Kálóznak vittek, — s így nyugvás nélkül Kálódra jöttek még jókor, mert egy félóra mulva már ott sem találtak volna.

Az isteni gondviselés, Schieder rokonszenve s Kliment nemes feláldozása mentett meg!

Az olasz századot, mely 12 óráig lovagolt megmentésem érdekében, délben megvendégeltem. — Egy lovast küldöttem Vörösberénybe, — nőmet megnyugtató. Berendeltem egy négyes fogatot, s vadászomat, pénzt és ruhát hozattam, hogy Budára mehessek. — Windischgrätz már ott várt.

Horváth a megyeháza egyrészéből kaszárnnyát és kórházat akart csinálni. Nem volt ugyan még hivatalos állásom, de mégis sikerült ezt megakadályoztatnom, valamint azt is, hogy a fejérvári magistratust befogják, s hogy a megyei, eltávozott tisztikar vagyonát lefoglalják. — Egy alkotmányosságot, békét, s a nyugalmas polgároknak személy- és vagyon-biztonsá-

got ígérő kiáltványt irtam, aláíratam Horváth ezredessel, és több száz példányban közzétettem. Mind ez két nap alatt történt — a főhadiszállást áttettük a fejevári püspöki palotába.

Harmadnap télen 1849. január 9-én bementem Baumgarten kíséretében Budára; Windischgrätz herczeg azonnal fogadott.

„Ich danke Ihnen, und bin froh, dass Sie trotz der Mühseligkeiten gekommen sind; ich kenne Sie wenig persönlich, doch schenke ich Ihnen volles Vertrauen, den ich kenne Sie mehr durch unsere gemeinsamen Freunde.“

Igy szólított meg az „alter ego;“ elmondotta, hogy feladatom Veszprém és Zala megye pacificációja; hogy itt nincs forradalmi fegyveres erő; és hogy teljes fölhatalmazásom s utasításimat már készen találom Rousseau és Nobili tábornok uraknál, menjek ezekhez és siessek működésem helyszínére.

Átvettem Nobilitól a felhatalmazást és kir. biztosi okmányomat, s Rouseautól az utasítást; a „Noë“ galambja szerepe jutott részemre; s kezembe láng kardot adtak. Megborzadtam a hatalomtól, melylyel fölruháztattam, de örült lelkem a béke missiójának. Főfeladatom a rend,

béke, a közigazgatás és igazságszolgáltatás helyreállítása, és a lakosság erkölcsi és lelki nyugalmának visszaszerzése lőn.

Visszaindultam Fejérvárra. A martonvásári kocsmában ebédeltem, mikor egy szép, feketébe öltözött fiatal hölgy rohant be, s lábaimhoz borulván, alig engedte, hogy fölemeljem. Megismertem Bottlik fejérvári hirneves ügyvéd, s táblabíró Marie nevű szép leányát. Zokogva mondotta el, hogy atyját elfogták, s Budára vitték, miért? azt nem tudta. Megigérttem, hogy még ez nap tudomást fogok magamnak szerezni, s hogy ha lehet atyját megszabadítom. Fejérvárott megtudtam Horváthtól, hogy Bottlikot, mint Kossuthnak legmegbízhatóbb hívét, s a Fejérvár városi értelmiségnek legveszélyesebb tagját jellemzék Horváthnak, és ő ezen feladás folytán befogatta s Budára szállíttatta.

Bottlikot, mint igen eszes, s talán furfangos prókátort ismertem; de tudtam azt is, hogy ő nem forradalmár, hisz ritka jó gazda, és már vagyonos ember volt. •

Hivatalos jegyzőkönyvem első száma alatt az ő érdekében működtem; s csakhamar sikerült szabadságát visszaszereznem, pedig nem volt Fejérmegyében hatalmam.

Mert ide elég szerencsétlenül Gál Eduárdot nevezték biztosnak, ki a megyét nem ismerte, kit a megyében senkisem ismert, és így ha volt is jó szándéka: nem érvényesíthette. — De ez még akkor nem vette át a megye kormányzatát.

Másnap két század, s báró Echerich kapitány kíséretében elmentem Veszprémbe. Itt jól ismertek, és szívesen fogadtak. A magistrátus élén, mint erélyes alispán Rosos István meghitt jó barátom állott; eljött önkényt hozzám a megyei és városi tisztikar, a honoratorok, a káptalan. Itt a rend, Rosos erélye folytán sohasem bomlott meg, a közigazgatás rendesen és erélyesen vezetett, a törvényszék lelkiismeretesen működött.

Közgyűlést hirdettem, melyen elnököltem.

Elmondottam itt létem célját, s hatalmam ideiglenességét. Ily értelemben bocsáték kiáltványokat Zalába is. Kimentem lovaskatonák kíséretében Vörösberénybe családomhoz; itt is mindent rendben találtam. Nőm felgyógyult, gyermekeimet egészségben találtam — családom biztonságára, távollétemben Balassa szolgabíró lelkiismeretesen őrködött.

Bántotta lelkemet azon sok, részint névtelen, részint ál-, részint igaz névaláírással hoz-

zám beadott alaptalan feladás. Ha ily ügyet komolyan megvizsgáltattam, mindig az sült ki, hogy nemtelen magán-boszú az aljas indok.

Rosost nem nekem, hanem Echerichnek adták fel mint igen veszélyes embert, s ezen alaptalan, hazug, aljas indokolatlan feladás folytán Echerich el akarta fogatni. Egész tekintélyem s erélyemre volt szükségem, hogy megakadályozzam.

Ma sem tudom, tudja-e ezt Rosos? én sohasem mondtam neki.

Rendeletet kaptam, hogy Pap János, Ányós István és Reisig vagyonát foglaltassam le, s ha haza jönnek fogassam el őket. Repraesentáltam mellettük, pedig Reisigot soha sem láttam. — Jót állásom mellett e rendelet visszavonatott; — a herczegnél minden kívánságom teljesült, Nobili és Rousseau jó barátim befolyásuk folytán.

Följelentették, hogy egy szent-király-szabadi ember, kinek szőlőhajlékától két ölnyire kocsiztam el minden héten Vörösberénybe családomhoz, — föltette magában, hogy engem meglesve, szőlőhajléka ablakjából agyonlő.

Felkértem Rosost, hogy minden feltűnés nélkül tudja meg az igazat; — Rosos megtudta, hogy már több napig puskával lesett,

s hogy ez egy rossz hírben álló, a törvényszék által kezesség mellett ideiglenesen szabad lábra bocsátott egyéniség; — a törvényszék berendelte.

Mikor Zalába mentem, megkértem Rosost, hogy magyarázza meg neki orgyilkosi szándékának helytelenségét, s ha nincs más ok — eresztesse ismét kezességre. Veszprém megye oly nyugodt lön pár hét alatt, mint a mily nyugodt ma; a közigazgatás és igazságszolgáltatás, személy- és vagyon-biztonság, olyan volt mint a mai. Talán dicsekedés nélkül mondhatom, hogy szeretett főispánja vagyok ma e megyének: de nagyobb bizalommal, rokonszenvvel s előzékenységgel ma sem találkozhatom, mint akkor biztos működésem második hetében.

Kassich Béla volt lelkiismeretes, becsületes, szorgalmas titkárom, Verböczy kiadó, s iktatóm, Mogyorósi irnokom.

Zalában nem ismertek; nem is ment ilyen jól a dolog.

Horváth Willi volt alispán, — korlátolt tehetségű fanatizált, de becsületes egyéniség. Ez erővel martyr akart lenni.

Sok megtagadás kellett hozzá, hogy tervét meghiusítsam. Ott is elnököltem a közgyűlésen, ellenérvekkel nem, de találkoztam

daczos, megvető, kihívó rossz jóslatu tekintetekkel.

Osterhuber József, Deák Ferencznek sógora, ki régóta ismert, lett itt jó nemtőm. Ezen kitűnő jellemű, becsületes okos ember tanácsát jó lélekkel s egész megnyugvással követhettem, s most is áldom emlékét.

A mint a gyűlés után lementünk az egerszegi megyeház szűk lépcsőjén, egy erős férfi hang mondotta hátam mögött: „ezt kell agyon ütni, s vége minden bajnak.“

„Ne hallja kérem!“ mondá Oszterhuber, s én nem hallám.

Kanizsán herczeg Eszterházy palotájában nagy kitüntetéssel fogadtak. Chernel a herczeg főügyésze, volt a házigazda. Tódult hozzám a kereskedelmi, ügyvédi értelmesség, ezekhez a herczeg nagytermében, a tisztikarhoz s a polgársághoz a városház termében, a néphez a piacon szólottam. Sikerült a szenvedélyeket lelohasztanom, s a kedélyeket megnyugtatom.

A szentgróthi járás távol esik Egerszegtől is, Kanizsától is. — Nem akartam ezen népes vidék lakosságát ide fárasztani, irtam Szentgróthra gróf Batthyány Károlynak, — kit mint nőm közeli rokonát jól ismertem, — mikép

hozzá jövök a czélból, hogy Szentgróthon a vidék népével, s előljáróival találkozzam.

Károly gróf azt felelte, hogy más viszonyok közt igen örülne engemet házánál láthatni; de a mostaniak közt, s jelen minőségemben jobb szereti, ha nem jövök.

En azt feleltem, hogy legyen megnyugodva, a szentgróthi kocsmában rendeltem szállást; a mint Szentgróthra beértem, főtisztjét küldötte előmbé, s kéretett, hogy ha már csakugyan Szentgróthra kellett jönnöm, hozzá szálljak. — Behajtottam a kastélyba, melynek sok vendége volt; udvariasan, de hidegen fogadtak.

Másnapra az egész járás megjelent; a kocsmá terme nem volt képes befogadni a népet. Egyedül, huszárom kíséretében, fekete magyar ruhában jelentem meg köztük; a piacon egy asztalról szoltam hozzájuk, beszédemet lelkesedéssel fogadták. — A mint az asztalról le akartam szállni, leemeltek, s vittek a kastély felé, csak kérésemre bocsátottak a földre.

Ujra és ismét meggyőződtem arról, hogy a magyar nép jellemének legkimagaslóbb vonása, a vele született dynasticus érzet, s hogy a haza és trón érdekét egymástól szétválasztani s elkülöníteni nem képes, de nem is akarja. Természetes, józan esze helyesen fogja fel az

érveket; szívesen hódol a törvénynek, s enged az igazságos szigornak. Ne rontsuk e népet, ne gyengítsük vallásos erkölcsi és hűségi nemes érzetét; tanítsuk, nemesítsük: s még igaza lehet Széchenyinek!

Most már a szentgróthi vár tulajdonosa, családja és vendégei szívesebben, barátságosabban s bizalmasabban fogadtak.

Reggeli után társalogtunk kedélyesen több óra folyásig; nekem végre lakosztályomba kellett mennem jelentést írni, és intézkedni. Hat órakor volt a fényes nagy uri ebéd, talán huszonnégyen ültünk az ebédhez. Az ebéd vége felé egy futárt jelentettek. A komornik bevezette, ez egy vadász altiszt volt; Nugent tábornoszernagy tudatja velem, hogy Eszék capitulált, s hogy ha a megyéimben levő cs. kir. csapatra nincs szükségem, bocsássam el, s küldjek Eszék felé annyit, mennyit nélkülözhetnek.

Elmondottam az ujságot, mire a társalgás egyszerre megszűnt; ugylátszott, hogy az egész társaság azt hitte, mikép tévutra akarom vezetni.

Engedelmet kérve fölkeltem s tudattam Nugenttal, hogy nekem a két megyében, ez idő szerint, egy katonára sincs szükségem; hogy a velem levőket azonnal utnak indítom,

s hogy futárt küldök Veszprémbe, miszerint onnét is induljon Eszék felé az ott levő cs. kir. hadcsapat.

* * *

Másnap minden kíséret nélkül, egyedül actuariusom Szücs Péter urral indultam vissza Veszprémbe.

Elindulásom előtt megjött a posta, s Erkel azt írta: hogy Vörösberényben van a „Perepuoco;“ így szokta volt énekelni Kiss Miklós előbbi helytartósági tiszteletbeli titkár, s jó barátom a „per peco“ kifejezést olaszosan.

Elmés gondolat volt tőle, hogy ő, kit üldöztek egy proclamáció miatt, melyet Windischgrätznek Budára érkezése napján osztatott szét, mint nemzetőr ezredes, a királyi biztos családja körében keresett, s talált menhelyet.

Csapody lovászmesterének Meklenburgba szóló utlevelével, kit Kégl Nikolausnak hívtak, és szinte alacsony, hirtelen szőke volt, mint Kis Miklós; — kinek ruhája K. N. betűvel volt jelezve, mint Kiss Miklósé: Bécsen át szerencsésen megmenekült.

Szerencsésen visszaérkeztem Veszprémbe, hol mindent jó rendben találtam.

Kassich titkárom előadta az időközben érkezett rendeleteket. Ezek között volt egy, mely meghagyta, hogy Hunkár Antal szolgagyőri birtokát azonnal foglaltassam le; s hogy meghagyatott már Kovács Gábornak az itteni tanulmányi alapigazgatójának, hogy az egész birtokot vegye át és cameraliter kezeltesse.

Ezen rendelet már több nap óta feküdt Veszprémben.

Egy megbízható futár által értesítém a honn lévő Hunkárokat, Antalnak unoka-öccseit, hogy egyiket közölük saját érdekükben, jövő éjjel várni fogom.

Mihály vagy 10 órakor megjött.

Megmutattam neki az erőszakos törvénytelen rendeletet; s biztosítottam, hogy még pár napig e rendelet végrehajtásával késni fogok; — és így ez idő alatt ők intézkedjenek. Hisz tudom, hogy az egész birtok nem is Hunkár Antalé, hanem legalább felében unoka-öccsei tulajdona.

Mihály átlátta a veszély közelgését, csak tíz napot kért, mely alatt ügyeiket rendezhessék — és legbensőbb meggyőződés hangján adott kifejezést azon tántoríthatlan meggyőződésének, hogy ha tíz tizenkét napig Szolga-

győr lefoglalását elodázni lehet, a „német“ többé sohasem fogja elfoglalhatni!

Egy perczig saját eszemjárásának helyeségén kételkedtem, mert én máskép láttam, ismertem, s fogtam fel a viszonyokat. A következő az én meggyőződésemet igazolta.

Számtalan elfogatási rendeleket terjesztett előmbe Kassich, melyek egytől egyig alaptalan, nyomorult feladások folytán adattak ki, — a befogatásokat nem eszközöltem — fölterjesztést tettem ezen rendeletek ellen, és indokoltam a vád alaptalanságával, különösen azaz, hogy törvénytelen és igazságtalan szigorral Magyarországot pacificálni nem lehet.

Egy egész csomag hozzám intézett feladás feküdt előttem. Kit azzal vádoltak, hogy most jött Debreczenből; kit azzal, hogy most indul oda; kit azzal, hogy Kossuth-proclamatiót osztogat alattomban; kit azzal, hogy fegyvert, vagy magyar pénzt. rejteget stb. — Ezeket csomagosan a kandallóba dobtam, — még pedig a királyhoz való hűségem érzetében, s a trón érdekében. Hisz megfeleltem feladatomnak; a reám bizott megyéket pacificáltam; helyreállott itt a szó legszorosabb értelmében, aránylag igen rövid idő alatt, a törvényes rend, vagyon- és személy-biztonság. Saját lelkem meg-

győződését követhettem mindenben, mert tudtam, hogy Rousseau és Nobili baráti érzelmeire számíthatván az „Alter ego“ minden intézkedéseimet helyesli.

Nem mondom el, hány árvának adtam vissza atyját? hány nőnek férjét? hány családnak gyermekét? mennyi égetőleg fájdalmas könyeket töröltem le? mily szerencsétlenségeket előztem meg? s milyeneket enyhíték? De hivatkozom Veszprém és Zala megye összes lakóira, annak bebizonyítására: hogy e két megyében négy havi királyi teljhatalmu biztosságom ideje alatt, egy embernek sem görbült meg egy haja szála sem! S elértem Ő Felségének kiáltványában kijelentett célját; — sőt többet, mert nem csak pacificáltam e megyéket, de a tévutra vezetett nép hűségét is visszaszereztem a trónnak.

Áldlak téged isteni gondviselés! hogy elég erőt adtál e megpróbáltatásban. Feláldoztam hűség-érzetemnek minden érdekemet, mely e földhöz kötött; nőmet, gyermekimet, vagyonomat, nyugalمامat; s nem is bántam meg későbbi hálátlan viszonyok közt sem, soha. Életem büszkesége maradt azon tudat, hogy elveimért kész voltam meghalni. — [Lelki életemnek legfényesebb emlékpontja ezen kor-

szak, melyben a trónhoz viseltető hűségem érzetében, a trón nevében, annyi jót tehettem véremmel.

* * *

Rendeletet kaptam Windischgrätz herczegtől, hogy miután Gaál le van rendelve Tolna felé; s miután e napokban gőzhajón katonaság kíséretében le is kell utaznia, vegyem át Fejérmegye pacificációját is.

Átmentem hát Fejérvárra. Itt a legziláltabb viszonyokat, s köz-elkeseredést találtam. Gaált nem ismerték, nem bíztak benne, még a békét kívánók sem. Ő sem ismerte az embereket, és viszonyokat; korlátolt tehetségű, vagy szenvedélyes egyének utmutatása szerint kellett intézkednie.

Igy a pacificáció érdekében semmire sem mehetett; sőt a hangulat most rosszabb volt, mint akkor, mikor engemet ott elfogtak.

Hozzám sem simult a közvélemény; mert jól érezték irányombani eljárásuk méltatlanságát, s azt hitték, hogy most fogom magamat megboszulni.

Nem tudták, hogy: Horváth az egész vá-

rosi magistrátust vason akarta — az irányomban elkövetett eljárás miatt — Budára küldeni; és az Abán működött megyei bizottság vagyonát ugyan ez ok miatt, zár alá vétetni; s hogy csakis nekem, vagy inkább Horváthtal volt baráti meghítt viszonyom és ennek benem helyezett bizodalmánál fogva sikerült e szerencsétlenséget tőlük eltávolítanom.

Bebizonyítottam, hogy elfogatásom, nem a városi hatóságnak számítható be. Hogy e városi hatóság, Horváth által meg nem előzött viszonyok közt, másképp nem járhatott el. Bebizonyítám, hogy a megyei bizottság, a felizgatott nép befolyása, s fenyegetése folytán határozott irányomban; és így ezeket sem kell elkeseríteni. Hogy nekünk, kiknek feladatunk a pacificáció, a nép megnyugtatása a rend és törvényesség helyreállítása: nem lehet feladatunk a mult bűneit, vagy tévedéseit kutatnunk és büntetnünk. — Ellenkezőleg, meg kell nyernünk a nép bizalmát a multnak felejtésével; s a jelenre vonatkozó törvényes, igazságos, s szigorú eljárásunkkal.

A N. N. urnak irányomban elkövetett eljárásáról pedig nem szóltam senkinek.

Fejérvártt régi meghítt barátim is alig mertek nappal hozzám jönni. Ha valakivel ta-

lálkozni akartam, hozzám kellett rendelnem; az ott észlelhető közhangulat terrorizált mindenkit.

Hogy a közönséget uram királyom szándékáról meggyőzhessem, közgyűlést akartam összehívni, hogy ebben élő szóval megnyugtathassam a lázasan izgatott közvéleményt.

Midőn ezen meghívást fogalmaztam, tudósított Rousseau, hogy Gaál már utban van Fejérvárra, és így itteni működésemtől a herczeg fölmentett.

Gaál hajóját Tolnában a partról meglödzték ki nem szállhatván sehol; visszajött, — és én vissza mentem Veszprémbe.

* * *

A (1849) márczius negyediki patens („Reichsverfassung“) megjelent, s engemet igen kellemetlenül, sőt leverőleg érintett. Hisz ez az ellentéte volt ő Felsége kiáltványának, — kir. biztosi kinevezési okmányom világos értelmének, — saját proclamációim és nyilvánosan tartott beszédeimnek. Vállalkoztam igenis a törvényesség és alkotmányosság helyreállítására, de Magyarországnak Ausztriába a mondott patens értelmében leendő beolvasztására

soha sem vállalkoztam. Elhatároztam, hogy nem is fogok vállalkozni erre soha, hanem kir. biztosí állásomról azonnal lemondok. Elmentem ennek folytán azonnal Pestre. — Ott a herceget magát nem találtam, de Rousseau biztosított, hogy a herczeg azt mondotta Szögyényinek, ki mint a helytartóság elnöke a patens folytán szinte lemondott, — hogy míg ő áll a dolgok élén, ezen patens Magyarország nézve, életbe nem léptetik.

Elmentem tehát Szögyényihez. Ő is megnyugtatótt, s igazolta Rousseau szavait. Megnyugodtam; még pedig annál is inkább, mert tudtam, hogy Szögyényi csakis addig marad magas állásában, míg hazájának, s a trónnak hasznos szolgálatot tehet.

Ezen patens kibocsátása politikai hiba volt, mely magát megboszlulta; nem a forradalom ellen küzdött többé jogosan a trón; hanem a forradalom küzdött az ellen-forradalom ellen.

A forradalmat és a magyar hadsereget lelkesíté; a forradalom elleneit, a korona híveit leűjtá. Könnyelműség, elbizakodás, vagy kiszámított rossz akarat tanácsolta-e a minden viszonyok közt nemes lelkű királynak ezen intézkedést? nem tudom. De kétségtelen, hogy az 1849-ki márczius 4-i patens szűlte az ápril 14-i

debreczeni határozatot. E két esemény megsemmíté a legitimitás táborát. Az első miatt nem védhető (a legitimitás) többé a koronát a nemzet irányában; a második folytán nem menthető tovább a nemzetet a korona előtt.

Kápolnánál és Isaszegnél Windischgrätz a csatákat elvesztette. Feladta budai állását, ott hagyva Hentzyt az erőd őrizetére, s maga Bécsnek, Jelasics lefelé vonultak. Welden vette át a főparancsnokságot; a dunántúli kerület katonai főparancsnoka pedig Burich tábornok lőn; mindkettőt személyesen ismertem — különösen Burichchal jó barátságban voltam.

A muszka sereg közelgett, a magyar sereg visszavonult a roppant erő előtt a hegyekből a síkra.

A budai közigazgatás és Kamerális működés megszűnt; az egész consilium, minden fundatiókkal, — az egész Kamara minden készletével Stiriába menekült. Éjszakára hozzám jöttek mindnyájan Veszprémbe, hol szállásomon, a püspöki residentiában fogadtam őket gróf Almássy Mórliczczal és családjával együtt. Másnap vendégeimet és 49 millió értéket tovább szállítottam.

Családomat már nem láthattam, annyi időm sem volt, hogy egy órára Vörösberénybe me-

hettem volna. Bekértem tehát nőmet, elmondottam neki, a mint ismertem, a viszonyokat, jelesen azt: hogy most már Vörösberényben nem lehetnek biztonságban mert a cs. sereg visszavonult, s talán kivonul egészen Magyarország dunántúli részéből is.

Ajánlottam néki, hogy menjen gyermekeivel Akára, mert én oda megyek, a hová Ő Felsége rendel; de ő nem akart elhagyni; — gyermekeinket Mókit és Miklóst a becsületés Theindl barátom felügyelete alatt elküldöttük Akára szüleimhez, egy 7 éves Baillou hugomat pedig behozattuk Veszprémbe, a legszükségesebbet összecsomagoltuk, úgy hogy minden perczen indulhassunk.

Weldentől kaptam parancsot, hogy ha az utolsó katona kivonult, menjek én is Sopronba; ott kapom további utasításaimat. Burich pedig arra kért, miszerint csináljak Baranyában, Tolnában és Veszprémben még létező kisebb csapatoknak „Marche-routot“, hogy biztosan érhesse nek Sopron vagy Grác felé. Elkészítém, s Burich tanácsom szerint szerencsésen intézkedett.

Ápril 27-én az utolsó katona is eltávozott s én egyedül maradtam Veszprémbe. Meg akarván tudni a nép hangulatát irányomban: kiementem sétálni nőmmel, az egész városon ke-

resztül a Rohonczy-féle házig és vissza, a közönség mindenütt tüntető szivességgel fogadott.

Későn este érkezett egy kis Ulanus csapat Hoffmann őrnagy vezérlete alatt; ez hozta a két államfoglyot gróf Batthányi Lajost és gróf Károlyi Istvánt.

Hoffmann el akarta vinni a megyei összes cassákat, s a pandurok s hajduk fegyvereit; de én nem engedtem. Mert e pénz az idevaló adózók és magánosok tulajdona; a pandurfegyverre pedig most a megyének biztonság és rend tekintetében inkább van szüksége, mint volt akkor, mikor ezt a cs. kir. sereg is biztosította. — Veszprém és Zala megye, már oly pacificált, mint Sopron és csak a törvénynek lehet itt hatalma, s erőszakoskodásra sem jog, sem ürügy.

Nehezen, de megértette érveim helyességét Hoffmann őrnagy s engedett mivel tudta, hogy a fővezérek osztatlan bizalmát birom.

Welden parancsa folytán most már nekem is mennem kellett. Nem akartam elhagyni hű segédzemélyzetem, archivumom és cselédjeimet. Saját két négyes fogatomon készültem indulni Sopronba. A megyei magistratus eljött hozzám, melyet megkértem, hogy az adminisztrációt folytassa. Rosos és Késmárky barátaim-

tól érzékenyen elbucsuzva, szobámba mentem utias öltözködés végett, itt várt becsületes házi orvosom Haizler ur. Megkértem, hogy látogassa meg gyermekeimet Akán, intézkedjék ezekre nézve egészségi szempontból, s értesítsen időről időre; — megígérte.

„S most nekem van egy kérésem Méltóságodhoz“ szólt hozzám ő: „fogadja el tőlem ezen 7000 váltó forintot.“

„Hogy érti ezt Doktor ur?“

„Kölcsön, ha valamikor visszaadhatja; bárati hűségem emlékeül; ha vissza nem adhatja.“

Nehezémre esett e nemesszivű ajánlatot visszautasítanom; mert láttam, hogy fájtn neki elhatározásom. De nem tehettem másképp, hisz csakugyan nem tudtam, leszek-e oly helyzetben többé, hogy pénzét visszafizethessem; egy becsületes családtyának talán több évi fáradozása és szorgalma díját veszélyeztetni pedig lelkiismeretlen eljárásnak tartottam.

A veszprémiek előzékenysége irányomban akkor, midőn a hatalomnak, melynek kifolyása voltam, fénybeborult, s Haizler doctornak áldozatkészsége akkor, mikor már menekülő voltam; jól esett lelkemnek. Ezt a veszprémieknek s Haizler családjának soha sem fogom

eléggé meghálálhatni. Az elsőként tettem s tesztek is mi tőlem telik; — a Haizler család iránti hálám kifejezésére, még nem nyilott alkalom.

Előjárt két négyesem, egy utazó hintó és egy hosszú paraszt kocsi. Az elsőbe beleült nőm, én melléje, szemközt a kis Baillou Mari s a komorna. A másik kocsira föltettük irattáromat; felült titkárom Kassich Béla, és Verböczy igtatóm s kiadóm. Az egyik kocsi bakjára vadászom, a másik kocsiera megyei huszárom ült. — Sok nép tódult össze a püspöki lak előtt. A mint elindultam barátságosan, s tisztelettel köszöntöttek bennünket.

Rohonczy-, vagy most már Eszterházy-házon túl az országút mellett volt felállítva egy dzsidás csapat, a háttérben egy paraszt kocsi, ebben ült négy dzsidás által körülvéve Batthyányi és Károlyi.

Megálltam s a tisztet hozzám kértem.

„Beszélhetek egy perczig a foglyokkal?” kértem.

„Engedelmet; azt a határozott parancsot kaptam, hogy a foglyokhoz senkit se engedjek közeledni, — ha pedig ellenállhatlan erővel közelednének feléjük, agyonlövessék őket.”

Nem hiszem, hogy ez lett légyen a parancs, csak azért híresztelték így Palotán és

Veszprémbe is, hogy a népet a foglyok megszabadítási szándékától visszariasszák.

Elhajtattam Pápára, ott Eszterházy gróf kastélyába szálltam, itt elértem Gruber báró tábornoknak (Kommandant des schreibenden Hauptquartiers.) hadi szállását. Ez is már visszavonulóban volt Kőszeg felé. Pápán a kastély délnyugati részén voltam kíséretemmel elhelyezve. Éjfél után lehetett, mintegy három óra, mikor Szirmay huszár kapitány Gruber tábornok segédje reánk nyitotta az ajtót, annak kijelentésével, hogy Komáromból a magyarok egy része erre tart, s már közelednek.

Éber cselédjeim lévén, egy óra múlva már kocsin ültünk, de nehéz volt a városból a sok társzekér, ágyu stb. közt kihatolni. Végre elhagytuk e zűrt; s megvilágosodván jó uttal sebesen mentünk Czell felé. — Itt állott még a mise, a templom előtt megálltunk, misét hallgattunk s mentünk odább Sopron felé. — Utközben csinos fogatot értünk utól, egy főtiszt hajtotta lovait, cselédjei hátul ültek. Elkerülvén felismertem Szeth ezredest, nagybátyám Fiáth Péter sógorát; leszálltam kocsimból s melléje ültem; ott, hol a soproni uttól a Győr felől vezető országut találkozik, nagy tömegek haladtak felénk: :

„Mi ez ezredes ur?“ kérdém.

„Nem tudom, de mindjárt meglátjuk,“ —
s megállván előkeresett egy jó tábori távcsőt,
s megismerte, hogy ezek cs. kir. seregek, me-
lyek rendetlenül összekeveredve haladnak Ko-
márom, Győr felől szinte Sopronnak. Délután
4 órára szerencsésen Sopronba értünk, egy
hajtással etetés nélkül. — Itt egy nap meg-
nyugodva Bécsbe mentünk s szokott vendég-
lőnkbe a „vadember“-hez szálltunk.

* * *

Itt éltem 8 lóval és egész kíséretemmel
szeptember elejéig, saját költségemen.

Sok jó barátot, sok ismerőst leltem itt.
Elejénte bízunk abban, hogy a forradalom le-
fog győzetni, s ezután alkotmányosságunk visz-
sza fog állítatni. De csakhamar észrevettük,
hogy a befolyásos hatalmas egyének mást ter-
veznek; s hogy a marczius 4-i patenst Magyar-
országra reá fogják erőszakolni.

Ő Felsége magán kihallgatáson fogadott.

Kegyes, leereszkedő fogadtatásom, hűsége-
m, feláldozásom s tett szolgálatimnak Uram

királyom részéről történt kegyes elismerése s köszönetének nyilvánítása, elfelejteté velem minden bajomat, s a legboldogabb halandó levék.

* * *

A magyar fősereg megállapodott Buda ostromlása végett; — de mi történik, ha ez ott hagyva, és csak megfigyelve Buda várát, gyorsan halad Bécs felé? ha utoléri Bécs előtt a visszavonuló osztrák sereget?

A gondviselés nem így akarta, — Budát hősieken bevették, — de ez alatt a muszkák is megérkeztek.

* * *

Geringer átvevén Magyarország polgári kormányzatát; magához hivatott. Miután kérdéseiből azt értettem, hogy vagy a helytartósághoz, vagy a muszka táborba kíván küldeni; őszintén nyilvánítám én is, hogy én csak a magyar királyt, és a magyar törvények értelmében, független hazámat szolgálhatom. — És hogy

amint az alkotmány s rend visszaállítására eddig is, úgy ezután is szívesen nyújtok a trónnak segédkezet: úgy Verwirkungs-theóriát nem fogadván el, ez irányban semmiféle küldetést, vagy megbízást el nem vállalok.

Nem szólított meg többé senki; de más magyar embert sem, kivéve azokat, kik a muszka sereg intendatúrájára vállalkoztak. Ezek elhatározásukat nem is közölték velünk, értem a legitimitás pártjával, mely mindennap találkozott Sennyeynél; ők egyszerűen elmaradtak.

Mellőztetésünkől már gyanítók: mi vár hazánkra?

Kínos, fájdalomteljes négy hó várakozott reánk Bécsben.

Tizenegy órakor találkoztunk mindennap Sennyeynél, — elbeszéltük ki mit hallott? esténként szórakozást kerestünk, de ez is csak búfelejtésért történt; kábított, de nem mulattott. Hazulról magán ügyeinkről, egy szót sem tudtunk, nem jött sem levél, sem hírnök.

Találkoztam gróf Festetich Dénessel; — neje csüggett karján. A mint köszöntém azt mondotta: „szegény barátom.“

„Igaz, hogy szegény! de miért szegényebb ma mint tegnap?“ kérdém tőle.

„Nem tudod még, hogy lefoglalták s el-

kobozták mindenedet; Vörösberényben, még házi butorodat is.“

„Honnét tudod ezt?“

„Somogyból szökött be hozzám egy tisztem, ez beszélte.“

Ámbár nem hittem, mégis kellemetlenül érintett e hír.

Nem hittem pedig, mert tudtam, hogy Veszprémben ez idő szerint Hunkár Antal a főispán, s Rosos az alispán, és hogy ezek, különösen Rosos ily törvénytelen, erőszakos eljárást nem egy könnyen engedtek volna meg irányomban.

Festetich Géza is itt élt, mint mindig a „Károly főherczeg“ czimü vendéglőben. Elmentem hozzá, s kértem, mit tud hazulról? ő se hallott már 3 hó óta semmit.

„Miből élsz hát öcsém itt, e drága városban?“ kértem.

Fölkelt, kinyitott kulccsal egy asztalfiókot, mely teli volt rendetlenül belétömött bankjeggyel; ezt mutatva mondá:

„Ebből! ezt mind úgy nyertem a télen tarokkjátékban, végy belőle a mennyit akarsz.“

Megköszöntem, s megígértem neki, hogy azon esetben, ha pénz dolgában megszorulnék, igénybe veszem szivességét.

Találkoztam az utcán egy ismerősnek látszott izraelitával.

„Nem veszprémi ön?“ kérdém amint elment mellettem.

„Igen odavaló vagyok méltóságos uram.“

„Reá ér egy perczre vélem szállásomra jönni?“

„Akár egy órára,“ volt a felelet.

Felmentünk együtt szobámba, felelt minden kérdésemre értelmesen, szabatosan; adott felvilágosításai reám nézve megnyugtatók voltak, a mennyiben biztosított, hogy vagyonom lefoglalásáról semmit sem hallott.

Pár sort írtam Erkelnek, megemlékezve Vurdárol négyesünk tenoristájáról, kit — mert mindig megvette legnehezebb buzámat, igen szépen megörletvén azt a veszprémi műmalomban, lisztjéből szarvacsokat készített, — „Kipfel“-nek hívtunk. — Erkelhez intézett e levelemben ezen kérdést tettem hozzá „Was macht“ s itt egy szarvacst rajzoltam, egy kérdő jelt tevén utánna.

Negyednap már becsitálta Hunkár Erkelt, s tudni kívánta, mit tesz e rejtélyes jel? — a jószívü izraelita nem Erkelnek, hanem Hunkár főispán és teljhatalmu biztosnak kézbesíté levelemet.

Igen meleg tavasz és nyár volt ez. Nőmet, ki már rég vágyott Nagy-Mária-Celbe, saját fogatomon oda küldöttem; de ezen kirándulás sem birta enyhíteni honvágyát és sóvárgását gyermekeink után.

A muszkák előre haladtak. — A Komárom cernirozására összeállított hadtestnek segítségével — mely a győztes olasz seregből jött részben ide, — Panjutin orosz hadserege is megérkezett. A komáromi őrség Klapka vezérlete alatt ezeket megtámadta; de a muszka ágyuk és Benedek vitézsége által visszavetvén, a vár szorosabban vététt körül; minek folytán az országutakon Bécs, Győr és Fejérvár felé a biztos közlekedés megnyílt.

Nőm nem volt tovább Bécsben megtartható. — Ennek folytán irtam Akára, hogy atyám küldjön biztos egyént, és egy jó fogatot hétfőn estére Győrbe, a Bárány vendéglőbe; mert nőm kis hugunkkal kedden délben Győrbe érkezik; úgy hogy még az nap világgossal haza mehessenek Akára.

Atyám ki nagyon szerette menyét, saját fogatján jött Győrbe; egy órakor enni szokott, s ezen időben lement a közös ebédlőbe, ott egy hosszú asztal végén leült s ebédelte.

Néhány tiszt lépett be, élükön gróf A.

K. akkor talán ezredes, — leülve ugyanazon asztalhoz.

A. K. atyámat fixirozva mondá a pinczérnek :

„Ich habe es Ihnen doch gesagt, das bei meinem Tische blosz k. k. Ofiziere sitzen.“

A pinczér mokogott valami mentséget.

Atyám meghagyta a pinczérnek, hogy vigye terítékét a szomszéd asztalra, fölkelt s maga is a másik asztal mellé ült.

Nőm megérkezett, s megértvén, hogy atyám az ebédlőben van, oda sietett.

Érzékeny volt a találkozás; ebéd után előjárt atyám fogatja, nőmet, atyám karjára fűzve, az ebédlőből távozni indultak, a mint a tisztí asztalt elhagyták, atyám megfordult a tiszték felé, s ezt mondotta :

„Meine Herren! ich habe oft die Ehre gehabt am Tische Seiner Majestät zu speisen; und sehr oft habe ich Generäle bei meinem Tische bewirthet; — bei Ihrem Tische zu speisen, würde für mich, és ezt hangsúlyozta, keine Auszeichnung gewesen sein.“

A meglepett tiszt urak egy szót sem feleltek.

Egyedül maradtam Bécsben, hazulról csak gyéren kaptam tudósítást; Sennyeynek látoga-

tott terme, — s Nádasdy Ferencz előzékeny szivessége lön egyedüli szórakozásom, és vigaszom. De a napnak három negyedét házam fölötti búban, s családom miatti aggályban leverten töltém. Életemnek e kettő volt mindig főérdeke — s ezek sorsáról hetekig mit sem tudtam. Kínos, kiállhatlan állapotá vált e gyötrő bizonytalanság. Nem leltem többé szórakozást a birodalmi fővárosban; fuvolám is csak komoly bús — méla hangot adott, s ha ellágyított, könnyeim nem enyhíték lelki fájdalmimat. Hisz örömkésérűek voltak cseppjei!

* * *

Ki lehetett ugyan előre számítani a Catastrophát, a világosi capitulatio még is meglepett bennünket.

Barátim s jóakaróim tanácsa és aggályai daczára elhatároztam, hogy most már haza megyek.

Szerencsésen elértem Akára, de családomat nem leltem ott. A bodajki fürdőbe utánuk siettem; reggel 8 órára a kocsmába hajtattam, családom — a szerény fürdőházban lakott. Beléptem ennek udvarába, egy kis leány gyermek játszott az udvaron: Mókim volt.

Első perczen nem ismert meg, de csakhamar nyakamon csüggött; egy erős kis fiu dajkája karján, az udvar közepén álló hárs árnyában aludt, oda vittem kis leányomat; ez volt Miklós fiam.

Nem kísértem meg örömöm s boldogságom, atyai büszkeségem fokát ecsetelni; s már csak azért sem, mert hiu lenne törekvésem. Hisz a természet nagy fájdalomnak, s nagy örömek könyeket adott, — de nem adott képeséget ezeknek szavakban kifejezésére. — És ha sikerülne is halvány képét adnom lelki boldogságomnak: a rideg jellemek nem értenék; az atyaság boldogító érzetével bírók pedig megértenek, ha csak annyit mondok, hogy kimondhatlan boldog voltam, ennyi idő, s viszontagság után gyermekeimet ismét dobogó szívemhez szoríthatni.

Jobb karomon leányomat, bal kezemen kis fiamat vittem föl az emeletbe, s itt nőm borult sírva nyakamba. Hálát adok az isteni kegyelemnek éltém ezen perczéért! Kártalanított az egész életem összes szenvedéseiért, s még emléke is kártalanít minden jövő fájdalmaimért, melyeket a sors még tán reám mérend.

Családomat Bodajkon hagyva, elmentem vasárnap mise után Vörösberénybe; — a litá-

niára értem ide, első lépésem a templomba volt, hálát adni az Uristennek, hogy ismét itt-hon vagyok.

A mint kijöttünk a templomból, a nép körül fogott, nem tudván, hogyan nyilvánítsa a fölötti örömét, hogy ismét köztük vagyok. A reformátusok is akkor végezték délutáni áhitatosságukat; lejöttek ezek is, udvarom megtelt. Jól esett lelkemnek a becsületes egyenes szívű egyszerű népnek szives, örömteljes rögtönzött fogadása.

Vörösberényben Erkel becsületessége, s tisztjeim erélye folytán, mindent a legjobb rendben találtam; sok pénz volt a Cassában, — a termés közészerű, a cséplés javában folyt.

Másnap megjött családom.

Austria orosz segítség mellett leigázta Szent István birodalmát, oly törvénytelen, véres kegyetlenséggel és szándékkal, mint a muszka Lengyelországot. — Haynau és Susan boszut leheltek. Nem azt nézték, ki a bűnös, saját törvénytelenül rögtönzött büntető eljárásuk szerint; — hanem azt gyilkolták, kit hatalmukba keríthetének. Bekövetkezett a boszú, embertelen szívtelenség, kegyetlenség és borzadály zeníthje az 1849. október 6-ika.

A bécsi forradalmárok kegyetlenségeiért

a magyarokon álltak nemtelen boszut ; meg nem gondolva, hogy minden egyes, a bőszenvedély által aláírt törvénytelen halálos ítélet folytáni hóhér pallos-csapás, mely egy már ártatlan főt gördít a bakó lábaihoz : mélyen sujtja a legitimitást is.

Baromi lőn a szegény magyar helyzete. Betoppant a Gensdarm bárkihez is :

„Jöjön velem“ — kiáltá.

„Miért és hova?“

„Jöjön jó szántából, mert máskép erővel elviszem;“ — volt a válasz. — Vagy belépett az adószedő.

„Fizessen ennyit és ennyit“ rivalgott, s a kérdésre :

„Miért?“

„Fizessen azonnal, mert máskép exequálom,“ volt a válasz.

S így tartott ez több éven keresztül : minden kitünőbb egyéniség rendőri felügyelet alatt állott ; de különösen mi, conservatívek. Ugy látszott, nem tudták megbocsátani ; hogy nem voltunk mi is forradalmárok.

„Vége volt mindennek, még a remény mécse is kialudt már.“

„A minden szenvedélyeiben felzaklatott nemzet : apathiába esett.“

„És kezdődött a soldateska rémuralma.“
Hat hónapig tartott minden borzadályaival, hogy
helyet adjon egy kiméletlen, germanizáló, vas-
kezű és vaskövetkezetességű, ellenséges indu-
latu Bach, később Schmerling-féle német kor-
mánynak.“

Szerencsét kívánok neked, jelen ifju nem-
zedék! hogy e nyomorult helyzetet a távoból
már, csak távcsőn át látva: ennek kinos, lelket
ölő fájdalmait nem érezted. S bízom a magya-
rok Istenének kegyelmében, hogy nem suj-
tandja többé, ily megaláztatással e nemzetet;
csak ne feledje ez, hogy e siralmas helyzetet
a forradalom szülte!

* * *

A political élet, sőt a személyes szabad-
ság is megszűnván: kizárólag családom, gaz-
daságom, s nemesebb szenvedélyeimnek éltem.
Családom szaporodott, gazdaságom gyarapo-
dott. Vörösberény menhelylyé vált, respectál-
ták visszavonultságomat a hatalmat kezelők, és
ezek közegei, mert gyanúsítani nem bátor kod-
tak. Nyugodtan, kellemesen, s mondhatnám

boldogul folytak éveim, csakis politikai helyzetünk lidércze nyomta lelkemet.

Nyitott házat tartottam, szívesen láttam mindenkit. Sokat voltam együtt Rosos István-
nal, ki közelemben Sááriban lakott állandóan,
— Csapodival, gróf Batthyányakkal, Schmideg-
ghel, Matkovicscsal.

Minden szenvedélyeim közt legtöbb gyönyört szerezvén nékem ez időtt is a zene: szabad időmet ezzel töltém. Nappal zongora kísérettel fuvoláztam; estélyenként quartettokat, vagy pedig Theindl és Vurdával egymást felváltva egyesén, avagy duettokat énekeltünk. Minden nevezetesebb zene-szerzeményt meghozattam.

Rendeztem a Balaton partján fekvő sóstói vadászatokat, s itt fogadtam négy megye kitünőbbjeit; gyönyörű vadászatok voltak ezek. A tó közepén fekvő árnyas szigeten telepedtünk meg, egy nagy kényelmes, 30 egyént befogadó kunyhóban. Reggeli 10 órára ide hajtott 20 urifogat. Lobkovicz herczeg, ki Fejérvártt parancsnok lőn, volt legkitartóbb vadász bajtársunk. — Tőle tanultuk, hogy kell száz lépésnyi távolságra réczét, szárcsát lőni. Részt vettek a Batthyányak, Zichyek, Szögyényi, Csapody, Rosos, Késmárkyak, Döryek, Talliánok,

Nagyok; szóval az egész vidék birtokos osztálya; sőt Majláthhoz is volt szerencsénk. — Csöndesen vonultunk ki a szigetből úgy, hogy a tóban levő ezernyi rucza észre sem vette: a Balaton partjára, melynek fedezete alatt felállottunk. — Az adott jelre megindultak a hajók a tón; és a réczék özöne repült a Balaton felé. Nem győztünk tölteni, s löni. Ezen attaque jó félóráig tartott.

Miután a réczék elrepültek, körülfogtuk a tavat, két nagyobb hajó, puskásokkal, és két kisebb, puskás nélkül zavarta fel a tunyább szárcsákat. Rendszeren 300—400 darab közt lőttünk délig: 12 órakor ebédeltünk, délután pedig két órára vissza jött a vad a Balatonból a tóra; ismét körül álltuk hát ezt. Négy órára behajtottunk a marosi tóra, s itt folytattuk kedvtöltéseinket. A 70 éves gróf Batthyány Imre is megjelent néha; melléje állt tisztartója Scherer. Ha jött a récze, Scherer, ki kitünő puskás volt, mindig egyszerre lőtt az öreg gróffal „Bravo Euer Exellenz“ kiálltatták szomszédjai. És az öreg ur igen örült. Ismételtük ezt minden héten egyszer, augusztus derekától október közepéig.

Kivettem az enyingi uradalom vadászatját haszonbérbe s október második felétől mig

csak az idő engedte, itt is vadásztunk minden héten 2—3 nap puskával, vagy agarakkal lóháton; ide is eljöttek barátim és ismerősim.

Itt a provisorium alatt Késmárky József volt a főbíró, (ki jelenleg Veszprém megyei törvényszéki elnök). Közelebb megismertem ekkor ama jellemes, becsületes, tanult, okos, nemes szívű egyént; majdnem delejes vonzalmat éreztem már első találkozásomkor, és e rokonszenvem évről évre nőtt. Mert minden nehéz viszonyok közt kiállta barátsága a tűzpróbát. Az ő barátsága talán egyik legnagyobb lelki kincsem ma is.

Nem kis vigasztalásomra szolgált, és szolgál ma is, hogy családom — ha meghalok — benne fogja találni legmegbízhatóbb barátját, s tanácsadóját, mert ő családom mindegyik tagja iránt, igaz érzelemmel viseltetik.

Az ő barátságáról el lehet mondani hogy: olyan mint a csillag. Minél sötétebb az éj: annál jobban ragyog.

* * *

Csapodynál minden ősszel többször agarásztunk, s nála lucullusi fénynyel éltünk.

Polgárdin állt a kopó falka; e nemes érzésű vendégszerető család mindig szívesen fogadott bennünket.

Ha eluntam a sport e nemét, fölmentem atyámhoz azért is, hogy nagy-vadra vadász-hassak.

Egy alkalommal Erkel barátommal mentem oda; sógorom Baillou már ugyan e célból ott időzött. — Kimentünk együtt két kocsin Timárba, hol meglátva két szarvast, sógorom ajánlotta, hogy miután ő már ez idén sok szarvast lőtt, el fog bennünket állítani; Erkelt engem s vadászomat azon vonalon, melyben a szarvasok valószínűleg kitörnek; ő pedig a két kocsival felénk fogja terelni. Én úgy állottam, hogy mindig láttam a szálosban álló nemes állatokat.

Előbb hogy sem a puska pattanását hallottam volna, láttam, hogy az egyik álló helyén elesik; — a pattanásra a másik megiramlott, de pár ugrás után ez is elesett, s csak azután hallottam a második pattanást. — Sógoromat kocsin bevárták az aggálytalanok vagy száz lépésnyire, s ő mind a kettőt lelötte. — Sohasem engedtem többé, hogy ő hajtson.

Karácsony és ujév közt ismét fölmentem Erkelrel Akára szarvastehenet löni.

Kimentünk két szánon; Erkel velem, bátyámmal pedig, a most is szolgálatomban levő Gyuri vadász. A dobosi szálosba szánkáztunk az országut felé. Egy szarvascsapat fris nyomaira akadva, üldözőbe vettük őket; de ezek egy fiatal sűrű vágásba menekültek.

„Hogy kapjuk meg őket?“ kérde bátyám Gyuritól.

„Ugy, hogy az urak menjenek szánon azon rétre, mely a vágásban a sövénykúti határt jelzi; ott álljanak el 150 lépésnyi távolságra, a szánakat küldjék felre; én pedig gyalog a falka után megyek. Ha megálltak a vágásban, kézre kerülnek,“ felelt vadászom.

Igy cselekedtünk; bátyám állott el, azután én, utánam Erkel.

Hallottam a szarvasok törtetését Erkel elé; ez duplázott, oda siettem:

„Mit lőt barátom?“

„Itt fekszik“ monda, egy elesett nagy szarvas tchénre mutatva vagy 40 lépés távolságra. Bátyám is oda ért; — „rosz lövés“ monda ő, és kihuzott egy vadász kést, melylyel szive felé szurt. — Ekkor a tchén felugrott, s egész erejével megiramlott. Nékem fegyverem felhuzva levén kezemben, pár öl távolságról lelöttem.

„Mind a két lövést erre a tehenre tette ön?“ kérdém.

„Nem — felelt Erkel — a második csőt egy másikra löttem ki.“

„S eltalálta?“

„Nem tudom, de remélem.“

Arra tartottunk hát a merre a második lövés történt. Én puskámat oda adtam vadászomnak, hogy töltsse meg; baj volt ez nagy hidegben az előtöltőkkel, mert a fagyos golyó hidegben csak erővel volt leverhető. Erkel menésközben töltött; s alig mentünk 100 ölnyire a falka csapásán, előre tekintve megláttam egy szarvas tehenet vágy 60 lépésnyire egy bokorban feküdni, fejét fenntartva nézett felénk.

„Ott fekszik, lőd bátyám.“

„Nem látom.“

„Add ide puskádat.“

Bátyám oda nyújtá golyós fegyverét én célba vettem, elsütöttem; a szarvas felugrott s újra lerogyott.

Oda érve, két szarvas feküdt egymás mellett, az anya már megmerevedtem; s borja — mely szinte az anyához feküdt, általam nyakszirt-lötten. E három vadat rövidebb idő alatt ejtettük el, mint mennyi idő kell e jelenet leírásának elolvasására.

Két tavasszal báró Prandauhoz mentem Míolác- és Valpóra, erdei szalonkákra vadászni. Igen nagy urakkal, találkoztam ott. Lichtenstein hercegek — Jelasics — Denkstein tábornokkal, — Lamberggel, Wenckheimmal — Breimerrel, Festetich Gézával. 1855-ben 21 vadász-nap alatt 1007 szalonkát, 1856-ban ugyanannyi nap alatt, 976 szalonkát lőttünk.

Nemeskeblü, vendégszerető házi gazdánk nagyuriasan látott el bennünket mindennel. Hálasan emlékezem meg irányomban tanusított szivességéről.

Egy alkalommal szalonka repült ki Denkstein tábornok és Wenckheim Béla közt. — Denkstein rálő, — s Wenckheimba vagy 100 apró sörétet lőtt. — Megijedve, abban hagytuk a vadászatot; Denkstein majd kétségbe esett, s agyon akarta magát löni. — Wenckheimből az ólmot kiszedték, s negyednap ismét vadászott velünk.

* * *

Ez idétt gróf Batthyány Gedő elvette legfiatalabb nővéremet Bettyt. Atyja átadta neki kustányi birtokát.

Sógorom a gazdasághoz akkor még nem értvén, sokat jártam hozzá s ő szívesen élt tanácsommal, én pedig szívesen mentem oda, mert Kustány csak félórai távolban fekszik Kehidától s itt lakott akkor Deák Ferencz.

Mindennap találkoztunk; vagy én mentem hozzá, vagy ő jött át Kustányba. Behatólag, bizalmasan megbeszéltük a mult tévedéseit, a jelen nyomasztó türhetlen helyzetet, a jövőhöz kötött kétes reményeinket.

Ő mondotta nékem hogy „nem szabad kétségbe esnünk; el kell követni a társadalmi téren mindent, mit a jelen viszonyok közt is lehet, a nemzet egyesítésére. Tenni kell pedig különösen nektek conservativeknek, kiknek loyálisát a korona is kénytelen elismerni; — kiknek becsületes szándékait s hazafiui érzelmeit, a nemzet sem vonhatja kétségbe többé.“

„Az első feladat — folytatá — megakadályozni azt, hogy Magyarország részéről választások történjenek a Reichsrathba. E cél elérésére használatok fel társadalmi állásokat; találkozzatok a nemzet értelmiségével ott hol lehet; világosítsátok fel a helyzetről; különösen arról hogy az erőszak örökké nem tarthat; hogy a korona előbb-utóbb népei áldozatkészségére fog szorulni, — s ekkor talán! visszanyerhet-

jük békés úton azt, mit a szerencsétlen forradalom folytán vesztettünk.

„Conditio sine qua non“ — ha képesek leszünk a legerősebb pressiónak is ellentállva megakadályoztatni a Reichsrathba való választásokat. Mert a mit a mostoha sors és törvénytelen erőszak elvett, azt elévülhetlen jogunk alapján visszaszerezhetjük; de ha feladjuk e jogunkat: nincs okunk többé panaszkodni, s nincs jogunk cselekedni.“

Ily értelemben beszélt Deák akkor, mikor az osztrák császár győztes hadserege Altonától Anconáig volt felállítva.

Deákkal volt gyakori érintkezésem folytán, viszonyunk benső, meghitt barátsággá változott; a szivesség s bizalom hangján tanító bölcsesége, egész valómnak komolyabb irányt adott.

A magyar legitimitás pártját kellett megalakítani és szervezni!

Azt kérdezheted nyájas ifju olvasóm! ha csakugyan van elég türelmed ezen igénytelen kis munkát átlapozni.

Mit értettünk a „legitimitás“ kifejezés alatt?

A magyar trónhoz tántoríthatlan hűséget, s ennek de — egyszersmind annak is — minden alkalommal leendő kitüntetését, hogy: a mint

a korona elévülhetlen jogait készek vagyunk vérünkkel is megvédeni, — úgy az országnak szinte elévülhetlen jogait, a magyar korona érdekében sem adhatjuk fel soha. — S a mint örömmel és áldozatkészséggel nyújtunk segédkezet a koronának a nemzettel való kibékülésre és jogainak biztosítására; úgy a hatalom azon törekvésének, hogy a nemzetet elévülhetlen jogos önállóságától megfosztva Ausztriába olvaszsa, nem ugyan erővel, de ellent fogunk állni semlegesen „per vim inertiae, per passivam resistentiam.“ Végre, hogy a „hatalom törvénye“ ellen: a „törvény hatalmával“ fogunk küzdeni. Készek vagyunk igenis, az 1848-ki törvényeket e végett, s ez értelemben törvényes uton módosítani; de csak a magyar törvényhozás szentesített akaratját ismerhetjük el kötelező törvénynek; s hogy a magyar trón és nemzet jogait megvédeni kötelességünk az austriai császárság irányában is. Ezt követeli tőlünk a trónhozi hűségünk.

Ezeket tartottuk édes olvasóm! a „legitimitás“ főelveinek.

Mikép működött a volt conservativ-párt a kiegyezés, a legitimitás elvei s a párt szervezésének érdekében: le van írva röviden s híven az „Értsük meg egymást“ című 1875. feb-

ruár végén a fusio előtt megjelent igénytelen röpiratban. (Tettey Nándor és társánál Budapesten.) — Itt csak annyiból emlékezem meg a történetekről a mennyiben saját magam is szerény napszámosként közreműködtem.

Házam nyitva állott mindenkinek; fogadtam és informáltam; meglátogattam ismerőseimet e célból; vadászataim oly szépek és látogatottak voltak, mint az előtt. — De már nem a szárcsa és rucza volt a főczél.

A hazai ujságokba nem irhatván, irtam az „Augsburger Allgemeine“-be.

* * *

A magyar nemzeti színház, az erőszakos germanizálás folytán, bukó félben volt. Ennek fölsegélyezésére Károlyi György s természetesen többen felsőbb engedelem megnyerése után, íveket nyitottak, — s csakhamar 30.000 forintot irtunk alá.

A nemzeti lovardára szükséges összeget Szapáry Antal és Wenckheim felszólítására, az általuk e célra adott reggeli alkalmával egy óra alatt aláírtuk.

Gazdasági egyleteket alakítottunk majd

minden megyében. Nem a művészet, nem a sport, nem a pénzügyi érdekből történt ez; hanem azért, hogy érintkezessünk, ismerkedessünk, egyesülhessünk, s hogy a kiegyezés és legitimitásnak pártot alkossunk.

Jelzésére a hatalmat kezelők hangulatának megjegyzem, hogy Hauer jelentése folytán a ministerium azért küldötte el Augusztot, ki a helytartóság elnöke volt, mert megengedte a lovarda alkotását, és a magyar színház segélyezését.

A nemzet hangulatának jellemzésére pedig legyen elég azt érinteni, hogy az 1859-ki hadjárat alatt bemenvén Pestre, a nemzeti kaszinóba ezen kifejezést használtam „a mi hadseregünk;” — s ezért majd kidobtak. — Pedig testvér-öcsém, mint alezredes, s két unoka-öcsém mint főhadnagy s talán 10000 „magyarfiu” vívott az austriai Olaszországban működő hadseregben. A magentai s solferinói vereségnek jobban örültek Pesten, s kevés kivétellel talán egész Magyarországon, mint maga Napoleon!

De azért nem csüggedtünk. A mérvadó hatalmas körök ügyünk iránti rokonszenvének megnyerésére, elkövettek azok mindent, kiknek loyálisát a bécsi rendőrség sem merte két-

ségbe vonni t. i. Apponyi, Jósika, Széchen, Dezseffy, Sennyey, Ürményi, Andrássy György, Szent-Iványi Vincze s többen. A nemzet lethargiájának megtörésével, ezt új reményekre ébresztetni, egyesíteni, a legalitás és a lehető kiegyezés érdekében fáradoztak itthon: Majláth, Somssich, Szögyényi, Wenckheimok, Vay Miklós s többen.

Nehéz, háladatlan munka volt ez itt is, ott is, Mert a boszúvágy, elkeseredettség és kétségbeesés, — úgy a hatalom érzete, s elbizakodottság: rossz tanácsadók,

Mikor összehívták a megszorított birodalmi tanácsot, az ide meghívott, s a meghívást elfogadó országos kapacitásainkat ezért, a legnagyobb bizalmatlanság követte. Pedig ekkor már Deák is Pesten volt, s mindenkinek hirdette, hogy: el kell foglalni minden tért, mely nyílik a nemzet jogainak védelmére.

A meghívottak nem engedtek a mindenkinek talán lehangoló presszionak. Az Isten áldja meg őket érte! Majláth, Apponyi, Barkóczy, Szögyényi loyális, erélyes, a legtitimitás hangján történt felszólalásai folytán, a közvélemény igazságosb lőn irányukban.

Éreztem, hogy abból a mit tanultam, sokat felejték; s hogy sokat, igen sokat vagy épen nem, vagy csak felületesen tudok. Gazdaságom jó rendben ment, nem kellett minden nap Akarattyára vagy Menyekére lovagolnom, vagy Padragra kocsikáznom. Több szabad idővel rendelkeztem, jelesen april, május, junius és júliusban, mikor vadászni sem lehetett, ismét komolyan kezdettem tanulni. Rotteck általános világtörténelmét, — Feszler pragmaticáját — a magyar történelmet; — különösen a magyar közjogot, ennek történelmi fejlődését, rendszeresen tanulmányoztam. Járattam a legjobb külföldi s hazai ujságokat; — különös figyelemmel kísértem a „közös ügyeinkre“ vonatkozó röpiratokat, pártszínezet-különbség nélkül. Azon meggyőződésre jutottam, hogy egyáltalában, de különösen különleges viszonyaink folytán, csak a legitimitás alapján állhat fen Szent István birodalma. S hogy az elnyomott, vagy ki nem elégített Magyarország Ausztriának mindig Achilles-sarka volt, s jövőben is az maradna. Mindinkább elismertem Majláthnak az országgyűlésen mondott e szavai bölcsességét és igazságát: „Omnia enim incerta fiunt, dum a legum tramite receditur!“

1857-ben Ő Felsége Magyarorszáiban körutat tön. Mi — a hatalmat kezelők mellőzésével ekkor is kitüntettük a trónt s Ő Felsége személyét megillető hűségünk- és ahhoz való ragaszkodásunkat.

Atyám ekkor 71 éves öreg ur volt. Megkértem, hogy jöjjön be ő is Veszprémbe a király fogadtatására. Bejött s bemutatták Ő Felségének. A király igen kegyesen fogadta; — megtudta, hogy az én atyám; hogy Lajos fia százados s hogy unokája (János bátyámnak fia) huszár hadnagy. — Másnap az udvari ebéd után Ő Felsége atyámnak ezt mondotta :

„Ihr Sohn ist Major; ihr Enkel ist Oberlieutenant!“ — Sohasem láttam atyámat oly boldognak, mint az nap volt.

Pár hó múlva atyám, mint Ő Felsége egyik legidősb kamarása (1814-ben lőn azzá) bárónak neveztetett ki.

Ő Felségének atyám irányában tanusított kegyelme, a kiegyezésre irányzott tevékenységemet — ha lehete még inkább hatványozta.

Különösen növelte önbizalmamat azon körülmény, hogy Veszprém és a szomszéd megyéknek ez alkalommal megjelent birtokosai, általam vezetteték magukat a király elé.

A király talán sejtven, hogy mi vagyunk a trónnak legmegbízhatóbb támaszai s egy-szersmind a vidék legfüggetlenebb elemei: kíváló kegyességgel fogadott bennünket. Mindenkivel a nemes szív, a jó akarat megnyerő hangját, hosszabb, rövidebb ideig beszélt.

Azon benső meggyőződéssel távoztunk, hogy urunk királyunk jó szive, nemes lelkülete csak nemeset s jót akarhat. S ha sikerülend rossz tanácsosait leálcáznunk: e nemes keblű király uralkodása alatt — Magyarország még boldog lehet.

* * *

Bekövetkezett az olasz-francia háboru, mely Magentánál kezdődött s Solferinonál végződött. Villafrancában béke kötöttetett, Lombardiának förláldozásával.

Ha Ő Felsége 1857-ben koronáztatja vala meg magát: ezen veszteség a közös monarchiát alig érte volna.

Azt hiszik sokan, hogy ezen vereséges veszteség szülte az erősbített birodalmi tanácsot, melynek lelkes legitim működése és törekvése szülte az október 20-iki diplomát. Pe-

dig nem úgy van. Mert Lombardia nélkül Austria fenállhatott; de az absolut hatalom kezelőinek sok, igen sok pénzre volt szükségük; mert az önkényes uralom csak erővel fojthatta el a népek, különösen Magyarországnak jogos követeléseit.

Jól lehetett a „Verwirkungs-theoria“ kigondolva; de elfeledék, hogy ezen theoriát gyakorlatilag igen sok pénzzel, azaz nagy állami hitellel lehet csak fentartani. Az államhitelt, a jogvesztés-elmélet ezen alapját, ingatta meg, a szomorú emlékü olasz-francia háború — és a villafrancai békekötés.

A pénzügyi helyzet szülte hát az octóberi diplomát; mivel hogy már nem volt hitel az absolut kormány inproductiv szükségeinek fedezésére.

* * *

A népszerű báró Vay Miklós lett cancellár, csak is ő neki sikerült a megyéknek, megyék visszaállítottak, főispánokat szerezni.

Az akkori helyzet és közvélemény jellemzésére megemlítem, hogy Vay felhívott néhányat azok közül, kiktől biztosan tudta, hogy

multjoknál fogva minden szükséges áldozatot meghoznak a kibékülés, illetőleg a magyar alkotmányosság érdekében.

Pártunk egyik legkitünőbb tagját szinte felkérte magához Bécsbe, s itt felszólította, hogy az annyira kívánt kibékülés, illetőleg a magyar kormány, a megyék, az országgyűlés, szóval az alkotmányosság helyreállítására nyújtson ő is segédkezet.

A felhívott tehetség első nap elfogadta a cancelláriánál a referendariusságot. De más nap már megbánta, — s erről lemondott, elfogadván egy megye főispánságát. Harmadnap azonban Pozsonyból ismét írt Vaynak — hogy: jobb lesz, ha ő mint független egyén fog pártunk érdekében működni, s hogy az ő neki szánt főispánságot édes atyjára ruházza!

Vaynak és Szögyényinek mégis sikerült aránylag rövid idő alatt a cancelláriát, a helytartó tanácsot és a megyéket felállítani.

Én átvettem Veszprém vármegye főispánságát (1860. dec. 10).

A megyében eddig működött főnök Pichler, családos ember lévén: nem foglaltam el a főispáni szállást, — hol még Pichler lakott; hanem általam igen tisztelt régi barátomhoz, a nemes szívű vendégszerető Bezerédy Miklós

czimzetes püspökhöz szálltam, aki igen szívesen fogadott.

Rosos Istvánnak — ki a törvényes időkben első alispán volt, s Késmárky Józsefnek — ki szinte a törvényes időkben főjegyző volt — tanácsait kértem ki a létező aggasztó viszonyok közt. Ezeknek tanácsával éltem minden később előfordult válságos viszonyok közt is; s nem bántam meg soha.

Deczember 22-re 1860-ban összehívtam a megyei gyűlést; és lett belőle nép- vagy ösgyűlés. Bejött nem csak a nemesség, nem csak a honoratorok, de mindenki, kinek bejönni tetszett vagy kit behoztak.

A gyűlést megelőző este már pár ezer ember tódult a megyeházhoz. Könnyű volt e néptömeget az exaltáltaknak tévutra vezetni; s elhítni velük, hogy: Ausztria hatalma örökre meg van törve. Hogy a hatalmat törvénytelenül kezelők csak kétségbeesés folytán adták ki a törvénytelen októberi diplomát. — Hogy ezt nem kell elfogadni; hogy csak az 1848-ki törvények értelmébeni intézkedést fogadhatják el. — Hunkár Sándor mint egyik főszónok; declarálta is, hogy nem csak a diplomát nem fogadja el, de a főispánt sem; mert nincs bizalma személyéhez.

Egy maga Rosos szólalt fel a kibékülés és személyem érdekében; és parálisálta Hunkár szónoklatának hatását.

A főispánnak (nekem) macska-zenét terveztek. De ezt Rosos, Késmárky és több higgadt — az értelmiséghez tartozó barátjai megakadályozták azon érveléssel győzvén a többség irányában, hogy macskazenét rendezhetnek másnap is, ha a főispánt meghallgatták, és tudni fogják, hogy olyant mondott vagy akar, mi a macskazenét megérdemli.

Annyira fel volt izgatva a nép, hogy legmeghittebb barátim aggódtak nem csak méltóságom, de személyes biztonságom fölött is; s többen közülök arra kértek föl, hogy kinevezési okmányomat ne tegyem közzé, hanem a népgyűlésen mondjak le törvénytelen állásomról.

Alig találkozott néhány független jellemű egyén, kiknek volt elég bátorságuk, a szenvedélyesen felizgatott közvélemény ellen szállásomon meglátogatni.

Nehéz napokat éltem s álmatlan éjjeleket virraszték; de nem csüggedtem. Lelkismeretem sugallá, hogy becsületesen cselekszem, s kötelességérzetem, hogy: ez áldozatot meg kell hoznom királyom és hazámnak, bármi szomorú következménye legyen is reám nézve. Későn

este Vurda Emánuel helybeli előkelő polgár jött hozzám, s nagyon kért, hogy ha már csak ugyan el vagyok határozva másnap a gyűlésre elmenni, s ott elnökölni: menjek előbb vele a polgári Casinoba, ott együtt van a veszprémi polgárság értelmisége, kik nem ugyan állásommal, de személyemmel rokonszenveznek. Beszéljek ezekhez, világosítsam fel őket a helyzetről és szándékomról; — és ő biztosan hiszi, hogy ha ezt teszem, másnap ezekkel legalább személyemet meg fogja védhetni, a fellázított népdüh ellen.

Elismertem s megköszöntem szándéka nemességét, de büszkeségem nem engedte, hogy tanácsát kövessem.

Egész éjjel nem birtam aludni; megkísér tettem megnyitó beszédemet elmondani — de erre nem voltam már képes. Idegzetem megtagadá szolgálatát.

Deczember 22-én 1860-ban 8 órakor átmentem a nagytemplomba — mely szállásomnak átellenében fekszik. — Misét hallgattam, felajánlottam családomat, személyemet s a haza ügyét az isteni gondviselésnek.

Mise után nyugodtabbnak éreztem idegrendszeremet. Nem mertem ugyan reményleni, hogy győzni fogok, de el voltam határozva arra,

hogy a reám váró sorssal férfiasan megküzdendek.

Kilencz órakor egyedül, csak egy megyei huszár kíséretében mentem a szomszédságba fekvő megyeházba. A megye nagytermébe felérni, ellenséges indulatu néptömeg közt, nehéz feladat volt.

A terem ajtajánál találkoztam gróf Keglevich Béla és gróf Batthyány Elemérrel Batthyány Lajos, volt miniszterelnök veje és fiával. Éreztem, hogy ezek kibékítési szándékomnak jogosult ellenei.

A mint nagy nehezen betolakodtam a cancelláriába, mely egyik felől a nagyterem előcsarnoka, utánam sietett egy „gensdarme“ tiszt s azt kérde tőlem mit parancsolok?

„Nincs mit parancsolnom, de van egy kéresem önhöz, mely abból áll, hogy legényeivel együtt vonuljon szállásukra“ — mondtam neki.

Feleletem a fiatal tisztet megzavarta; egy darabig álmélkodva nézett felém, és ismét a roppantul zsufolt teremre. Végre salutált és távozott.

Nagy nehezen elértem az elnöki széket, leültem, a közönség néma kíváncsisággal fogadott.

Vagy öt perczig beszéltem megszakítás

nélkül, ekkor hallottam először szorványosan felkiáltva „helyes“, „igaz“, „jól.beszél;“ visszanyertem lelkem egész ruganyosságát, következtek az „éljenek“ mindig sűrűbben, beszédem közepén gróf Zichy Manó felállt, beszédemet e szavakkal szakítá félbe:

„Kérem a megyei gyűlést engedje meg, hogy a gyűlés nevében a főispánt megöleljem“ — felkelt, megölelt a nép helyeslése közt, a főispáni székkal a levegőbe kaptak Rosos és Késmárky hivei, és én beszédem másik felét mindig növekedő rokonszenv s folytonos éljenzések közt, a levegőben tartott elnöki szék-ről mondtam el.

Ezen beszédemet, mint ez évben a megye teremében tartott minden nagyobb szabásu beszédemet is a megye közönsége kinyomatta.

E beszéd egész terjedelmében a következő volt:

Tisztelt közgyűlés!

Az október 20-án kelt k. királyi kiáltvány folytán az ujra felélesztett alkotmányos főispáni hivatalra e megyében kineveztetvén, egyszerűsmind kötelességemmé tétetett egy a megye minden érdekeit képviselő értekezletet hívni össze, s ezzel egyértőleg megyei állandó bizottmányt alakítani; ez megtörtént, az érintett

értekezlet azonban kijelentvén magányos jellegét, a szükséges megyei állandó bizottmány alakítására az 1848-ik évi törvény értelmében összehívandó közgyűlést sürgetett: ezen közkívánatnak megfelelően hivatam össze az 1848. törvények alapján s megszabta formái közt a mai napra e jelen közgyűlést. Üdvözlöm a t. megye közönségét e törvényes téren; adja a Mindenható, hogy mindent, mi alkotmányunk kiegészítésére szükséges, e törvényes téren vívhassuk ki.

Az 1848. törvények meghatározták e gyűlés teendőit, mielőtt azonban a mai nap feladatának megoldásához fognánk, teljesítsük egy sz. kötelességünket s nyilvánítsuk, hogy Veszprém megye közönsége az 1848-ki törvényeket ép szenteknek és sérhetleneknek ismeri, mint bármelyik sarkalatos alkotmányos törvényünket; nyilvánítsuk azok megnyugtatóására, kik csak az 1848-iki törvények által vétettek a magyar alkotmány sánczaiba, hogy az nem csak Veszprém megyének nyilvánítása, de az egész ország nézete; — nyilvánítsuk, hogy 1848-dik évben a nemesség kiváltságairól önként s örömmel mondott le, testvéries szeretetből Magyarország összes népei javára, s pedig örökre: így a dézsma, robot, papi tized, örökre de

örökre megszűnt; kérjük meg azokat, kik e megye helységeit képviselik a mai közgyűlésben, hogy ezt tudassák azokkal is, kik e székhelyen mai nap meg nem jelenhettek, vagy a tanácskozási terembe be nem fértek.

Mégis hivatalos eskümet mint e megye főispánja e megye közönsége előtt teszem le; mielőtt ezt tenném, engedje szívesen a közgyűlés, hogy az esküt általánosságban érintve azon körülményeket említsem pár szóval, melyek megelőzték a főispánok kinevezését.

1848-ik év előtt Magyarorszáiban senki sem esküdött alkotmányra, azon egyszerű oknál fogva, mert a magyar alkotmánynak nincs datuma, mert ez nem valami kegyelmes octroy vagy véres forradalom eredménye, ez oly idős, őse és régi, mint maga a magyar nemzet! Már első bölcs és szent királyunk nem csak a valóság boldogító áldásával ajándékozta meg a népet, de a polgárisodás áldásával is, első törvényeiben tevén le a magyar alkotmány csiráját; ez az idő szükségéhez képest fejlődött, a nemzet kegyeletével nőtt, s még — hiszem az Istenben, — óriási tölgygyé növekszik, mely az idő minden viharaival daczolhasson, melynek lombjai árnyában majdan az ország minden fajú népei biztosan nyughassanak. E tekintetben

alkotmányunk egyetlen a nagy világban, s azon kimondhatlan előnnyel bir, hogy ősi lévén, mint maga e nemzet, e nemzet minden egyes tagjánál vérré vált: olyan a mi alkotmányos érzetünk mint a színes üveg, ha eltörik, darabja színes; ha összetörik, megsemmisítik, megszűnik üveg lenni, de utolsó porczikája is megtartja eredeti színét: — hiszem, hogy míg egy magyar lesz a világon, ez alkotmányos leend, az utolsó magyar mint alkotmányos ember fog meghalni.

De nem mondhatom, hogy egyes törvényeink — bár a legnevezetesebbeket érintsem is — teszem: part. 1-ae tit. 9-us, Bulla aurea, Sanctio pragmatica, vagy 1790. 10. t. cz: vagy az 1848-ik törvény: alkotmány, mindegyik alkotmányos sarkalatos törvény, lényeges kiegészítő része alkotmányunknak, de nem alkotmány! — Csak így magyarázható, hogy míg az angol fejedelem az 1676-ik magna chartára, az észak-amerikai elnök az 1767-ki függetlenségi actára esküszik s míg a porosz király az 1852-ki alkotmányra teszi le hitét s a kis Hessen az 1832-ki alkotmányt s esküformát követeli: addig a magyar király az összes törvények szentségére esküszik!

Tizenkét sanyaru hosszú év alatt ritka következetességgel, vas akarattal s vas karral

kezelte a német kormány törvénytelen, önkényes, összpontosító kormányzati rendszerét, — de elvégre mégis, s nem kis részben a magyar nemzet alkotmányosságán tört meg; ekkor alkíttatott az ugynevezett nagyobbított „birodalmi tanács.“ Nem egy alkotmányos hű magyar kebel tekintett szorultan a bécsi zöld asztal felé, hol ő Felségének számos bizalmi egyénei közt néhány magyar is foglalt helyet, de hála ezek alkotmányosságának, hála királyunkhozi hűségöknek, itt is diadalt aratott a magyar alkotmányosság, sőt itt is többséget nyert, s így itt és ez által bukott el végre a mondott rendszer; de most már az októberi diplomának okvetlen kellett következnie, mert ezen diploma nélkül, melyben ő Felsége fejedelmi szent szavával biztosít, hogy magát a legközelebbi országgyűlésen megkoronáztatandja, s így alkotmányos király leend, ezen diploma nélkül egy becsületes alkotmányos ember sem lehetett volna szolgálatjára Ő Felségének, még ez átmenetre is: — de ezen nyilvánítás után, hazafiui s hűségi szent kötelességünknek tudtuk ő Felségének a törvényes téréi átléphetésre segédkezeket nyújtani, s így történt, hogy ő Felsége bizalmából reánk ruházott méltóságokat s hivatalokat hazánk szent érdekében el-

fogadtuk, annál is inkább, mert a törvényesen megkoronázandó fejedelemnek, ki arra esküszik, hogy a törvényeket mind maga megtartja, mind mások által megtartatja, csak az lehet hű jobbágya s hivatalnoka, ki a törvényt maga is szentnek s sérthetlennek tartja; — annál is inkább, mert lehet bizonyos viszonyok közt az alkotmányon egy nem várt csapás által vérző sebet ejteni, de nem lehet anélkül, hogy ugyan azon csapással a fejedelem törvényessége is ne sértetnék: s míg a nemzet életrevalóságánál fogva, az alkotmányon ütött seb beheged sőt meggyógyul: a fejedelem törvényességén ejtett sérelem veszélyes maradhat; ebből következik, hogy a fejedelemhezzi hűség nem zárja ki a törvényekhezzi hűséget, sőt egyenesen föltételezi, — s azért „Esküszöm az élő Istenre, boldogságos szűz Máriára, Istennek minden szentjeire, hogy alkotmányos törvényeinket szentül megtartom, törvényesen koronázandó királyomnak hű jobbágya, Veszprém megyének hű főispánja leszek, főispáni kötelességemet szentül s híven teljesítendém Isten engem úgy segéljen s annak minden szentjei.“

Most letett főispáni esküből reám háromlott kötelességeket kettőre hozhatnám vissza; az első általában a megyei főkormány-

zatra vonatkozik, ennek úgy hiszek a megye szellemében is megfelelni: — ha mindent, mi törvényes, igazságos, nemes, dicső, szivemből pártolok; — ellenben mindent, mi törvénytelen, igazságtalan, aljas, bűnös, egész erélyességgemmel üldözőbe veendek.

A másik elnöki kötelességem: — mint alkotmányos ember s elnök a törvények korláta közt mozgó többség akaratjának föltétlenül hódolok; nem tagadom meg magamtól a jogot, önvéleményemet tartózkodás nélkül nyilvánítani, sőt a kötelességet, a tanácskozás folytán itt-ott felmerülő szirtet s örvényt kijelelve, erre a megye közönsége figyelmét felhívni, — de önvéleményemet a többségre reá erőszakolni soha, de soha nem fogom.

* * *

Veszprém vármegyét a kibékülés és kiegyezés eszméjének; barátim segítségével megnyertem. S e megye minden nehéz viszonyok közt, hazafiui kötelmét, a trónhoz való öröklött hűsége érzetével összhangzásba tudván hozni: ez összhangzatból folyó kötelmeit, mind a trón mind a haza irányában, egyforma hűséggel teljesítette is.

Rosos meghozta az áldozatot s elvállalta egy időre az első alispánságot — Kun Sándor a 2-ik alispánságot, — Késmárky a főjegyzőséget — a főügyészséget Vidt Károly; hogy az ifjabb nemzedéket az alkotmányosság és önkormányzatból folyó hazafiui és tisztviselői kötelességekben oktassák. A t. megyei egyéb hivatalokra a rég ismert főtisztviselők vezénylete alatt, a 48. előtti időkből ismert becsületes tisztviselők újra, az alantiabb hivatalokra pedig az ifjuság vállalkozván: sikerült csakhamar a megyét választás útján szerveznem.

Megjegyzem itt, hogy a corruptiókban gazdag időszakban is, — Veszprém megye tisztviselői részéről zsarolás, vagy sikkasztási eset maiglan elő nem fordult. Sőt egy kiadó által történt sikkasztás összege, ámbár több ezrek-ből állott, azon tisztviselők által, kiknek bizalmával visszaélve követtetett az el, nagyobb részben már megtérítettett.

Azon évi ápril másodikára tüzetett ki az országgyűlés Pestre.

A választások alatt szomorúságomra kellett tapasztalnom, hogy habár a megye terebében birtam a bizalmat, s elveim pártolására a többség részéről majdnem bizton számíthaték is: a választó kerületekben, és így a népnél,

e bizalmat még megnyernem nem sikerült. A megyei hat képviselő közül Deákot, vagyis a felirati pártot csak ketten t. i. Ányós István és Szabó Imre pártolták.

Az 1861-i országgyűlés tárgyalásaira és sikertelenségére emlékezni fog olvasóm. — Erről hát csak annyiból teszek említést, hogy ennek lefolyása lelkemet mélyen lesujtotta. — Veszve láttam szent István birodalmát, s a magyar nemzetet. Hisz a határozati párt abszolút lehetetlent, a felirati párt relative lehetetlent akart; s ezen akkori meggyőződésemet és állítasomat, ma sem vonom vissza. Hisz ki sejdíthette 1861-ik év nyarán még Sadovát?!

A politicalai folytonos izgatottság, a megyében úgy mint az országgyűlésen; s a folytonos Pestenlétel ennek meg nem szokott levegője, vize, megtörte erőmet s egészségemet; májbajba estem. Kovács Sebestyén Endre, kivel rég baráti viszonyban éltem, volt lelkismeretes orvosom; két heti gyógykezelés után így szolt hozzám:

„Ön nagy beteg nem csak testileg, de lelkileg is. A sok izgatottság, a pesti rossz lég, megtámadta összes idegrendszerét; itt a jelen viszonyok közt hazája ügyén mit sem lendíthet. Kötelessége önnek magát családjá számára meg-

tartani ; — s azért nem csak mint orvosa, de
ugyis mint jóakaró barátja tanácsolom : menjen
azonnal Karlsbadba, s ha ez vértódulást okozna
— Marienbadba. Menjen pedig míg nem késő.“

Elfogadtam s most is köszönöm tanácsát.

Julius végén 1861-ben elindultam Bécsnek,
Prága- s Aussignak : Karlsbadba.

Megjegyzem, hogy azért, mert a hatalmat
kezelők nem ismertek magyar nemzetet, mi
ekkor nemzeti viseletünkkel tüntettünk folyvást,
mi és cselédjeink is magyar ruhában jártunk ;
nem is lévén, legalább Pesten, honnét indulék,
más ruhám. Ilyen öltözetben keltem hát utra
huszárommal Csehországba.

Aussigban találkoztam Benedek hírneves
tábornokkal. Összebeszéltünk, hogy miután ő
is Karlsbadba siet, együtt utazunk, azon egy
vaggonban Töplitzig ; onnét pedig, mert még
akkor tovább nem volt vasut, egy kocsin mi
ketten, a másikon cselédjeink.

Töplitzben több ismerőst találtam. Jelesen
Haynald erdélyi püspököt, s a Csekonics csa-
ládót. Az akkor is még igen szép Csekonicsné
született Liptay báróné, igen szenvedő levén :
egy kis kocsiban ült vagy feküdt inkább ; Mar-
git akkor még gyermekded leánya gondozta,
s egy lépést sem távozott anyja mellől a töp-

liczi parkban. — Haynald püspök szives volt bennünket egy fogadóba vezetni, hol ő étkezni szokott. Itt Benedek több ismerős tábornokkal találkozáván elhatározta kérésükre, hogy még az nap ezekkel marad Töpliczben. Én tehát a póstával tovább egyedül utaztam.

Későn érkeztem s már holdvilágnál Kúmetauba. A huszárom bakon ült, én pedig fölöttem sötétszinű szűrömet, melynek boglár-csatja terebélyes ezüst rózsát képezett. Az itt állomásozó cs. kir. katonaság Benedek tábornokot várván ennek nézett az őt, és „Gewehr heraus-“ot kiáltott. Én a fogadóba hajtottam s alig hogy leszálltam, egy kapitány jött hozzám, salutált, és azt kérdezte, mikor jelenjék meg a tisztikar?

Én felvilágosítottam s elmondám, hogy Benedek ma nem érkezik meg s azért szét ereszthetik nyugalomra vitézeiket. Fél óra múlva egy törzstiszt jött hozzám, s jegyemet kérte, — csak is ezután eresztette szét a felállított katonaságot.

Karlsbad nekem nem tetszett; de vizét sem ihattam, — és így pár nap múlva átmentem Marienbadba, a legszebb európai fürdőbe, hol sok ismerőst találtam. Nevezetesen: Nádasdy Lipótot, Kunst érseket, Sztányi Adolfot,

szeretetre méltó szép nejével ; a megnyerő modoru és művelt Karlovszky Rózsa asszony-ságot, és több magyar családot, kik mind igen szivesek voltak irányomban. — A víz, szórakozás, gondnélküli élet, s az ottani üdítő tiszta lég csakhamar helyreállították egészségemet. Ismerőseim sem lévén már betegek : együtt étkeztünk. — Egy alkalommal X ur ebéd alatt sürgőnyt kapván, fülembe sugta :

„Nekem azonnal távoznom kell, légy kérlek pár napig, míg távol leszek, családom gondnoka s védője ! E szavak után távozott.

Ez 1861 augusztus 12-én történt.

Három nap mulva visszatérvén most érintett ismerősöm, kértem tőle hol volt ? ki is azt felelé :

„Feleségemnek sem mondtam meg ; neked mégis megmondom.

Elmondotta azután, hogy a hatalmat kezelők Bécsbe hívták, s azt kérdeék tőle mennyire számíthatnának az oláh nemzetre azon esetben, ha az országgyűlés szétesztatása után, Magyarországbán ismét kiütne a forradalom ?

„S te mit feleltél ?“ kértem.

„Azt hogy a magyarok ellen, de csak ezek

ellen, ha szükséges 14 nap alatt 25000 oláht vagyok képes csatába vezetni; nem is kell pénz csak fegyver.“

Megértettem ebből azt, hogy az országgyűlést eredmény nélkül el fogják oszlatni, és azt is, a mi még szomorítóbb, hogy a szegény magyarnak sok agyarkodó ellensége van.

Az országgyűlést 1861-ben augusztus 20-án csakugyan feloszlatták. — De a rend nem bomlott meg; s a főispánok, a megyékkel folytatták a közigazgatást. Apponyi, Majláth, Széchen, Vay, Sennyey visszaléptek, — gróf Forgách Antal lett cancellár;

1861-ik évi september 2-án Veszprémben tartott bizottmányi közgyűlést a következő beszéddel nyitottam meg:

Mielőtt a mai nap teendőihez fognánk, legyen szabad a tisztelt közgyűléshez pár szót szólanom a jelen helyzetről, röviden s minden költészet nélkül. Röviden: mert sokkal közelebb érdeklét bennünket a legközelebb lefolyt hónapok történelme, mintsem hogy azt éber figyelemmel ne kísértük volna, s így e tekintetben ujat nem mondhatnék. Minden költészet nélkül; mert ennek eredete, mint eredménye ideig óráig tartó lelkesedés; — míg politikában nyugalomra s higgadtságra van

szükség, nehogy az örök igazság változhatlan elveit szem elől téveszszük akkor, midőn a kor visszautasíthatlan kívánataival alkudozunk; midőn elejtjük azt, mi az időnek esik áldozatul; midőn tekintetbe veszszük azt, mit az új viszonyok követelnek.

Midőn pár hóval ezelőtt az országgyűlés megnyitásakor, a t. bizottmánytól hosszabb időre bucsut vettem: — aggályteljesen tettem azt, de nem reménytelen.

Aggályteljesen, mert ismertem azon nehézségeket, melyekkel a koronázandó fejedelemnek s az országgyűlésnek küzdeni fog kelleni.

De nem reménytelen; mert az akadályok s nehezségek nagyságát paralizálta a kölcsönös önfentartási ösztönhöz kötött reményem és így egy szebb jövőendő szomor-édesden mosolygott felénk.

A nehézségek a megingatott kölcsönös bizalomban feküdtek. A kölcsönös önfentartási ösztönhöz kötött reményem azon meggyőződésen alapult: hogy Austria nagy, hatalmas, tekintélyes, nyugodt és szabad, csak egy ki-elégített Magyarországgal lehet, míg Magyarország összes érdekeinek minden irányban kifejlődését leginkább Austriával való törvényes kapcsolatban érheti el, s a magyar nemzet nem-

zetisége biztosítékát leginkább Ausztriávali törvényes viszonyai közt lelheti fel.

A bizalmatlanság főoka a német status-férfiak részéről: az 1848-iki törvényt.

Mig a magyar aristocratia — hisz az hozta ezeket minden kényszerítés nélkül — az által, hogy az összes népet felvette az alkotmányosság sánczaiba; hogy megszüntette a robotot, dézmát, papitizedet; az által, hogy kimondotta a birtoklási és hivatali képességet; hogy kimondotta a közteherviselést; az által, hogy kimondotta a bevett vallásoknak viszonyosságát egyenjoguságát; — végre:

az által hogy százados alkotmányának új biztosítékot szerzett: a magyar aristocratia az 1848-iki törvényekkel egy rég mulasztott nehéz kötelességét teljesíté; — addig a német statusférfiak, mert nem ismerik a magyar közjogi történelmet, mert nem ismerik a nemzet jellemét, az 1848-ki törvényeket csak úgy ismerik mint azokat az 1848-iki forradalom magyarázta — s így ők az 1848-ki törvényeket a forradalommal identificálják.

Pedig mint híres bölcsészek és historikusok jól tudhatnák, hogy az alkotmányosan hozott törvények forradalmat soha sem okoztak; mert ezek a többség kifolyásai. — Jól tudhat-

nák, hogy alkotmányos országban forradalom csak a törvények meg nem tartásából eredhet.

Mi okozta az 1848-ki forradalmat? majd elmondja a részrehajlatlan történelem — de hogy a forradalmat nem az 1848-ki alkotmányosan hozott, törvényesen szentesített törvények okozták; nem azon törvények, melyekről egyik legbölcsebb hazánkfia, azt mondá hogy ezek a „népnek bulla aureája, a nemességnek valódi nemes levele,“ ezt már bizton állithatja a jelen kor is.

A magyar nemzetnek bizalmatlanságát s jogai iránti féltékenységét természetesnek találandja mindenki, — a ki hazánk történelmét tanulmányozta. Bizalmatlanságának főoka azonban a tizenkét évi eljárásban feküdt; — és így történt, hogy minden felőlről intézkedést, bár a szükség parancsolta legyen is azt, az absolut kormány folytatásának tekintette. — S innen történt, hogy október után az összes nemzet jelszava az 1848-iki törvény lett, mint panacea, mely által hitte magát biztosíthatni az önkény ellen.

Az 1848-ki törvényekhez hangosan nyilvánított ragaszkodás csak növelte a német statusférfiaknál azon törvények elleni bizalmatlanságot. S ezért született a februári patens,

mely nem csak a 48-iki törvényeket, nem csak az octoberi diplomát semmisíti meg, de megsemmisíti Magyarország s a magyar szent korona függetlenségét.

Ily viszonyok közt hivatott össze az 1861-iki országgyűlés. A kegyelmes királyi megnyitó beszéd minden loyaltása mellett sem volt képes a februári pátens benyomását s hatását enyhíteni. Hogy az országgyűlés alatt fájdalom nem történt semmi, sem egy, sem más részről a kölcsönös bizalom helyreállítására, a tisztelt bizottmány úgy tudja mint én. A július 21-én kelt királyi leirat oly elvet állított fel, mely minden alkotmányosságnak merev negatioja; s így az országgyűlési értekezlet fonala megszakadván: az országgyűlés eloszlattatott. A magyar országgyűlés köteleességét teljesíté; mert alkotmányunk nem volt az országgyűlésé, a mint nem is a mienk. Hitbizományos örökségünk ez, melyet feláldozni nem szabad.

Eddig az utolsó hónapok rövid történelmi vázlata.

Midőn ma üdvözlöm a t. bizottmányt, ismét aggályteljesen, de nem reménytelenül teszem azt. Aggályteljesen; mert a nehézségek növekedtek. Nem reménytelenül; mert a kölcsönös önfentartási ösztön újra föléledt s öregbedett.

Ausztria — mint már mondtam — nagy, hatalmas, tekintélyes, nyugodt, sőt szabad, kielégített Magyarország nélkül nem lehet; bizonyítja ezt a történelem, de elvitázhatlanul bizonyítja ezt a jelen.

Ausztria soha nem volt, és soha nem lehet jobban ura Magyarországnak, mint az utolsó évtizedben volt. S mire ment? hová jutott? elmondanám, ha nem volna oly fájdalmas, s minket nem érdekelne oly közéről. Én elismerem, hogy Ausztria meggronthatja ideig óráig Magyarországot, ha az országot a különböző nemzetiségek szerint osztja fel. De elmondhatja neki az előre látó bölcs: — „Quid victor gaudes? tua de victoria perdet.“ — Mert ezek nem egységes, hatalmas Ausztriához fognának gravitálni; végcéljuk vagy ábrándjuk egészen más!

Másrészről Magyarország bármi uton szakadna el Ausztriától, Ausztriát meggronthatná. Azt is megengedem, hogy gazdag, szabad ország lehetne; de Magyarország, azon Magyarország, mely Szt.-István öröksége, azon alkotmányos Magyarország, melyet elődeink vérrel szereztek s törvényhozói bölcseséggel tartottak meg; azon Magyarország nem lesz többé; s elmondhatná rólunk a későbbi nemzedék: — „Una dies deploravit ruinam utramque.“

Midőn geographiai helyzetünk, multunk és jövődönk annyira parancsolják a frigyét, midőn közös érdekünk és dynastiánk legszentebb érdeke kívánja ezt: akkor a kölcsönös jogok tiszteletben tartása a viszonyos érdekeknek méltánylata mellett, a kibékülésnek minden bizalmatlanság mellett is létre kell jönni, annál inkább, mert valóságos akadály fenn nem forog.

Az 1848-ki törvények azon része is, mely Ő Felsége jogait, s a törvényesen fennállott kapcsot nem eléggé biztosítja, mint minden törvény, az idő kívánsághoz képest módosítható.

Közös ügyeink s viszonyos érdekeink alkotmányos uton elintézhetőek. Kimondotta ezt már azon nagy férfiú, — csak nagy férfunak mondom, mert nem találok őt eléggé dicsőítő más epithont, — kit az Isten e nemzet megmentésére teremtet: kimondotta Deák Ferencz.

De hogy ez megtörténhessék, okvetlen szükséges, hogy Ő Felsége a koronázandó fejedelem alkotmányos téren találkozzék a nemzettel; mert e kívül e nemzetnek nincs közeledési tere.

Mert ha kívánhatja Ő Felsége, hogy törvényeinket az idő kívánataihoz módosítsuk, ezt csak a törvényesen kiegészített országgyűlés teheti, hogy a módosítás törvényes lehessen.

Mert akár Ő Felsége, akár az alkotmányos Reichsrath, akár egy csonka országgyűlés octroyroz : az azért csak octroy marad, melynek engedelmeskedünk addig, míg engedelmeskedni kénytelenek vagyunk. De kötelező erővel, azon tiszteletreméltósággal, melylyel alkotmányos törvény, alkotmányos népnél bizton számíthat : nem birhat soha.

Mert ha kívánhatja is az alkotmányos Ausztria, hogy közös ügyeink alkotmányosan intéztesse, azt csak nem kívánhatja, hogy saját ügyeinket — pedig saját törvényeinknek módosítása csakugyan saját ügyünk — alkotmányellenes úton intézzük el. — Hisz magyar törvényt csak a törvényes országgyűlés, a törvényes fejedelemmel módosíthat.

Adja meg Ő Felsége a magyar nemzetnek törvényes kormányát, hogy törvényes országgyűlés lehessen, hogy az okvetlen szükséges módosítások törvényesek lehessenek ; s bizonyosan megadja a magyar nemzet is királyának mindazt, mi szükséges, hogy a magyar király egyszersmind ausztriai alkotmányos császár s európai nagyhatalom lehessen.

Szüntesse meg Ő Felsége azon szerencsétlen „circulus vitiosus“, mely szerint Ő Felsége nem adhatja meg a törvényeket, míg a nem-

zet nem módosította; s viszont a nemzet nem módosíthatja törvényeit, míg a fejedelem meg nem adta.

Ő Felsége teheti ezt, mert azon út, melyen most jár, nyitva álland előtte akkor is, ha e nemzet loyálisában csalatkoznék, s ekkor igazolva leend; — míg a nemzet törvényeit alkotmánykivüli úton nem módosíthatja, morális öngyilkosság nélkül.

Azért mindenek előtti a törvényes kiegészített országgyűlés; hogy törvényeink az idő kívánatihoz módosíttathassanak; hogy kitaláltathassék s megállapíttathassék — azon okvetlen szükséges alkotmányos mód, mely szerint közös ügyeink alkotmányosan intéztessenek el. — Így a tökéletes kibékülés.

Hogy ez meg fog történni, nem csak reménylem, de hazám, a törvényesen koronázandó fejedelem, s az összes monarchia legszentebb érdekében hiszem. Mert e nélkül elveszett a delejtű, s a legközelebbi forgószeél különböző irányban sodor bennünket közös pótolhatlan kárunkra; és a felelősség nem a magyar nemzetet éri, hanem sujtja azokat, kiknek sikerülend Ő Felségét ellenkező irányban vezetni.

A mi most már megyei helyhatósági állásunkat illeti; a tér, melyen állunk alkotmányos,

törvényes, ezt törvényeink sértése nélkül, nemzeti bűn nélkül, gyáván oda hagynunk nem szabad.

Kormány-férfiaink, kik a közigazgatás és törvénykezés élén állanak, nem önértékből állanak ott; ezt ők a legtisztább hazafiságból s törvényesen koronázandó fejedelmünk iránti hűségéből teszik. — Állásuk törvénytelen az igaz, de azért állanak ott, hogy a magyar kormány számára a törvényes állást megszerezzék. — Törvénytelen a kormány, de magyar nemzeties: s míg ez áll, mindig van apeláta „a male informato principe ad melius informaneum.“ Ha ők megszűnnek lenni: megszűnik helyhatósági életünk, s ezzel talán sokára, alkotmányosságunk utolsó reménye.

Ezeknek állásukat nem szabad lehetleníteni, nem szabad nehezíteni.

Nyilvánítsuk tehát, hogy: a jelen kormányt törvényesnek el nem ismerjük; hogy netalán törvénytelen parancsait végre nem hajthatjuk; katonát nem állítunk; de sem egyiket sem a másikat nem is ellenezhetjük. — Hogy törvényes intézkedéseinek, a törvények iránti tiszteletből, eleget teszünk; hogy helyhatósági kötelességünket, a beligazgatás és törvénykezési téren odább is hiven teljesítjük; szóval elkö-

vetünk mindent a megye boldogságának előmozdítására, bajaink enyhítésére, a mennyire ez tőlünk függ. — Tűrünk a jövő nemzedék boldogságáért, tűrünk nyugodtan, higgadtan, minden szenvedélyes kitörés nélkül; tűrünk önmegtagadással, s feláldozással; tűrünk a szerencsétlenség tisztelendő méltóságával: — de alkotmányos és szentesített törvényeinktől el nem térünk. Míg a hatalmat kezelő kormány a hatalom jogára támaszkodik, addig mi a jog hatalmára támaszkodunk; s a másodikkal volt, van, és lesz az Isten áldása. — „Certa ibi victoria est, ubi virtus arma ministrat!“

* * *

Megyémben a november 2-ára kitűzött közgyűlés karhatalommal szétoszlattatott; a megye becsületes alkotmányos tisztikara együttesen lemondott; — nekem administrator adatott. Falura mentem s ismét gazdaságom- s családomnak éltem.

Szegény jó anyámat már eltemettük. Atyám 76 éves lévén, megosztogatott bennünket. Miután azonban atyai örökségünk három fiu, anyánk vagyona pedig három fiu és négy le-

ány között volt megosztandó: megvettem az összes atyai és anyai örökséget, — s testvéreimet kielégítettem. Volt tehát elég gondom s tennivalóm annál is inkább, mert Kapivárt eladtam, hogy testvéreimet kielégíthessem s Akát, miután minden épület rosz állapotban volt, újra föl kellett építenem.

Családom télen Akán volt; én pedig sokat voltam Bécsben. Ott laktak Apponyi, Jósika, Szögyényi, Sennyey, Széchen; — sokat feljárt Majláth, Ürményi. Mily célból s mily irányban működtek? érinté röviden bár, de híven az „Értsük meg egymást“ című röpirat.

Építkezésemet 1862- és 1863-ik évben befejeztem, gazdaságomat rendeztem — és ismét a politikának éltem.

Irtam minden olvasottabb hazai és német ujságokba cikksorozatot, vagy egyes cikkeket a kibékülés érdekében; névtelenül, vagy nevem aláírásával. Bebizonyítani iparkodtam a nemzettel szemben úgy, mint a trón előtt, a kibékülés és kiegyezkedés közös és elkerülhetlen szükségét, s hogy Deák, feliratában letette a kiegyezés, a kibékülés csiráját; csak ápolni kell azt, s hamar tölgygyé terebélyesedhetik, melynek árnyában a lajtán-inneni s tuli népek, a király és császár megférhetnek, s megnyugodhatnak.

Saját és mások czikkeit, és ez irányban s értelemben irt röpiratainkat agyonhallgatták a hatalom kezelői ; s agyonhallgattatták a szolgálai, vagy megvett, vagy terrorisalt napisajtóval is. — S ha észrevételt tettek cikkünkre, csak gunyosan tették — hivatkozva a jogvesztés elméletére, és Schmerling csattanós nyilatkozatára „Wir können warten !“

De Forgách nem alázta le állását és személyét a hatalomkezelők vak eszközéül ; — és így azoknak, kik Magyarországot is a birodalmi tanácsban kívánták látni mielőbb, Forgách sem kellett. Gróf Zichy Herman lön cancellár.

Bécsben politikáról magyar emberrel nem beszéltek többé.

Hiában, s reménytelenül fáradoztak : Jósika, Apponyi, Széchen, Szögyényi, Vay, Andrassy György, Majláth, Sennyey, Szentiványi, Ürményi s többen. — Mert ha a közvéleményben nyertek is tért, s ha Ő Felsége kegyes volt is irányukban : a hatalmat kezelők, minden közeledést határozott ridegséggel utasítottak vissza.

Csak egy magyar ember volt, ki a király és Vilmos főherczeg bizalmával birt, s kinek hűségét, és ügyismeretét Schmerling és Hauer

sem merték kétségbe vonni. És ez Nádasdy Ferencz volt! — a volt helytartótanácsi tanácsos, utóbb főispán, erdélyi thesaurarius — és akkor Justiz-miniszter; kinek kegyességével, jóakaratával, bizalmával, atyafiságos és baráti érzelmével évek hosszú során már akkor dicsekedhettem. Későbbi fáradozásomnak sikerét egyedül Nádasdy Ferencz becsületessége s iránymában tanúsított feltétlen bizalmának köszönhetem.

Zichy a cancellár hivatalosan felszólított, hogy vegyem át — (veszprémi főispán lévén) a megye kormányzatát.

Miután 1863-ban erre Forgách által is felszólítottam, már akkor le akartam mondani főispáni méltóságomról. De mielőtt ezt megtettem volna, felkértem Késmárky barátomat, hogy menjen Deák Ferenczhez, mondja el a viszonyokat, s kérdezze meg Deáktól mit tegyek? — lemondjak-e vagy bevárjam felmentésemet?

S miután Deák azt tanácsolta, hogy ne mondjak le, akkor sem mondván le: Zichy felhívására sem resignáltam, csak azt feleltem, hogy: a vármegye kormányzatát, miután nincs vármegye, át nem vehetem.

Ezen nyilatkozatom után Zichy felkért, hogy jöjjenek hozzá Bécsbe, — ott csakhamar

megértettük egymást; én megértettem azt, hogy Zichy: főczélja „Magyarországot a birodalmi tanácsba, ha máskép nem megy, közvetlen választások útján is bevonni.“ Zichy pedig megértette, hogy: erre bennem segédeszközt nem talál; sőt hogy el fogok követni mindent, miszerint ez néki Veszprém vármegyében ne sikerüljön.

Pár hét múlva főispáni méltóságomtól felmenttettem. (1864.)

* * *

Atyám nevelési főelvét követve, mely szerint csak egészséges test felelhet meg szellemi hivatásának: gyermekeimet ily irányban neveltem. — De a jelenkor sokkal többet kíván az egyéntől, mint atyám idejében; elkövettem tehát mindent gyermekeim kiképzésére. Már kicsiny korukban magtanultak játszva a magyar anyanyelven kívül, németül, francziául s angolul; — úgy hogy hat éves korukban e négy nyelven beszéltek és irtak már. A fiukkal lovagoltam, vívtam, usztam s vadásztam. — Fiaimnak a zenéhez és rajzhoz kevés hajlamuk volt; de

leányaim a művészetben is szépen előre haladtak.

Moki leányom 1863. december hóban lett 17 éves; s ekkor szorosán vett nevelése belőn fejezve. E siheder leányka sok vendéget szerzett Akának, már ez év nyarán. Más részt kötelességemnek tartottam a nagyvilággal megismerkedtetni, s őt annak bemutatni. Elhatároztam tehát magamat, hogy a jövő telet anyjával együtt Pesten töltsük. De Akán a nagy nevelési személyzetet tartani, a telet családom egy részével Pesten tölteni, tavasszal ismét haza érve, nyitott házat vezetni — s leányom kedvéért sok vendéget látni: nagyobb feladat leendett, semhogy vagyonom megbirhatta volna. És így elhatároztuk nőmmel, hogy a sokkal fiatalabb leányaimat Annát, most gróf Almásy Tassilónét, Ágnest, most gróf Waldsteinnét és Pepit (a fiaim már ugyis Bécs mellett a kalksburgi jezsuita-intézetben lévén) Bécsbe a Salesianerek növeldéjébe adjuk. Így történt s mi felnőtt leánnyal Pestre mentünk.

Meg kell itt jegyzenem, mikép a jezsuiták nevelési modora, s ennek sikere tökéletesen kielégített; és én nekik örök hálával tartozom. A tudományokban szép előrehaladással, testileg kifejlődve, ép lélekkel adták vissza 9 év után

Miklós és Pál fiaimat. Vallásszeretőkké igen, de bigottokká őket nem formálták.

Pesten az egész társaság meg nem érdemlett szivességgel fogadott bennünket.

Legmeghittebb barátom báró Sennyey Pál 1864. ápril hó 30-án elvette nőül Mária leányomat, kit mi a családi körben — mint fentebb érintettem, folyvást csak „Moki“-nak neveztünk.

Gróf Apponyi György lévén násznagyja, ennek elébe mentem Kisbérre az indóházhoz, mely Akához egy kis órányi távolság.

Az egész uton politizáltunk. Ő elmondotta mi történt részökről az utolsó időben Bécsben, — s mit remélhetünk? jelesen azt, mikép gondolja ő a kiegyezés lehetőségét. Ellenvetéseket tettem, nehézségekre figyelmeztettem s ő mindig tapasztalt szivességénél fogva, ellenvetéseimet megczáfolta, felvilágosított, s oly reménys bizalomteljesen beszélt, hogy én is új reményre ébredék.

Báró Luzénszky Alajos nagybátyám volt szives az ünnepély rendezését elvállalni. A mint a misére és esküvőre beharangoztak, felköté díszkardját, kilépett szobájából s agyvelő szélhűdés folytán szörnyet halt.

Nagy csapás volt ez reám nézve!

Sikerült azonban a nélkül, hogy leányom vagy atyám és a társaság nagyobb része csak sejtette volna is, a halottat Moórra haza küldeni. Az új házasság esküvő után Olasz-, Francia- és Angolországba utaztak.

Ezután csakhamar felmentem Bécsbe s visszahoztam, a zárdában magukat szerencsétlenségnek érző kis leányaimat.

Itt megjegyzem, hogy a mint a fiukat jókor kell kiadni az atyai házból: úgy a ki teheti, leányait ne szakítsa el az anyai szívtől. Csak a jó anya tud jó leányt nevelni!

Az 1864-ik éve nyarán többször felmentem Bécsbe Nádasdy Ferenczczel találkozandó.

Mindig arra kértem, hogy használja fel különleges, s egyedüli bizalmi állását a trón, a monarchia és hazánk érdekében.

Miután többszöri találkozásunk folytán meggyőztem arról, hogy: Magyarországot csak is kényszerrel lehet a birodalmi tanácsba vonni; és hogy az így ide kényszerített magyar elem, egyesülve az ottani többi centrifugal elemekkel, szétrobbantja, vagy megbénítja az egész intézményt; és így ezen terv vagy ki nem vihető, vagy ha sikerül, a dynastia, a monarchia s Magyarország közös hátrányára szolgálna. — Nádasdy felszólított, hogy készítsek

egy rendszeres Memorandumot, küldjem fel neki — s ő ezt, illető helyen benyújtandja. — Szavamat vette azonban, hogy ez köztünk marad.

Elvállaltam e megbizást, s csak otthon éreztem feladatomban horderejét, és nehézségeit. Nem csak azért, mert a történelem lőn kiindulásom alapja, — és így ezt alaposan kellett újra tanulmányoznom; de azért is, mert emlékiratomat németül kellett szerkesztenem.

Bebizonyítottam a mondott emlékiratban a történelem alapján, s ennek adatai tüzetes összeállítása mellett, hogy a dynastia és monarchia mindig akkor vesztett hatalmából, tekintélyéből s európai döntő befolyásából legtöbbet, mikor Magyarország alkotmányos függetlenségét elnyomni, vagy korlátozni akarta.

Ugyan ez alapon bizonyítottam a magyar nép dynasticus érzelmét.

Bebizonyítottam, hogy az 1848-ki mozgalom, s az ez évben hozott, a magyar királynak ősi, alkotmányos jogait megszorító törvényczikkek, az akkori európai viszonyokban találják keletkezésük okát, nem pedig a magyar illoyalításban; s azon idő-rövidségben, melyben ezen nagy horderejű törvények rögtönzöttek.

Bebizonyítottam, hogy Magyarország gondviselésszerű hivatásának csak is az Ausztriávali törvényes viszonyban felelhet meg; s lehető önállóságának fenntartása mellett, csakis ezen törvényes kapcsolatban lelheti fel államisága, nemzetisége s jövő fejlődésének biztosítását.

Bebizonyítottam, hogy a kiegyezés, kibékülés, az 1848-ki törvényeknek, törvényes uton leendő módosítása a dynastia, a lajtántuli tartományok és Magyarországnak közös érdeke.

Végre, hogy Deák Ferencznek 1861-ki feliratában le van téve a kibékülés, a kiegyezés alapeszméje. S hogy a nemzet saját és a trónnak érdekében, a jog folytonosságáról le nem mondhatván: csakis törvényes uton, minden törvényes factorok közreműködésével módosíthatja 1848-ki törvényeit.

Elismertem a korona aggályainak jogosultságát, hogy az 1848-ki törvényeket vissza nem állíthatja, míg arról nem biztosítatik: hogy Magyarország kész e törvényeket úgy módosítani, hogy a magyar korona jogai és Ausztriával majd 300 éves viszonyokból eredt közös ügyeink törvényes elintézésének módja meg nem állapíttatik és nem biztosíttatik.

S azért nem is azt ajánlom a koronának, hogy állítsa vissza a 48-ki törvényeket „pu-

re et simple;“ hanem állítsa vissza egyelőre a magyar cancelláriát, helytartótanácsot és megyéket. Hivjon össze egy, az 1848-ki törvények alapján megválasztandó országgyűlést ad hoc t. i. az 1848-ki törvények módosítására.

Ha a nemzet, a mint ismerve a közhangulatot biztosan hiszem, a szükséges módosításokat elfogadja, nincs többé oka sem a korónának, sem az ausztriai császárnak, sem a lajthántuli népeknek Magyarország törvényes, azaz ministerialis (parlamenti) kormányzatát neheztelni.

Emlékiratom lényegére, tárgyilagos tartalmára nézve nem volt nehézségem. Hisz sokszor megbeszéltük már meghittebb körökben a kiegyenlítés lehetőségét és módozatait. Különösen élénken véste magát emlékezetembe Apponyival Kisberről Akáig folytatott, e tárgyra vonatkozó beszélgetésem; — s jól emlékeztem, hogy Apponyi is ily formák közt reméli Magyarország alkotmányosságának visszanyerhetését. — Én pedig Apponyi Györgyöt ismerem pártunk vezérének.

Szavamat adtam Nádasdy Ferencznek arra, hogy „Es bleibt zwischen uns;“ — nem mutathattam ennek folytán szorgalmasan készített Memorandumomat senkinek. Vöm Sennyey Pálnak megmutattam volna elkészülten több ívre

terjedt munkámat, — hisz ez nem csak vőm, de egyszersmind meghitt, és személyes s politikai barátom: — de ez a külföldön utazott.

Megemlékeztem, hogy adott nekem a gondviselés egy nemeskeblű jóakarót, ki bő tapasztalatait, tudományát és szakértelmét nem fogja megtagadni, ily válságos perczen irányomban.

Elmentem tehát Szögyényi Lászlóhoz Csórra, elmondottam neki, hogy egy emlékiratot készítették, s arra kértem, — legyen kegyes átnézni, és észrevételeit megtenni.

Lényegére, érveire nézve mit sem változtatott, a formára és egyes kifejezésekre megtette az álapos észrevételeket.

Megnyugodva most már, elmentem haza, elhívtam Akára Késmárky Józsefet, ennek is elolvastam, aztán leirattam s felküldöttem Nádasdynak Bécsbe.

Ez történt 1864. szeptember elején.

Szeptember végén vettem Nádasdy választ, fölvetett nehézségeit, kételyeit s aggályait.

Öt rendbeli ily tartalmu s több ívből álló válaszára feleltem Nádasdynak; mig végre 1865. március hóban azon megbízást nyertem tőle, hogy most már, a Magyarország kibékítésének érdekében gyakorlatilag szükséges intézkedésekre nézve nyilatkozzam. Jelesen:

Készítsem el a cancellária, a helytartótanács s a megyék visszaállítására szükséges királyi kéziratokat, — (Handbillett.) továbbá a

Magyarországhoz intézendő kiáltványt; — és az országgyűlést megnyitó trónbeszéd tervezetét.

Ezeket elkészítettem s csak is Késmárkyval közöltem, felküldöttem pedig 1865. ápril 3-dikán.

Nádasdy eredeti leveleire adott válaszaim közlésére ma sem érzem magam feljogosítva, s nem is tudom, nem fogja-e zokon venni, hogy itt megérintem; de ezzel tartozom az igazságnak.

Nádasdy levelei eredetben, ezekre adott válaszaimnak pedig fogalmazványai nálam megvannak.

Mig az egész ősszel és télen 1864/5-ben a mondott levelezéssel foglalkoztam falun; — pártunk itthon, és Bécsben tért nyert. Itthon az ellenszenveket, Bécsben a „Verwirkungs“ — elméletét győzték le; — a „Wir können warten“-t pedig legyőzte a schleswig-holsteini kérdés, és az ennek folytán Ausztria és Poroszország közt támadt vetélkedés és feszültség.

De csak Deák Ferencz volt jogosítva a nemzet nevében szólani. Ezt kellett hát reá

birni, hogy nyilatkozzék. Ezen nyilatkozat genesiséről mások illetékesebben adhatnak felvilágosítást.

Végre megjelent Deák Ferencz ismeretes, korszakot képző husvéti cikke a „Pesti Napló”-ban 1865. ápril 16-án.

Majláth György lön cancellár, Sennyey tárnok.

A megyék mikép leendő szervezésére vonatkozó tanácskozásra, Majláth engemet is felhívott Bécsbe 1865. augustus elején.

Augustus közepén újra kineveztettem főispánnak Veszprém vármegyében, hol 1865. september 11-én tartottam bevonulásomat és a beigtatási gyűlést.

A közönség most már előzékeny sziveséggel s bizalommal fogadott.

A megyét csakhamar sikerült rendeznem, a legképzettebbek örömmel sorakoztak mellém, s elvállalták a megyei hivatalokat; Hunkár Sándor, ki Rosos lemondása után 1871. ápril hónapban másod alispánnak választatott, újra vállalkozni nem akarván: Kun Sándort neveztem I-ső, Késmárky Józsefet II-od alispánnak; Körössy Lajost főjegyzőnek; Kenessey Móriczot főügyésznek.

Nehezemre esett, hogy néhány kitűnő egyé-

niséget mint a volt főügyészt, Kenessey Pongráczot, és főjegyzőt Rikótyt, az ellenük nyilatkozott ellenszenv pressiója alatt, mellőznöm kellett. Becsületes, munkás, szakértő tisztviselők voltak; nem is volt a közvéleménynek is ellenök más kifogása, csak az: hogy az abszolút korszakban hivatalt vállaltak.

Nehezemre esett pedig annál inkább, mert a tisztviselők kinevezésénél nem azt néztem, ki rokonszenvez velem, vagy kivel rokonszenvezek én? Hanem egyedül a becsületességet, szakértelmet s munkásságot kerestem. Igaz, hogy ez által pártom s hatalmam nem nyert; — de megnyertem ezen eljárásommal az összes megyei közönségnek igazságszeretetemben helyezett bizalmát.

Fölsímtam, hogy ezen eljárással későbbi nehéz viszonyok és kellemetlen politikai bonyodalmak alapját tettem le: — de bíztam pártom ügyének szentségében, hisz fennten lobogott zászlója e jelszóval:

„Becsületes kiegyenlítés és kibékülés, a magyar korona és haza érdekében.“

Sub hoc signo vinces.

Sejtelmem nem csalt, mert pártom sohasem maradt kisebbségben maiglan (1877 áprilisban) sem.

* * *

Az 1866-iki országgyűlési képviselők választására Majláth és Sennyey semmiféle presiót sem kívántak gyakorolni. Annyira bíztak ügyük igazságában s a nemzet józan okosságában, hogy megvetettek minden fictiót; — és az akkori főispánok ezen választásokra alig folytak be. — Így történt, hogy habár Veszprém vármegye termében mindig győztünk is: ennek hét képviselői közül őt az ellenzék táborából választatott.

Ezen országgyűlés korszaka sokkal közelebb esik a jelen nemzedékhez, hogysem szükséges, sőt még nagyon is korai ne volna ezen időt részleteznem.

Az igazság érdekében kijelentem azon alapos meggyőződésemet, hogy: a mint gróf Eszterházy Móricz érdeme az, hogy Magyarországot a birodalmi tanácsba nem kényszerítették; a mint kizárólagosan Deák érdeme, hogy az országnak ellenszenve a kiegyezés érdekében legyőzetett: úgy az, hogy a magyar miniszterium kineveztetett mielőtt ezt megelőzve, a 48-iki törvények módosítottak volna; az akkori ideiglenes kormánynak, azaz Majláth és Sennyeynek, továbbá Andrássy és Beustnak elvitázhatlan érdeme.

Állíthatom pedig ezt alaposan azért, mert

részt személyesen vettem részt az erre vonatkozó tanácskozásokban; részt leghitelesebb kutatókból merithetém mind azt, mi ez irányban történt.

* * *

A koronázás után, melyben mint főispán részt vettem, s a magyar parlamentáris és miniszteriális kormányformának törvényes helyreállításával, a Deák pártnak voltam tevékeny tagja. És most már, a parlamentáris többség kormánya, azaz a párt-kormánynak lévén kitett bizalmi közege, az 1869-ik évi e megyében megejtett képviselői választáskor érvényesítettem befolyásomat, még pedig sikerrel. A képviselők többsége ekkor már Deákpártiakból választatott.

Megnyertük gróf Eszterházy Pált nagy nehezen. Megbukott általa az ugodi választó kerületben Nagy Ignác, a bal párt híve. Fölléptettük a központban (Veszprémbe) Késmárky Józsefet kívánsága ellen is; s ez lett a legizgatottabb választás, mert Nagy Károly, a bal párt híve, sok pénzzel dolgozott. Reggeli 9-től másnap reggeli 4 óráig tartott a választás; el-

vittük mind a két részről a betegeket is szavazni, karon vagy kocsin, — és csak egyetlen egy szótöbbséggel győztünk ugyan, de győztünk.

Egész ambíciómat ezen választás sikerébe helyeztem; s annyira ideges lettem, hogy a választás után (ugy mint egykor Kossuthali párbeszédem alatt) könyeim peregték ruhámra, s alig voltam képes a győztes tábor vezérének, négy órakor reggel történt tisztelgése alkalmával tartott, s hozzám intézett szép szónoklatára felelni.

Veszprém vármegyéből küldött hét képviselőből — öt volt Deákpárti: a pápai választó kerületből Trefort Ágoston, a devecseriből, gróf Zichy Manó; a zircziből Ányos István; az ugodiból gróf Eszterházy Pál; a veszprémiből Készmárky József. A nagyvázsonyi választó kerületből a balközépi Gaál Pétert, az enyingi kerületből a szélsőbaloldali Matkovics Tódort nem birtuk megdönteni; még az 1872-ki választás alkalmával sem.

Csak a fusio után sikerült ez, Pap Gábor felléptetése által.

A választások sikerének alkalmából, a miniszterium által részemre kiállított elismerő okmányokat bírok.

* * *

1876. évi június havában, — tekintve majd 40 éves szolgálatomat; tekintve, hogy életem hatvanadik évét túlhaladtam; azon meggyőződésben — hogy leróttam királyom és hazám irányában való kötelmeimet úgy, mint hálámat: — a 16 évig viselt főispáni méltóságról lemondottam.

Tisza Kálmán miniszterelnök ur ő excellentiája e lemondásomat el nem fogadván: magiglan (1877. ápril) Veszprém vármegye élén állok.

1876. évi szeptember 25-ki rendkívüli gyűlés alkalmával következő indítvánnyal, s egyhangu közös akarattal hozott végzéssel lepettem meg:

(392/876. m. biz. sz. alatt.)

Főispán ur Ő Méltósága a bizottsági tagok szívélyes üdvözlése közt, elnöki székét elfoglalván, köszönté a szép számmal egybegyült tagokat. — S érintve a jelen rendkívüli közgyűlés tárgyát, annak megvitatásánál s elintézésénél, — kérte a szokott higgadtság isméteti tanusítását. Ezután a közgyűlési tárgyak felvétele előtt, felemlítésével azon körülménynek, mikép az utolsó közgyűlés ideje óta, Főispán ur Ő Méltósága hivatalos állásáról lemondott, s ennek hire fölöttébb kellemetlenül lepte meg

a megye közönségét, — mert e hír akkor keletkezett, midőn bölcs kormányzatához fűződött a remény, hogy a közigazgatási bizottság életbe léptetésével beálló új rendszer, mely az önkormányzati jogokba mélyen bele hat, — elviselhetőbb leend; — sőt nevelte a megye közönségének e fölötti fájdalomát azon tudat, hogy nem találkozik oly utóda, ki jellemét, igazságszeretetét, részrehajlatlanságát, képzettségét, szelid erélyével egyesitené magában; — ki azal a szeretettel, vonzalommal s általános bizalommal birjon, mely őt körül övedzi; — továbbá, előrebecsátásával annak, mikép bár vigaszt nyújtott az elterjedt ellenkező hír, de az aggályt, a távozta fölötti félelmet, csak a mai nap szüntette meg, — midőn a megye közönsége őt ismét a főispáni székben tisztelheti; — indítványoztatott hogy: a közgyűlés jegyzőkönyvileg fejezze ki a fölötti örömét, mikép Ő Méltóságát továbbra is e megyének megnyerhette.

Veszprém vármegye közönsége sohasem fogja elfelejteni Báró Fiáth Ferencz főispán ur ő Méltóságának érdemeit, melyeket nem csak kora ifjúságában kiváló tisztviselősködése, de később a férfi kor delén, sőt ezentúl is, különösen e megye kormányzásánál, a trón és a haza

szolgálatában szerzett, sikerdús működése annál inkább kedves emlékezetében marad Veszprém vármegye közönségének, mert hivatalos működésének irányától, még a hazafiúi jó szándék soha meg nem tagadtatott; — magán életének egész folyamát nemes cselekedetek oly sora jelzi, mely a mellett, hogy köztisztelettel párosult rokonszenvet ébreszt, egyszersmind irányában hálára is kötelez: — ugyanazért, a mily természetes volt Veszprém vármegye közönségének fájdalma, a hosszú, évtizedekre terjedt áldásos politikai pálya megszűntének hírére, — ép oly osztatlan most öröme, hogy az átalakulásnak még folyvást tartó nehéz küzdelmében, nem lesz kénytelen nélkülözni, a jeles tulajdonairól ismert kormányost, — kinek tapasztaltságát meggyeszerzte bizalom, — igazságszeretetét közmegnyugvás kíséri. E fölötti örömét a megye közönsége ezennel jegyzőkönyvileg fejezi ki; — mely hiteles kivonatban ő méltóságával közölni határoztatik. Kiadta Kőrösy Imre s. k. Veszprém vármegye főjegyzője.

Meg kell jegyeznem, hogy ez indítvány azok részéről történt, kikkel ritkán voltam szerencsés egy véleményben lehetni. — Több rendbeli elismerő okmányaim közül ez egyet-

lent irom ide, mert erre vagyok legbüszkébb,
mert ennek örültem legjobban.

* * *

S most bucsut veszek tőled nyájas olvasóm! azon meggyőződésemm nyilvánításával, hogy :

Szent István koronája, és a magyar nemzet a jelen nyomasztó viszonyok irányában is elmondhatják :

„Alios ego vidi ventos, alias animo prospexi procéllas!”

Majd ezer éves itt létünk alatt — változó végzetes viszonyok közt, az isteni gondviselés örködött fölöttünk.

A nemzetet elég természetes józan értelmiséggel, elég fogékonysággal áldotta meg a gondviselés, hogy a viszonyokat, melyek közt él, fölismerje, — s elég éles ítélőtehetséggel arra, hogy azokhoz alkalmazkodjék.

Oly nemzetet, mely a barbár korszakot túlélte; mely annyi szerencsétlenség és csapás daczára, ma már a civilisált nemzetek közé számíttatik; mely a magyar koszosur költő bús szavait öntudatosan így módosíthatja:

„Megfogyva nem,
de törve sem
él nemzet e hazán.“

Ily nemzet — hűn követve nagy fiai Széchenyi és Deáknak tanai bölcsességét — biztosan számíthat saját erejére, — állami, s nemzeti jövőjére.

Hisz ennyi önelhatározási, önmagunk és ügyeink fölötti rendelkezési joggal sohasem birtunk, mint ez idétt.

Több értelmiséggel, képzettséggel, tapasztalással, e nemzet sohasem dicsekedhetett, mint most.

Több érdek sohasem fűződött alkotmányunk, szabadságunk s állami létünk érdekéhez, mint ma.

Oly alkotmányos érzelmű királyunk ; a nemzetet annyira kitüntető s szerető királynénk, mint most van : sohasem volt !

* * *

Igaz, hogy újra ébredésünk, alkotmányos függetlenségünk érzetének első perczében, túlbecsülve erőnket, téves számítás alapján, nagyobb összegeket fektettünk országunkba, en-

nek felvirágzása és a mulasztások pótlására, a jövő érdekében, mint észszerűleg kellett volna. De ez megtörtént dolog; és a mi fő, a hibát mindannyian elismerjük. Ezen hibát ujabban el nem követjük, s férfiasan tűrjük nyomasztó következéseit, saját magunk és a jövő nemzedék érdekében.

A nemzet irtózik a finanziaális megbukás veszélye- és szégyenétől. — S ha ezen becsületére váló érzetének minden alkalommal férfias erős akarattal adand kifejezést: biztosan remélem, hogy állami háztartásunkban az egyensúlyt pár év alatt helyre állíthatjuk.

Van okunk aggódní igen; de nincs okunk, sőt nem szabad csüggednünk.

Igaz az is, hogy a parlamentarismus azon elve, mely szerint kell, hogy a többség akarata teljesüljön, Magyarországbán egész mértékben s minden következéseivel nem érvényesülhet.

Nem pedig azért, mert a magyar király egyszersmind Ausztria császára; és így a magyar nemzettel nem azonosíthatja magát feltétlenül.

De ugyan ez áll Ausztria parlamentarismusára nézve is. Így a korona sem itt, sem ott, a parlament többségét nem érvényesítheti azon esetben, ha ebből az érdekek összeütkö-

zése folytán bonyodalmak eredhetnének; mert a magyar király nem izenhet háborút az ausztriai császárnak. De érvényesítheti a korona jogát, a méltányosság és örök igazság alapján itt is, ott is, a kölcsönös követelések mérséklésére; és így minden veszélyes surlódás megelőzésére.

Míg a közös fejedelem jogara nem csak a hatalmat jelzi, de egyszersmind az igazság és méltányosság mérlegének nyelvét is, mely sem az egyik, sem a másik oldalra nem hajlik; — addig ezen közösségünkből folyó helyzeten nincs mit aggódunk. — Sőt a mint biztosítja a Lajtán tuli népeket netalán méltánytalan követeléseink irányában: — úgy biztosítja Magyarországot Austriának lehető igazságtalan kíválmái irányában is.

* * *

Tanuljunk! neveljük népünket vallásos erkölcsi alapon. — Gazdálkodjunk, dolgozzunk, takarékoskodjunk, egyénileg mint államilag. És ha Széchenyi el merte mondani ezelőtt negyven évvel, hogy: „Magyarország nem volt, hanem lesz,“ mi jogosabban mondhatjuk el ma:

Volt, van, és lesz Magyarország! Él a magyarok Istene!

Az Ur Istennek annyiszor tanúsított végzetlen kegyelmében bízva, éltem végórájában is az lesz legbuzgóbb imám, hogy: áldja meg e nemzetet s királyát!

Javitandók az I. kötetben.

31.	lap	22.	sor	amászás	helyett	famászás.
35.	"	utolsó	"	érezhető	"	érthető.
50	"	1.	"	ballus	"	Callus.
92.	"	20.	"	tulajdonosainak	"	tulajdonosaiknak.
122.	"	14.	"	Szent-Györgyön	"	Szent-Györgyre.
146.	"	4.	"	megnyeret	"	megnyertet.
146.	"	11.	"	polgárodásnak	"	polgárosodásnak.
160.	"	15.	"	inertice	"	inertiae.
169.	"	13.	"	hitbizonyítmányát	"	hitbizományát.
174.	"	5.	"	jelentékenyebb	"	jelentéktelenebb.
189	"	12.	"	politica	"	politia.
216.	"	22.	"	tutele	"	tutelaie.
225.	"	10.	"	palakként	"	patakként.
225.	"	25.	"	végzés	"	vérzés.
235.	"	3.	"	Enrichisser	"	Enrichissez.
246.	"	7.	"	hozzám	"	hazám.
208.	"	21.	"	Barczay	"	Bárczay.

Javitandók a II. kötetben.

25.	lap	8.	sor	parlamentaris	helyett	inparlamentáris.
55.	"	23.	"	ügyeiben	"	urbéri ügyeiben.
62.	"	4.	"	ugyanezen	"	ugy ezen.
82.	"	20.	"	örömet	"	üromét.
161.	"	11.	"	per poco	"	per poco.
193.	"	5.	"	Breimerrel	"	Breunerrel.
197.	"	17.	"	30,000	"	300,000.
198.	"	18.	"	10,000	"	100,000.
244.	"	21.	"	1871	"	1861.